

"תלמוד גדול שמביא לידי מעשה" בבלי מגילה כז'

"ברית עולם"

אסופת חומרים ללימוד ועשייה חינוכית-קהילתית
בנושא יהדות וסביבה

מהדורת "שבת נח" תשע"ב

טבע עברי - אחריות סביבתית יהודית

www.tevaiivri.org.il

כתיבה, איסוף ועריכה: עינט קרמר

עריכה לשונית: רם ציפורה

עיצוב גרפי: אילנה מילר ועידית נבו

ברכות

ב"ס"ד

"וְהִיְתָה הַקְּשִׁיּוּת, בְּעֵנֵינוּ; וּרְאִיתִיהָ, לְזֶכֶר בְּרִית עוֹלָם, בֵּין
אֱלֹהִים, וּבֵין בָּל-נֶפֶשׁ חַיָּה בְּכָל-בָּשָׂר אֲשֶׁר עַל-הָאָרֶץ"
(בראשית ט 16)

שבת פרשת נח הינה השבת בה קוראים בפרשת השבוע על המבול, "קץ כל בשר", שהציף את העולם כתוצאה מהתנהגות אנושית - "ותמלא הארץ חמס". בשבת זו אנו קוראים על מפעלו של איש אחד, נח, שבציווי אלוהי הציל את מגוון המינים והשיט אותם בתיבה אל חוף מבטחים. הסיפור המקראי מסתיים ב"ברית עולם" בין האל לבני האדם, בה הובטח לנו כי הארץ לא תישחת שנית וניתנה לנו הקשת בענן לאות ולסימן.

בימים אלו אנו חווים את "השחתת הארץ" על ידי בני האדם, לא כעונש אלא כתוצאה ישירה של התנהלותנו בעולם. דיווחים יומיומיים מספרים לנו על תופעות הולכות ומתפשטות של מדבור, המסת קרחונים, הצפות, בצורות חוזרות ונשנות (כפי שאנו חווים בישראל), נדידת מינים ומחלות לטריטוריות חדשות ושאר מרעין בישיין. כל אלו הינם ביטויים של התחממות כדור הארץ אשר ככל הנראה הינה תוצאה של שימוש בלתי מושכל במשאבי הטבע.

מתוך כך, הולכת ומתגבשת ההבנה שלא מספיק "לדעת" מה עלינו לעשות למען הסביבה הטבעית והאנושית, אלא יש צורך בבסיס ערכי ובקביעת חזון שיניעו אותנו לפעול על בסיס הידע שלנו. היום יותר מבעבר, ישנה חשיבות להשמעת קולה של היהדות בשיח הגלובלי הזה.

זה הזמן לכונן שנית את "ברית העולם" של פרשת נח, והפעם מן הצד האנושי - להתחייב לפעול על מנת לשמור על העולם ועל רשת החיים המופלאה שבו, שכן במציאות של הכפר הגלובלי, כולנו נמצאים באותה התיבה.

חוברת זו נועדה לשמש מוסדות חינוך וקהילות המעוניינות להעלות את הנושא הסביבתי - חברתי על סדר היום. החוברת כוללת הגות סביבתית - יהודית, דפים ללימוד בחברותות, מערכי שיעור למגוון גילאים ורעיונות לעשייה סביבתית.

כולי תקווה כי תמצאו חוברת זו מעשירה ומובילה לעשייה אמיתית.

עינט קרמר, מנכ"ל טבע עברי

"וְתַחֲסְרְהוּ מַעַט מַאֲ-לֵהִים וְכְבוֹד וְהָדָר תַּעֲטְרְהוּ.
תִּמְשִׁילְהוּ בְּמַעֲשֵׂי יַדְיָךְ כַּל שֵׁתָה תַחַת רַגְלֵיךְ."

בבריאת העולם הגדיר הקב"ה את האדם כצלם אלוהים והפקיד אותו על עולמו. דא עקא, שהסיפורים הראשונים של התורה מדברים על ההרס והשחתה - במובנים רבים ומגוונים - שהמין האנושי הביא לעולם. בשעה שאנו לומדים את הנושאים השונים, חוזרים לעומקם, ומקבלים על עצמנו לשמור ולבנות את העולם המופלא שאנו חיים בו - אנו שבים אל האחריות האנושית הגדולה.

יישר כוח לעמותת טבע עברי על ההתעוררות שהיא מניעה בעיסוק בנושאים אלה. חוברת זו, כמו פעילויות רבות ומגוונות אחרות, הן התיקון המהותי של דמות האדם בעולם, וניטיב כולנו לעשות אם זו תהיה הדרך בה נתקיים ביקום האחד והיחיד שאנו חלק ממנו. אני ממליץ מאוד על הלימוד המסודר והעקבי של חוברת זו, ועל תרגומה מעולם האידיאות לעולם המעשה.

יובל שרלו

תוכן עניינים

עוד משהו

טבע עברי – מי אנחנו? טבע עברי היא עמותה המקדמת אחריות סביבתית-יהודית בישראל

טבע עברי הינה עמותה המורכבת מדתיים וחילוניים, פעילי סביבה ואנשי רוח ומעש, אשר שמו לעצמם למטרה לקדם אחריות סביבתית-יהודית בישראל. שאיפתנו היא להרחיב את זהותנו כיהודים החיים בישראל, כך שתכלול גם את מחויבותנו לאורח חיים בר-קיימא. אנו שואפים שהעשייה הסביבתית תהפוך מחוברת יותר להווי החיים הישראלי והיהודי בארץ, ושהעשייה היהודית תהפוך לסביבתית יותר. מטרה זו משתלבת בראייתנו את המשבר הסביבתי כמשבר עולמי הנובע מהתנהלות אנושית, ופיתרון למשבר הכולל לקיחת אחריות מקומית, מתוך תרבותנו ומורשתנו.

לשם כך אנו פועלים במספר מישורים:
הנגשת מידע בדבר חומרים, בעלי מקצוע ויוזמות בתחום – באתר האינטרנט שלנו www.tevaivri.org.il תוכלו למצוא מאגר חומרים בנושא יהדות וסביבה, מידע על אנשי מקצוע וארגונים הפועלים בתחום ורעיונות לטיוולים בעלי ערך מוסף. העלון המקוון שלנו "דעת המקום" מפתח דיונים והגות בנושאים אלו.
תוכניות מנהיגות – טבע עברי יוזמת ושותפה למגוון תוכניות מנהיגות החושפות פנים שונות של תחום הקיימות היהודית. בין התוכניות שאנו מפעילים ישנן תוכניות למנחי קבוצות, מורים, מדריכי טיולים, מובילים קהילתיים, רכזים במתנ"סים, רבנים ועוד.
בתי מדרש, ימי עיון, קבוצות לומדות – טבע עברי מקדמת, בונה ומעבירה השתלמויות למורים ולמנהלים, ימי עיון לארגונים ולסטודנטים ובתי מדרש סביבתיים לקהל הרחב.
ייעוץ וליווי – טבע עברי מציעה לכל קהילה או מוסד חינוכי המעוניינים לפעול מתוך החיבור בין יהדות וסביבה, מפגשי ייעוץ, ליווי וחיזוק ללא תשלום.

קידום השיח הסביבתי – יהודי בישראל – עמותת טבע עברי מובילה שורת יוזמות ואירועים לפיתוח שיח סביבתי-יהודי בישראל. בין היוזמות: שבת נח כשבת של אחריות יהודית, כנס שנתי בנושא "קיימות ישראלית" ופרסומים בכלי התקשורת.
קשר עם התפוצות – טבע עברי מקדמת שיתופי פעולה בין ישראל לתפוצות סביב אחריות סביבתית יהודית.

4 מאמרי יסוד

- 4 שאלות סביבתיות – תשובות יהודיות / ד"ר ג'רמי בנשטיין
8 אקולוגיה מירושלים / ד"ר דניאל שליט
14 אקולוגיה במבט יהודי / הרב יהודה הלוי
17 להיות בני נוח – יהדות אל מול משבר האקלים / הרב חנוך לוביץ
19 אחרינו המבול – קיימות ישראלית / עינט קרמר

22 דפי לימוד בנושא יהדות וסביבה

- 23 שיעור 1: מקום האדם בעולם / עינט קרמר
שיעור 2: "שירת הבריאה" – חשיבות מגוון מינים בטבע / עינט קרמר
26 שיעור 3: סביבה שטוב לחיות בה – צדק, אחריות וזהירות מונעת / עינט קרמר
29 שיעור 4: גלובליזציה מול תרבות בת קיימא / עינט קרמר
33 שיעור 5: אקולוגיה יהודית – השפע שבצמצום / עינט קרמר
36 שיעור 6: לומדים יהדות וסביבה: פעילות הורים וילדים / מיכל ברגמן
39

42 מערכי שיעור

- 43 שיעור 1: כל אחד מאיתנו הוא נוח / הילה זינגר
שיעור 2: יוצאים מהתיבה ושומרים על הסביבה / מיכל ברגמן
49 שיעור 3: אחריות סביבתית בבית הספר / הדס ילינק
54 שיעור 4: להצדיק את הסביבה – נח ואברהם כדמויות מופת / מיכל ברגמן
57 שיעור 5: מי אחראי על הסביבה שלי? / מיכל ברגמן
60 שיעור 6: נח, פילוסופיה ואיך מונעים מבול שני / יאיר טיקטין
63

67 עת לעשות

- א. "אם אין אני לי מי לי"
מה כל אחד מאיתנו יכול לשנות על מנת לשמור על כדור הארץ
68
ב. "ואם אני לעצמי מה אני"
התנהלות ירוקה שוטפת בקהילה ובסביבת בית הספר
70
ג. "ואם לא עכשיו אימתי"
פעילות סביבתית לקהילה
71
ד. "כל ישראל ערבין זה בזה"
קהילה למען הסביבה האנושית
73
ה. אירוע ירוק – איך עושים את זה?
74
ו. בית ספר ירוק הלכה למעשה
75

מאמרי יסוד

שאלות סביבתיות – תשובות יהודיות / ד"ר ג'רמי בנשטיין*

מבוא: יהדות ואיכות הסביבה

אזכור של יהדות ואיכות הסביבה באותו משפט בדרך כלל מעורר אחת משתי תגובות, שהן בעצם שני צדדים של אותו מטבע. הראשונה היא לטעון כמה היהדות היא "ירוקה" מעצם טבעה, כמה הלכה ואגדה כאחת מחייבות אותנו לשמור על העולם ולטפחו. לפי דעה זו, היהדות למעשה הקדימה את התנועה הסביבתית בראייה מפוקחת ומאוזנת של האדם ומעשיו בעולם: אמנם מחד, נזר הבריאה שנברא בצלם, מסוגל לפעול ולהשלים את הגולמי שבבריאה, בחינת "ותחסרהו מעט מאלוהים" (תהילים ח':6). אך מאידך, לא אלוקים ממש, האדם הוא יצור בעל מגבלות, ומחויבויות כלפי הבריאה: האדם הושם בגן "לעבדה ולשמרה". האדם רק אורח בביתו שהקב"ה ברא, בחינת "לה' הארץ ומלואה" (תהילים כ"ד:1), ונימוסים של אורח מחייבים. (1) רשימה ארוכה של מצוות, כגון שבת, שמיטה, בל תשחית, צער בעלי חיים, מצוות שילוח הקן, הזיקה לטבע ותלותנו בו המתבטאת בלוח העברי, וכיוצא בכל אלו, מאוששות טיעון זה.

התגובה השנייה היא לכאורה הפוכה: שהתנועה הסביבתית, הנאבקת לשמירת טבע, (2) היא "מוקצה": היא מייצגת אידיאולוגיה מאוסה, ערכיה מבולבלים ושומר נפשו ירחק. שומעים הרבה טיעונים נגד "הירוקים": * לקחו ערך הומאני ושפוי, כגון 'צער בעלי חיים', והגיעו לטיעונים מופרזים מהם משתמע שחיי קוף כחיי בן אדם, שצריך להיות לבעלי חיים זכויות ממש, וכדומה; * כמו כן, שמירת טבע הפכה לערך עליון, כמעט סגידה לטבע, אם לא קידוש עצים ואבנים ממש, ולכן התנועה היא פשוט פגאנית, ערבוביה של עבודה זרה עתיקה באצטלא של רטוריקה 'מתקדמת' מ"העידן החדש"; * הרצון לשמר טבע בכל מחיר מביא אנשים להתנגד לפרויקטים ראויים, כגון סלילת כבישים, בניית שכונות למגורים, ופיתוח תעשיות נחוצות – מעשים שהם מחויבים למטרת יישוב הארץ. שמים ערכי טבע מעל צרכי אדם. * לפי מאמרו של הרב ישראל רוזן (3) ישנה עוד בעיה: לדבריו, התנועה הסביבתית הנה "רוק מבחוץ ואדום מבפנים". כלומר הבעיה עם "הירוקים" איננה דתית, כי אם פוליטית. התנועה הסביבתית היא שמאלנית (או נתפסת ככזו), ובעד קוסמופוליטיות, ונגד לאומיות 'צרה': אולי כולל זו שלנו היהודית, קרי החזון הציוני.

אך שתי התגובות הללו הן בעצם אחת: מה שטוב בתנועה הסביבתית, הגישה הנכונה מראש חלק מהמסורת, בייחוד הדברים המקוממים לעיל, הם המצאה גוית נבזית, ואין כל צורך לעסוק בהם או להקדיש להם מחשבה כלל.

התהוות המשבר הסביבתי ותגובות לו

אולי כדאי להתעכב רגע ולפרט. עבור מי שעוסק בעניינים סביבתיים, המונח "המשבר הסביבתי" המוזכר לעיל מוכר, אך הוא עדיין איננו נחלת הכלל. יתרה מזו, אזכור "כל רבדיו" של אותו משבר מעלה אצל כל אחד תופעות, סוגיות ורובדם שונים. ובאמת, לא רק שהתמונה הכוללת היום היא מאד מורכבת ורב-פנים, אך היא גם משתנה עם הזמן. רק המעבר הלשוני ממונחים של "טבע" ו"שמירת טבע" להתעסקות ב"סביבה" ו"איכות הסביבה" מסמן תפנית. פעם, המוקד הבלעדי של גופים להגנת טבע היה שמירה על חי וצומח, על ערכי נוף, ועל חבלי ארץ בתוליים. שימו לב שהאדם איננו כלול ברשימה זו, ואכן פלגים פעילים בתנועה זו המשיגו את המאבק שלהם כניגוד גמור בין (צרכי) האדם לבין (ערכי) הטבע – והיה ברור להם איזה צד הוא הנכון והצודק. במלים של פעיל אמריקאי אחד: "מלחמת העולם השלישית היא הקרב בין האדם לבין הטבע. הבשורה הרעה היא: אנחנו מנצחים."

בבוא הזמן אנשים תפסו שהחברה המודרנית המתועשת לא רק פוגעת בטבע (הלא-אנושי) בניסיונה לספק את "צרכי האדם" הללו, אלא גם פוגעת בעצמה ובחבריה: אנחנו, בני האדם. בעיות של בריאות הציבור שנגרמות מזיהומים באוויר, במים ובקרקע, פסולת רעילה (וכמויות אדירות של פסולת בכלל), דלדול משאבים הנחוצים להמשך קיומנו – כל אלה פוגעים בראש ובראשונה בבני אדם. אפשר להוסיף תופעות כגון

* ד"ר ג'רמי בנשטיין – סמנכ"ל מרכז השל לחשיבה ומנהיגות סביבתית, ומחבר הספר The Way Into Judaism and the Environment

החור באוזון והתחממות כדור הארץ, תופעות גלובליות ממש, שנגרמות בעיקר מהרגלי צריכה של בני אדם, שהן פוגעות גם בעולם החי כולו, ובבני אדם בתוכו. אם היה ניתן להישאר אדיש נוכח הגורל של מאות אלפי מינים שהולכים ונכחדים, שרבים מהם קיימים אי שם בצד השני של כדור הארץ, רחוקים מהעין ורחוקים מהלב, (4) אזי למקרים הולכים ומתרבים של סרטן, אסתמה, והרעלות למיניהם (אנשים טובעים בנהר מזוהם, לדוגמה) מחסורים במים וסחף קרקעות, כבר אי אפשר לשבת בחיבוק ידיים. המשבר איננו עוד תיאוריה, הוא מציאות. אך זה לא כל הסיפור. הבעיות, האיומים והסיכונים של המשבר הסביבתי אינם רק פיזיקליים. לצידן של בעיות של אוויר נקי ומים טהורים, יש בעיות חברתיות ואף רוחניות, כגון התפרקות קהילות ומערכות חברתיות תומכות, ניכור קיומי בחברה הישגית, הפער החברתי (בן עשירים ועניים באותה חברה, ובין הצפון והדרום בעולם), חיסולם של עמים ילידים ברחבי העולם, אבדן עושר וייחודיות תרבותית אל מול התרבות החומרית המערבית ("אמריקניזציה"), ועוד כהנה וכהנה דוגמאות של בעיות עמוקות שפוקדות את המין האנושי, ועם ישראל בתוכו.

כן – כל אלה הם חלק מהמשבר הסביבתי, בגלל שתי סיבות. ראשית, יש להם קשר הדוק לבעיות הפיזיקליות, קשרים סיבתיים הדדיים: עוני הוא גם סיבה וגם תוצאה של הרס סביבתי; פגיעות בחברות מסורתיות ברחבי העולם כנ"ל. אך יתירה מזו, שורשי הפן החברתי ושורשי הפן הפיזיקלי של המשבר הסביבתי, חד הם. מדובר בתוצאות של תהליכי מודרניזציה במערב, שהחלו עוד במאות השש-עשרה והשבע-עשרה עם המהפכה המדעית ובעקבותיה, המהפכה התעשייתית. (5) לא נתכחש לצמיחה, לפיתוח ולרווחה שהביאו מהפיכות אלו. אך לא תמיד אנו מודעים למחירים הכבדים שהן גבו, ועדיין גובים בדיוק בפנים השונות שתוארו כאן. מה עוד, שהתמורות היסודיות הללו גם חוללו שינויים מרחיקי לכת בתודעה, בערכים ובהשקפות עולם באוכלוסייה הרחבה.

שינויים ערכיים: המשבר שברוח

נסתפק בשתי דוגמאות גדולות. יסוד מחשבתי שאפיין את החשיבה האירופאית מאז העת העתיקה ועד לפרוץ המודרנה נקרא 'שרשרת ההוויה'. העולם נתפס כבנו מהיררכיה, או שרשרת, שבראשה עומד האל, אחריו מלאכים למיניהם, אחריהם, האדם, ואז חי, צומח ודומם. שימו לב, שמציאות "רוחנית" (האל ופמלייתו) ו"פיזיקלית" (צומח ודומם) נמצאים באותה סקלה, עם היצור המעורב, האדם, במקום טוב באמצע. כלומר, אפילו אם האדם נתפס כנזר הבריאה, הוא לא אדון היקום, כי יש סמכות מעליו. בא הרנסנס האירופאי, וחילון, והמהפכה המדעית, עם הוגים כמו בייקון ואחרים, שבעצם קבלו את המבנה הכללי של אותו סולם, רק ערפו את ראשו, ונשארנו עם היררכיה בה האדם עומד בראש, בחינת "האדם הוא המידה לכל". (6) מכאן שהאדם כבר איננו יצור נברא, אלא יוצר ואף בורא, ויכול לראות בטבע הנברא חומר גלם לספק את צרכיו ורצונותיו בלבד, ולא בריאה שהוא חלק ממנו, ושיש לו משימה אלוקית כלפיו. משם להנדסה גנטית ושיבוט בעלי חיים, כולל בני אדם, הקפיצה קטנה מאד.

עוד תוצאה של התכחשות לרובד הרוחני של החיים, שמתבטאת בשינוי ערכי והתנהגותי בחברה המודרנית, היא צמיחת הצרכנות המופרזת. תופעה זו החלה במערב עוד בתחילת המאה, עם המצאת המכונית והמסע המאוד מוצלח של הנרי פורד וכמותו לשכנע את הציבור שכל אחד חייב לרכוש 'פרייבט', אך תפחה בעיקר אחרי מלחמת העולם השנייה, עם הצמיחה הכלכלית שליוותה את השיקום. הסיפור בארה"ב מעניין, כי דווקא כוחות התעשייה שבאו לידי ביטוי בפרסום ו"ח"צנות, נאבקו קשות במוסר אמריקאי-חלוצי מסורתי, של חסכוניות, שהיה כמעט ערך של הסתפקות במועט. אך עם ההמצאות המוכרות לכולנו (מוצרי חשמל וכדומה, בעיקר אלה האמורים לחסוך עבודת כפיים), ההמונים נהרו לחנויות הגדולות, ועוד היד נטויה. עכשיו סקרים מראים שבקרוב 85% מאמריקאים שנשאלו, הבילו את האהוב עליהם ביותר הוא לצאת לקניות. לא קריאה, לא טיולים בטבע, אף לא סרטים או מוזיקה: קניות. הצרכנות כאורח חיים הגיעה למחוזותינו באיחור מה, אחרי תקופה טראומטית של צנעה. אך עם צמיחה מסוימת אחרי '67, ובעיקר משנות השמונים, הצלחנו להשכיח את הימים הרעים ההם, בו מצאנו סיפוק בתחומים לא חומריים. פעם "קניון" היה תופעה גיאולוגית. לנוער של ימינו זו המשמעות המשנית, ויתכן מאד שרובם מעדיפים לבלות בקניון הקרוב, המוכר, ולא השני.

הנקודה המרכזית היא שהמשבר הסביבתי – על כל רבדיו, כפי שפורטו לעיל – איננו טכני, ולא ייפתר דרך טכנולוגיה (בלבד). המשבר הוא ערכי, ויבוא על פתרונו רק דרך בירור מחודש של הערכים והשקפות העולם שעל פיהם אנו חיים. הטיעון האחרון, של מרכזיות החומרנות בחיים המודרניים, כלומר חיפוש הסיפוק האישי ברכוש ובדברים

חומריים, הוא קריטי. דיודי אהרנפלד, ביולוג אמריקאי מוביל (ויהודי שומר מסורת, אגב), מספר על השיעורים שהוא מלמד באוניברסיטת רוטגרס, בהם הוא מזכיר את המשבר הסביבתי, ומעיר שאין מנוס אלא לשנות הנחות והרגלי יסוד באורח חיים שלנו, כולל בעיקר בצרכנות הזוהרת. הוא תוהה למה מסר זה גורם לדיכאון

אדיר בקרב רבים מתלמידי, בעוד שהוא לא מוצא בו תכנים מאיימים כל כך. הוא מסיק שעבור אדם שכל עיסוקו הוא מציאת סיפוקים ברובד החומרי – כסף, חפצים, הרפתקנות תלויות 'צעצועים' יקרים, וכו' – פגיעה באתוס של צרכנות היא בנפשו. עולמו ייחרב עליו. אם אין לו תחליף לסיפוק חומרי, אז כבר אין טעם לחיים.

להכליל: הדרך היחידה להתמודד עם אתוס הצרכנות – שהוא הוא הכוח המניע מאחורי צמיחה תעשייתית מתמדת שצורכת יותר ויותר משאבים, ופולטת יותר ויותר זיהומים – היא בכלים ערכיים ורוחניים. וזה לא פלא שהחיפוש הרוחני הידוע אצל הנוער הישראלי, שמביא אותם לדוגמא לארצות המזרח, התפתח בעיקר עם עליית רמת החיים ופיתוח הצרכנות. האתוס הצרכני בעצם חלול: אולי מוצק וזוהר מבחוץ אך ריק וריקני מבפנים, והוא משאיר חלל שחייבים למלאו – במשהו. בקשר למילה "רוחני" כאן אין הכוונה למיסטיקה (דווקא): סיפוק ערכי-רוחני גם יכול לבוא מאתוס חברתי, של יעדים משותפים, מעורבות קהילתית, של מחויבות כלפי משהו שהוא מעבר להישגיות ברמת הפרט.

תשובות יהודיות

זה מביא אותנו בחזרה ליהדות, והמסרים הנחוצים כל כך להתמודדות עם המשבר הסביבתי-חברתי. לעניות דעתי, הציונות הדתית ממוקמת היטב להוביל מהפיכה סביבתית בארץ. על מנת להבין טענה זו בואו נחזור לכמה מהגורמים "הירוקים" שנמנו בראש הרשימה הזאת שנתפסים כנוגדים את ההשקפה האמונית. אמרנו שלעיתים סביבתנים הם קיצונים (מדי), ואז פגנים, שהם אנטי-פיתוח (ולכן באיזשהו מובן, גם אנטי-ציונים), והשקפת עולמם היא בהכרח שמאלני-קוסמופוליטי. אפשר להראות שהטעונונים (או הסטריאוטיפים), אפילו אם פעם היו רלבנטיים, היום הם כבר הרבה פחות.

הדגש בתנועה הסביבתית, בארץ ובעולם, עובר מהגנה על שטחים פתוחים, וחי וצומח בשל מיני ערכים עצמיים או פנימיים, אל חזון יותר כולל של חברה "בת קיימא". הגישה היא הרבה פחות 'סוגדת לטבע' באשר הוא, ויותר מתמקד בשאלות של היחס ההדדי בינינו לבין העולם בו אנו חיים. מתחילים להבין שקיצוניות לשמה לא עושה

נפשות לרעיון, ושלא מספיקה התנגדות ליוזמות הרסניות – חייבים להגיד מה כן. כיצד כן לפתח, לבנות, לתכנן. באשר לקוסמופוליטיות, הסיסמא הידועה "חשוב גלובלית, פעל מקומית" אכן עדיין תקיפה. יש בהחלט רובד גלובלי, בינלאומי לפעילות סביבתית (איך אפשר אחרת? לטבע אין גבולות, וחלק ניכר מהבעיות החמורות ביותר

משפיעים על כל כדור הארץ). אך בל נשכח את החצי השני – פעילות לוקאלית, אם זה התארגנות קהילתית ("grassroots"), או פיתוח וחיזוק תרבויות מקומיות, דווקא כמחאה, כנגד תהליכים גלובליים מאיימים, חוזרת ומחזקת זהויות קולקטיביות.

ובכן, כל כך הרבה תשומת לב ניתנה ל"איום" של סביבתנות כדת חדשה וחשש מהפגניות שבה, שפספסו את העבודה הזרה החדשה האמיתית: רדיפת ממון, אלים חומריים, "עצביהם כסף וזהב" ממש. אלילות זאת הרסנית בהרבה מאלה בינינו שאומרים, אפילו בקול רם, "מה נאה אילן זה". ליהדות המסורתית יש הרבה מה להגיד על זה: שוויון של בן אדם לא נמדד ברכוש, וסיפוק אמיתי לא קונים בכסף. העשיר האמיתי שמח בחלקו, והגיבור האמיתי כובש את יצרו.

ובאשר לציונות, הרי מעבר לכל ההיסטוריה והפוליטיקה, תנועה להשבת עם לארצו היא גם תנועה סביבתית ביסודה. אנו לוקחים אחריות קולקטיבית על חתיכת הבריאה לפעם הראשונה במשך אלפיים שנה. והתמונה, 'תעודת הציונים' שלנו בינתיים, איננה זוהרת. קשה להתכחש לכך שלציונות הפוליטית היה פן קולוניאליסטי, להביא תרבות וציביליזציה (אירופאית כמובן) למזרח המפגר. אך ישנו פן אחר, שמדבר על הצורך של העם היהודי להשתרש מחדש, לחזור למצב שבו אנו לא זרים (וקולוניאליסט תמיד זר בקולוניה שלו), אלא עם ילידי, כמו עמים ילידים אחרים בעולם, שתרבותם ואורחות חייהם צומחים מהנוף עצמו, ומותאמים לו. (7) בסופו של דבר, בלי כל קשר לכיצד אנו פותרים את השאלה "למי שייכת הארץ הזו", שהיא אכן שאלת השעה, אנו נצטרך לענות על שאלה לא פחות מהותית שהיא "מי שייך לארץ הזו", שהיא בהרבה מובנים שאלת הנצח. ובינתיים סביבתנים (שרובם המכריע הם חילונים) ושומרי הלכה (שרובם המכריע אינם פעילים בשום גוף סביבתי) אינם מתקשרים. קוראים על יוזמות בחו"ל, וגם בארץ, להביא אנשים לנסוע פחות במכוניות שלהם, או יוזמה שהיא חמה עכשיו, Buy Nothing Day, יום ללא קניות. הם פועלים נמרצות להנחיל את הרעיון הזה פעם בשנה, כאקט סמלי, וכאן בארץ יש מליון אנשים שמקיימים אותו כל שבוע! למה שכל שומרי השבת בינינו לא ישימו מדבקה על פגוש המכונית שבה כתוב: "האוטו הזה לא מזהם יום בשבוע"?

לחזור לאותם תחומים שאולי עוד לא חלק מהתודעה שלנו – אך המסר שעולה מגישה-אמונית לא פחות חזק. לדוגמא, לשאלת הכחדת מינים, שהדבר הזה אכן בעיה בארץ אך קטסטרופה בעולם, יש פרדוקס מעניין. מדענים וסביבתנים חילונים בעולם שרובם ככולם מאמינים שמינים נוצרים אך ורק מתהליכים שניתן לכנותם עוזרים, לא

מכוונים, תלויי צירופי מקרים, ולא בעלי משמעות בשל עצמם - הם אלה הזועקים נגד הכחדתם. ועבור הציבור הדתי, אפילו אם מקבלים את העקרונות הדרוויניסטיים למנגנון האבולוציה, בכל זאת כל בריאה הוא יצור כפיו של הקב"ה, וזוכה לתשומת אגדה והלכה, החל מתיבת נח וכלה במצוות שילוח הקן (9) מביעים את ערכם של המשך קיומם של מינים - והקול התורני במאבק העולמי לשמר בריאתו של הקב"ה מהרס מעשה ידי אדם טרם נשמע.

בנוסף, ישנן דילמות שעלינו לתת דעתנו עליהן. תעשייה שמספקת תעסוקה באזור מוכה אבטלה ומייצרת מוצרים חשובים - היא דבר חשוב ונחוץ. לאותם מועסקים, היא כמעט בגדר פיקוח נפש. אך אם אותה תעשייה גם מייצרת פסולת רעילה שמסכנת חיי אדם - גם כאן יש עניין של פיקוח נפש. פוסקי דורנו עוד לא מתמודדים עם שאלות סביבתיות מתוך הבנת ההשלכות מרחיקות הלכת של הסוגיות. כשם שתפסו את המורכבות של אתיקה רפואית, לדוגמא, ושדרושה בקיאות בדיסיפלינות הרלבנטיות, כך גם בסוגיות העולות מהמשבר הסביבתי. אך כפי שנטען לעיל, כאן הדיסציפלינות הרלבנטיות כוללות גם מדעי הטבע למיניהם, וגם מדעי החברה, להבין את מקומו שלהאדם בתמונה.

אקולוגיה מירושלים / ד"ר דניאל שליט*

פורסם לראשונה ב"נקודה", גליון 183, טבת-שבט תשנ"ה, דצמבר 1994

ט"ו בשבט, חג הארץ, הנטיעות, הפירות- ראוי להפוך בימינו ליום-לימוד שנתי לאקולוגיה. לפני כשנה, בכסלו תשנ"ד, נערך בירושלים הכינוס ה"ט למחשבה יהודית. נושא הכינוס היה "אקולוגיה ויהדות" - ברוח השנה שעברה, שהיתה "שנת האקולוגיה" במערכת החינוך. שנה חלפה, שנה באה, ובמערכת החינוך כבר לא שנת האקולוגיה, אלא שנת תהליך השלום... ומה על האקולוגיה? הבעייה נעלמה? למותר לומר, שהיא מחריפה והולכת.

•••

הרעיון המרכזי באותו הכנס היה, שעל הקשר בין האקולוגיה ליהדות אפשר וצריך לדבר לא רק בסגנון של "גם ליהדות יש משהו לומר בעניין זה", וגם לא בגישה של "כבר חז"ל אמרו דברים מעניינים בעניינים אקולוגיים", אלא - שדווקא בימינו, בהקשר ההיפר-טכנולוגי המודרני, יש לעם ישראל לומר דברים ייחודיים, שהם בגדר מפתח לבעייה. הדברים הבאים נאמרו באותו כנס.

חלק א: מבט לסביבה האקולוגיה והרב-תחומיות

תוך כדי קריאה בספרות אקולוגית, עלה בדעתי, שתרומה ראשונה מכיוון עם ישראל לנושא האקולוגיה, יכלה להיות עצם הניסוח, הסידור, הגיבוש, הריכוז של הבעיה. כי הבעיה כיום מפוזרת בעשרות שטחי-התמחות. אפילו בספריות אוניברסיטאיות קשה למצוא את הנושא מרוכז תחת הכותרת "אקולוגיה". ולא במקרה: האקולוגיה היא השטח ה"רב-תחומי" המובהק, ומבחינה זאת היא מבליטה את בעיית הפיצול, המידור, ההתמחות, הדיפרנציאציה - של התרבות המערבית.

היום מודים כבר הכל בצורך ברב-תחומיות. בכל מקום נוסדים מכונים ומתקיימת כנסים רב-תחומיים. אלא שקל הדבר להכריז עליו מלעשותו. שכן לא מספיק לאסוף מומחים בתחומיהם ולהניח להם להרצות על במה אחת. רוב הסיכויים הם, שאם גם יישארו המרצים באולם לשמוע איש את הרצאת רעהו (מה שלרוב אינו קורה) - לא ישמעו איש את שפתו הטכנית של רעהו. לא מספיק גם להדפיס את כל דברי הכנס בכרך אחד, וגם לא לאחסן אותם במאגר-נתונים אחד. מה שדרוש הוא היפוך כיוון הפעילות כולה, מאנליזה לתפיסת השלם, ולזה דרוש כשרון אחר לגמרי.

ה"כשרון" הטבעי של התרבות המערבית (ושל השכל הרציונאלי בכלל) הוא האנאליזה, החלוקה ליחידות-יסוד. (אכן, לכאורה עוסקת התרבות המערבית גם בפעולה המשלימה של הרכבה, של סינתיזה, אבל זה רק במובן המצומצם של הרכבת ה"לגו" מאותם מרכיבים שהושגו באנליזה, ומה שהלך לאיבוד באנליזה - נעלם). ואילו הכיוון ההפוך, הדרוש כעת, הוא, כאמור, האיחוד; הכרת מגוון המערכות שכל מדע מציג בתחומו - כאברים של שלם אורגני, העומד מעבר להם; ואז, מיקום כל אחת מן המערכות במערכת-העל השלמה. מיקום פירוש - הבחנה בין מרכזי לצדדי, בין עיקרי ושולי - במסגרת השלם.

והנה לעם ישראל יש המורשת, הנטייה והסגולה לראות את הבריאה כולה כשלם, ולהבחין בו בין מרכז לבין שוליים, בין עיקר לטפל. אמנם גם למזרח הרחוק יש ראייה הוליסטית, אבל הראיה הישראלית היא של שלם מובנה, מדוייק ומגמתי. רק מנקודת המבט של מבנה שלם כזה אפשר להציג את הפגמים ואת ההשחתות החלות בו. השיבוש מוגדר רק על-ידי התקינות.

תמונת העולם של היהדות היא של דומם, צומח וחי, שהם סולם עולה ומגמתי אשר בקצהו העליון עומד האדם. לאדם, כפי שנראה להלן, יש חופש מסויים מן השרשרת הטבעית, אבל זאת לא כעובדה סתמית, אלא לשם תפקיד - כדי "לגמור" את הבריאה, כלומר, כדי להעלות את הטבע הנתון, על ידי עבודתו ויצירתו - לשלב של "גימור". התפקיד הזה מתגלה גם ברמת המחשבה - בה בונה האדם, מנתוני הטבע, עולמות של מחשבה ומדע; וגם ברמה המעשית-טכנית, בה הוא בונה בפועל-ממש עולם מעשה-ידי. והנה, כאן עולה השאלה אם "יגמור" האדם את הבריאה - בדרך נכונה; אם יבנה או יהרוס, יוסיף שלמות או יביא נזק. ההצלחה או הכשלון מתחילים בתפיסה, בהבנת-העולם, ונגמרים ברמה המעשית-טכנית. וכפי

* ד"ר דניאל שליט - כותב ומרצה על תרבות-זמננו וקשריה עם היהדות. מספריו: "שיחות-פנים" (על אקטואליה ויהדות), "יודע נגן" (על המוסיקה), "אור שבעת הימים" (על מעמד האשה בישראל ובתרבות כללית), "ספר הקניון" (על תרבות זמננו).

שנראה להלן, אם המדע שבנה האדם ברמה ההכרתית שלו הוא חמרני-פיסיקלי בלבד, מדע התופס את העולם כמצבור סתמי של חלקיקים וכוחות, הרי גם שימוש בטכנולוגיה יהיה בדרך של התערבות חסרת-מעצורים בטבע, בבריאה - והרי לנו הבעייה האקולוגית.

משאבים, אנרגיה, פסולת

מוטב להתחיל כל הצגה של הבעייה מן הרמה הטכנולוגית, שכן שם מופיעות הבעיות כלוחצות וכמטריות ביותר. בפעילותו הטכנית משתמש האדם בטבע כבאוצר בלתי מוגבל של "משאבים": מים, אדמה, אויר, מתכות, יערות; המשאבים עוברים תהליכי-עיבוד ואלה צורכים אנרגיה; ואילו בסוף התהליך יוצאים ממנו מצד אחד - "מוצרים", ומצד שני - פסולת.

והשאלות הן:

- האם יש גבול למשאבים, האם ניתן לשאוב מהם בקצב הנוכחי עד אין-קץ?
- האם יש גבול לאוצרות האנרגיה?
- מה נעשה בפסולת?
- המתריעים אומרים: המשאבים - מוגבלים וניצולם מתגבר. מה שנוגע לאנרגיה - אנרגיית הנפט הולכת ואוזלת, האנרגיה הגרעינית מסוכנת ומזהמת; ומה שנוגע לפסולת - הרי היא הולכת ומרעילה את כדור הארץ. אוכלוסיית הכדור מתעצמת; העשירים זוללים ומזהמים, העניים מתרבים, וקשה לדעת מאין יבוא מפנה משמעותי.

הפסולת, למשל

הידועה בין הבעיות היא בעיית הפסולת.

הפסולת שמייצר האדם - פיסית, כימית, רדיואקטיבית - חוזרת ומתפזרת בכל שלבי-ההויה המכניים את האדם: בדומם, בצומח ובחי.

הדומם - הלא הוא היבשה, הים, האויר, ומרחב הקרינות האופף אותנו (המקבילים ל"יסודות" שמנו הקדמונים - העפר, המים, האויר והאש). בכל אלה מתפשט זיהום פיסי, זיהום כימי, זיהום רדיואקטיבי. עד כאן - ממלכת הדומם; אבל מממלכת הדומם יונקת ובנית ממלכת הצומח, וממנה ניזונה ממלכת החי; ואילו האדם ניזון ובנה מכל שלש הממלכות. לכן, אם יש זיהום באחת מן השכבות שלפני האדם - הרי הוא עולה ומפעפע ישירות אליו, הן כמזון ומשקה, והן כקרינה ישירה. אבל כשם שטעות היא לתפוס את הבעייה האקולוגית כבעיית טבע ונוף, או כבעיית החור באוזון - כך טעות היא לראות אותה רק כבעיית פסולת וזיהום.

האדם מסכן את סביבתו גם כאשר הוא מתערב במבנה של סביבתו בעוד אין לו תפיסה שלמה שלה. התפיסה המדעית שואבת את כל עצמתה מכך שהיא מפרקת, כאמור לעיל, את המציאות לרכיבים, ובונה אותם מחדש כמערכות מעשה-ידי-אדם. אבל המבנה האמיתי של הטבע הוא זה של מערכות אורגניות, שבהם כל רמה היא שלם בפני עצמו. את המבנה הזה אין אנו מבינים, וכנראה שלעולם לא נבין אותו עד סופו בשיטה האנליטית.

יחד עם זאת, נותנת עמדת המערב לאדם רשות להתערב במבנים רגישים אלה באופן מסיבי, באופן שמערכות הריפוי וההשלמה הטבעיות אינן יכולות לעמוד בקצב ההרס. כבר האדמה הפוריה, למשל, היא בעלת מבנה מדויק, שהתהווה במשך אלפי שנים; ובודאי ככל שאנו עולים בסולם החיים, המבנים הם יותר ויותר עדינים, וההתערבות בהם עלולה ליצור שיבושים ונזקים. בעיית הזיהום הפיסי והכימי ידועה; אבל גם ברמה הביולוגית, תוך כדי עבודה בביו-טכנולוגיה עלול להיווצר בעין "זיהום ביולוגי", כלומר, נשורת כלשהי של מיני וירוסים, פאגים, קטעי חומר גנטי, שאין לחזות מראש את תפוצתם והשפעתם.

כל הנזקים האלה עולים ומתרכזים באדם ובבריאותו. אמנם, האדם בימינו נתון לנזקים גדולים וקשים מאלה, שכן עד כאן דיברנו רק על רמת הטבע (דומם, צומח, חי). ואילו האדם, ברמתו האנושית, מייצר גם שיבושים רגישים, מוסריים ומחשבתיים, החוזרים ותוקפים אותו. אבל די בנזקים הגופניים כדי להדגים מיפוי שיטתי של נזק, ואת התרומה שיכולה לתרום למיפוי כזה השקפה ישראלית-יהודית, הרואה את המציאות כשלם נברא, תכליתי ומדויק, ולכן מזהה גם את הכוחות המסכנים את השלם הזה.

עד היכן מגיע כוחן של טכנולוגיות נקיות

עד כאן - מיפוי הבעייה. אבל התרומה הראשית מצד עם ישראל לא תהיה הצגת הבעיות, אלא הדרך לתיקון. ובעניין זה כבר הגיעו כל ההוגים הרציניים לידי הכרה, כי שורש הבעייה האקולוגית אינו טכני ואינו משפטי, אלא רעיוני, מוסרי וחינוכי.

מן הבחינה הטכנית, כבר עסקו בדבר עשרות מוסדות רציניים, וגיבשו שורה של צעדים טכניים אפשריים; אלא שמשום מה הביצוע מפגר באופן מבהיל לעומת ההמלצות. הסיבה לזה היא, שאת ההשקעות הגבוהות באמצעי-מניעה ובטכנולוגיות נקיות יותר הרי צריך להשקיע מייד, ואילו התוצאות יועילו רק לדורות הבאים. ועוד: את ההשקעות צריך להשקיע אדם יחיד, מפעל יחיד, ארץ מסויימת, בעוד התועלת היא לכלל האנושות. וכאן הגענו לעיקר: הרי התרבות היום היא של זכויות הפרט, של מימוש-עצמי. התרבות הולכת ונעשית יותר ויותר נהנתנית ואגואיסטית. מושגים "מופשטים" כמו משפחה, עם, אנושות, הולכים ונדחים מפני הקונקרטיים של כאן-ועכשיו. הרי אנו בעידן מות האידיאולוגיות. מדוע יפסיד אדם מכספו, מהנאותיו, ממרחב זכויותיו - כדי להועיל למשהו מופשט הנקרא אנושות, דורות באים, כדור הארץ?

עד היכן מגיע כוחה של אכיפה משפטית

כאן באה האפשרות לחוקק ולכפות חוקים מרסנים: אבל גם הם לא יפתרו את הבעיה. לא המשפט ולא המשטרה יכולים להילחם ברצון האנושי, כאשר זה זורם בכיוונים של הדרך הקלה ביותר והרווח הגדול ביותר. מה גם שעצם התפיסה המשפטית המערבית מקדשת את זכויותיו הבלתי-ניתנות-להפקעה של הפרט - בין היתר, לעיסוק כלכלי, היינו לרווחים; שכן אין החוק המערבי בא לבקר, לשפר ולהעלות את רצון האדם, אלא להיפך, לפתוח לפניו, כמות-שהוא, את כל השערים.

אמנם, במקרה אחד יכולה החשיבה המשפטית לעצור את הפעילות הטכנולוגית והמסחרית: במקרה של נזק מוכח ליחיד או לציבור. אבל נזק מוכח הוא דבר גס למדי. עד שיופיע הנזק הברור לעין, וכל-שכן עד שיוכח בבית-המשפט, כבר ייגרמו נזקים עצומים לרקמות-הוויה עדינות יותר, אמנם באופן בלתי-מוכח, אבל לעתים בלתי-הפיך. האכיפה המשפטית היא גס הפועל לכל היותר על בעלי רצון טוב, בעוד שהנוכלים וגם סתם פקחים-בעיניהם יודעים לעקוף אותה.

הדרך לתיקון עוברת דרך חינוך חדש

כאמור, מכיר כל ספר מקיף על הבעייה האקולוגית בכך, שעיקר הבעייה אינה טכנית ואינה משפטית. הבעייה, כפי שהיא מוצהרת בתחילתו ובחתימתו החגיגית של כל ספר כזה - היא ליצור תפיסות חדשות ביחס לאדם ולמקומו בטבע. בלשונו של פרופ' פול קנדי: מה שדרוש הוא לא פחות מאשר חינוך-מחדש של האנושות.

כך שלמרות שהבעייה נראית מעשית, פרקטית, טכנית, ביצועית, חקיקתית, ושאר השטחים שבן-זמננו שולט בהם להפליא - שרשיה נמצאים עמוק בתפיסת-העולם ובתפיסת עצמו של האדם המערבי, שטחים שבהם הוא מגשש באפלה. ולכן, מלבד הקדמות וחתימות רמות ומצלצלות, נבצר מן המערב להתקדם מעבר למצב ההרס-העצמי שלו כרגע. ונגסה לבדוק בפירוט מדוע.

חלק ב: מבט מערבה

היציאה מן הטבע

האדם המערבי ניתק את עצמו מן הטבע - וזאת בעזרת מדעי-הטבע. מדע-הטבע המודרני מחלק את העולם לשניים: מצד אחד עומד הצופה, איש-המדע - ה"סובייקט" (כך זה נקרא בעגה הפילוסופית); ומצד שני - עולם ומלואו, ה"אובייקט". כדי להכיר את העולם כמות-שהוא, בלי זיופים "סובייקטיביים", משתדל ה"סובייקט" לסנן ולסלק מתמונת העולם ה"אובייקטיבית" את כל האיכויות - תחילה את הנעימות או אי-הנעימות, אחרי כן את החמימות והקרירות, את הצבע ואת הצליל. מה נשאר? נשארו התכונות הכמותיות, המתמטיות. במקום החמימות באה הטמפרטורה, במקום הצבע בא אורך-הגל; במקום עולם חי וצבעוני, קיבלנו עולם-צללים יבש ומדויק.

מדוע עושה זאת המערב? יש הרואים בכך רצון אינטלקטואלי טהור לתפוס את המציאות הבלתי-תלויה-בנו. אבל אסור לשכוח שהרווח מכך הוא ניכר. העולם המתמטי הוא גם עולם הניתן לשליטה, לעיצוב, לשינוי, להתערבות. העולם העתיק, האלילי, הרווי איכויות, דרש התחשבות, אפילו הערצה וסגידה. כל עץ היה אל, כל מעיין - אלילה, שלא לדבר על השמיים והארץ וכל צבאם. ואילו העץ כמבנה פחמני, המעיין כ-H₂O - אלה אינם דורשים התחשבות, אינם דורשים דבר. האדם חפשי להשתמש בהם, לנצל אותם. אם-כן, במקביל לכך שהסובייקט החוקר, המתבונן, הפך את העולם ומלואו ל"אובייקט" של התבוננות, - הפך הסובייקט העושה, הפועל, את כל העולם לאובייקט לשימוש ולניצול ללא מעצור. תחילה היתה בכך הרגשה של שחרור, של שחרון-אפשרויות ושל כוח. עד מהרה הופיעו סימני אזעקה: רעש, עשן, פיח, ערפל. ועל הזיהום הפשוט הזה של המאה התשע-עשרה נוספו במאה העשרים סוגי זיהום מתוחכמים יותר, כמו זיהום כימי, רדיואקטיבי, ביולוגי. רק המכות הישירות, הנזקים הבוטים, הפנו את תשומת הלב סוף-סוף לבעיות בתפיסת-העולם; אלא שפתרון, לפי שעה, אין.

ישועה מן המזרח?

חלק מן העולם המערבי מחפש לו כיום השקפה חדשה במזרח הרחוק: זן, טאו, טאי-צ'י וכו'. במקום היציאה מן הטבע הוא מחפש במזרח דרך של חזרה לטבע, של השתלבות, של הרמוניה. אבל התיקון דרך תרבויות-המזרח מחטיא את מטרתו. אמנם צצה תרבות שלמה של הולזים, של מועדונים וקבוצות ושיעורים, שעניינים המרכזי הוא היפתחות מחדש אל הטבע, כולל גילוי-מחדש של מה שנקרא חכמות עתיקות (מיוגה ומדיטציה ועד תקשורים וקריאה בקלפים). אגב, דרך חלק מן הפעילות הזאת חוזרים חלקים מן האלילות העתיקה, שכבר הינחנו שאין האדם הרציונאלי המערבי מסוגל לחזור אליהם (כישוף, למשל). אבל כל התופעה הזאת, על האורות והצללים שבה, אינה פותרת את הבעייה המרכזית, הלא היא המציאות הטכנולוגית-כלכלית הרותחת והמבעבעת. יחידים, בשעות הפנאי שלהם, או חוגים מצומצמים, יכולים לפתח לעצמם תודעה הוליסטית; אבל הפעילות המובילה של התרבות המערבית נשאר טכנולוגית-כלכלית כמות שהיתה. המערב כבר בנה את עצמו כתרבות יוצרת, מדעית-טכנולוגית, כלומר: הוא לא רק תופס את עצמו אלא מהווה בפועל ממש סובייקט יוצר, עושה, פועל, מתערב בכל. ובמזרח אין מי שיתחשב באותו סובייקט יוצר, שיסביר אותו, שיכוון אותו.

מה טיבו של אותו יציר, האדם, שיכול עד-כדי-כך לצאת מן הטבע וליצור בו? מה מעלתו המיוחדת? ומה עליו לעשות? האם באמת עליו להיעלם, להיספג בטבע, להיות כאחד הציפורים או השיחים? ומה יהיה על סגולתו המיוחדת?

לא לברוח מהמסבר

לפני כל התקדמות חשוב להבין את המשבר הזה, להעריך אותו, לשהות עליו. לא למהר לברוח ממנו, כהרגלנו הטכנולוגי, אל חיפוש נוסף אחרי פתרונות טכניים. אולי יש בעיות שאין להן פתרון טכני, אלא שינוי-כיוון כללי, שינוי במרכז-הכובד של החיים כולם.

חשובה עצם הידיעה שהתרבות המערבית, וגם אותו חלק "מערבי" שבכל אחד מאיתנו, דתי או חילוני - נתון בנקודת-תפנית חד-פעמית ומיוחדת במינה. חשוב לדעת זאת, כי ההתקדמות הבאה - לפחות שלנו - היא אל המחוזות הישראליים והיהודיים, שיחד עם זאת שהגאולה צפונה דווקא בהם, הרי הם מעוררים התנגדות לא-מעטה, וביחוד אצל יהודים, שהדברים נוגעים להם ולזהותם.

חלק ג: מבט פנימה

שוב, פרקי בראשית

התיקון היהודי לתמונת-האדם המזרחיות והמערבית מתחיל בכך שהוא כולל את תמונת-האדם-מול-הטבע של שתיהן. האדם הוא גם חלק מן הטבע, כגירסת המזרח, וגם עומד מחוץ לו ויוצר בו כסובייקט, כגירסת המערב. אבל לא מדובר בפשרה של חצי-תה-חצי-קפה, אלא בדמות-אדם הכוללת בתוכה את שני המרכיבים - בזכות מרכיב שלישי שמעליהם.

ואם הדבר נשמע מסובך, הרי באים פרקים א'-ב' בספר בראשית ומספרים אותו בפשטות נפלאה: האדם מופיע בפרק א' כחלק משרשרת הבריאה, כיצור שנברא במחצית השניה של יום הששי. אפילו יום מיוחד לא הוקצה לו; הוא שותף ליום הששי עם החיות והבהמות. מאידך, מופיעה באותו פרק א' עצמו יצירת האדם כמאמר חגיגי מיוחד, ("ויאמר א-לוהים: נעשה אדם בצלמנו כדמותנו...") ולאחר מכן - הכרזה פיוטית-שירתית:

ויברא א-לוהים את האדם בצלמו,
בצלם א-לוהים ברא אותו,
זכר ונקבה ברא אותם.

וכל-כך למה? כיוון שבא לעולם יצור מיוחד במינו "בצלם א-לוהים", המקבל ברכה מיוחדת, סגולה מיוחדת, פוטנציאל מיוחד: "...מלאו את הארץ וכבשוה, ורדו בדגת הים ובעוף בשמיים ובכל הרמש הרומש על הארץ". כלומר: אמנם מבחינה גופנית אין הוא אלא אחד היצורים בשרשרת הבריאה; אבל מבחינת סגולתו המיוחדת - הוא חפשי משרשרת הבריאה ועומד מול הבריאה, כיוצר וכמנהיג. פרדוכס.

אבל עדיין לא נשלם מבנה האדם. פרדוכס נוסף עומד להצטרף בפרק ב' בבראשית: אותו אדם, החפשי לעשות בטבע כטוב בעיניו - אינו חפשי לגמרי: הוא אחראי על מעשיו אלה בפני הישות המוחלטת שמעבר לו (לעבדה ולשמרה... מכל עץ הגן אכול תאכל, ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכלו ממנו...)

וביחד: שלש קומות באדם. חלק מן הטבע, מול הטבע, מול הבורא. או: טבע, תרבות, תורה. או: הכרח, חירות, אחריות.

כל קומה מהווה הכנה והקדמה אל הבאה אחריה; ובעוד שמתחילה נראה כאילו עיקר הכוח ומרכז הכובד

שוכן בקומה התחתונה, קומת האדם-כטבע, הרי ברצונו ובבחירתו של האדם הוא יכול ואמור להעביר את מרכז הכובד אל קומות עליונות יותר, ורק מתוך אחריות כלפיהן - לפעול בטבע.

משמיים לארץ

ובכן, הגענו? האם אנו יכולים כעת לרשום פטנט ישראלי לפתרון בעיות האקולוגיה ולהציעו לעולם? אולי נפתח במסעות-הרצאות ובכנסים בינלאומיים? אולי במסע פרסום יחסי-ציבור? ספק גדול. בדרך כלל קונים בני-אדם מה שמספק את הרצונות המצויים שלהם, וככל שהרצונות נמוכים יותר, מתרבים הקופצים על הסחורה. מזון ובית, כבוד וכוח, אשליות והזיות - קל למכור. גם בשוק הרעיונות, קל למכור את הרעיונות המרחיבים את שליטת האדם בעולם, המרבים את כוחו וכבודו, כלומר המבססים את פרק א' בבראשית. אבל תמונת-האדם של פרק ב' היא מוצר בלתי-אטרקטיבי; היא תובעת ריסון, התאפקות, אחריות. היא מעבירה את מרכז הכובד של החיים אל מקום קשה יותר. מרכז החיים אינו עוד בהתרבות, בהתפשטות, בשליטה, בכוח (כפי שאפשר להבין בטעות את "פרו, רבו, מלאו, כבשו, רדו..") - אלא בעמידה הענווה לפני האנוכי המוחלט. באחריות. בחשבון-הנפש.

רעיונות כאלה קשה למכור, וצפויים להם לא מחיאות-כפיים, אלא התנגדות קשה.

ולכן, במצב המהומה הנוכחי, כל עוד לא הגיעה האנושות לשוקת שבורה, אין כנראה טעם לדבר אליה. דיבורים בכנסים בינלאומיים על האתיקה האקולוגית היהודית יהיה בהם רק משום אינפורמציה אקדמית ותו לא.

לא דיבורים דרושים לנו, אלא נכונות לעשות. מי יעשה?

• • •

ישנו עם אחד, מפוזר ומפורד בין העמים וגם בינו לבין עצמו, שהוא הנושא והעומס את תפיסת-האדם של ספר בראשית כבר אלפי שנים, ואף מיישם אותה בחיים. לא בקלות, לא בלי מאבקים ויסורים פנימיים וחיצוניים - אבל בעקביות ובהמשכיות.

מהי השבת? זוהי הגבלת שלטונו של האדם בטבע, והפניית מבטו אל מה שמעבר לכל טבע. זוהי העברת מרכז הכובד של החיים מעבר לששת ימי המעשה והיצירה - אל תחום הקדושה. זהו הפיכת כל מעשה האדם בימי-המעשה - מתכלית לכלי.

וכמו השבת, כך יתר חיי ישראל ותורתו; עידוד יצירת האדם מצד אחד - ופיקוח על אותה יצירה כך שתהיה כלי לאור שמעליה.

צריך רק, בימי גלובליזציה אלה, להרחיב את התפיסה הזאת לממדים גלובליים, וליישם אותה לאקולוגיה.

א-ל, תורה, עם, ארץ

כדי ליישם את תפיסת-האדם של ספר בראשית, של התורה, צריך, אם כן, עם, והעם צריך ארץ. התורה, העם והארץ הם שלשת שלבי סולם-יעקב שבו יורדות השגות מופשטות ביותר ומתיישמות במציאות הארצית ביותר.

הא-ל, התורה, העם והארץ, ארבעת העמודים המסורתיים של עם ישראל, הם גם ארבעת שלבי הירידה משמיים ארצה; ואולי דווקא משום כך הולכת ומתעצמת ההתנגדות אליהם ככל שמתקדמים שלבי הירידה. את רעיון הבורא עדיין מוכנים רבים לקבל, גם בימינו. הרי אפילו הפיסיקאים הגיעו, במידת-מה על-כרחם, לכעין רעיון של בריאה (המפץ הגדול). אבל להמשיך מכאן לרעיון של תורה, כלומר, שהבורא רוצה משהו, דורש משהו, מצפה למשהו מאת יצוריו - זהו שלב שאינו נובע מחשיבה פיסיקלית כלשהי, גם לא מרעיון המפץ הגדול. מכל שכן שמעטים הממשיכים מרעיון התורה לרעיון שהתורה הזאת בשלמותה מחייבת רק עם אחד, ובודאי שאין מסכימים שהעם הזה יכול לממש את עצמו רק בארץ אחת, וכאן הופכת ההתנגדות לאלימה ממש. כל השלבים האלה נראים במבט ראשון כמיני צמצומי-אופק נוראים, כמיני שערוריות אינטקלטואליות, המעוררות התנגדות נוראה, ודווקא בין היהודים עצמם, כידוע.

מה הסיכויים

בגלל ההתנגדויות האלה, הסיכוי לניסוי אקולוגי פורה בארץ הוא כרגע קטן. ניסיון פורה כזה יכול להיעשות על ידי עם ישראל, דווקא בארץ שהוא ריבוני בה (פרק א' בבראשית) כלומר אחראי על שלומה ועל תיקונה (פרק ב'). על ארץ כזאת להיות יחידה אקולוגית עצמאית, בעלת משאבים, מאגרי מים ומקורות אנרגיה משלה, כדי שיתאפשר לערוך את הניסיון בתנאים נשלטים. האם בכלל יכולה, בעידן גלובאלי כזה, חברה אחת להפקיע את עצמה ממעגל הייצור והכלכלה העולמי ולעבור לעבוד במעגל

סגור משלה?

ראשית, לא מדובר על הפקעה גמורה. גם בכלכלה העולמית יש תת-חלוקות. גם מפעלי-ענק נוטים להתפצל לכעין פדרציה של מפעלים בעלי גודל נוח-לניהול, בעלי שאיפות ותחושות-הישג משלהם, בעלי אופני-עבודה המתאימים להם. מדינות-ענק גם הן מתפצלות לתת-יחידות (אם לא מתפרקות כליל כמו במקרה ברית-המועצות). עדיין יש אפשרות לתפיסה של small is beautiful, ולא עוד אלא שיש יתרונות לתפיסה כזאת. ההתרחבות הגלובאלית אינה "הכרח". מפעלים אינם מוכרחים להתפשט על פני הגלובוס כולו, אלא בוחרים לעשות כך ממניעי רווח. מניעים אחרים יכולים ליצור כלכלה בעלת אופי אחר, מקומי ומרוכז יותר.

אבל לפי-שעה, הסיכויים למהפכה כזאת נראים קלושים. ומדוע?

ראשית, מפני שאין העולם מסכים להקצות לנו את מעבדת-הנסינות, את ארץ-ישראל. זכותנו לארץ ישראל, כידוע, מעוררת התנגדות, חוסר-הבנה ועוינות.

שנית - וזה העיקר, מפני שבנו-עצמנו עוד לא נתגבשו הרצונות המתאימים. אנו עצמנו איננו מכירים בזכות ובחובה שיש לנו לעצמנו ולעולם, באוצר שיש לנו, ואולי איננו יודעים בברור לשם מה לנו הארץ. אנו שומעים על כוונות לשרוד, לחיות בשלום, להיות מרכז מסחרי (הונג-קונג, סינגפור), אולי אפילו מרכז "תרבותי". כל אלה - מתכונים מיובאים ממקומות אחרים, ושם הם גם מתאפשרים באופן טבעי ונורמלי. אבל האזור הזה נראה שהוא בנוי במיוחד כדי לאפשר בו נורמליות כלשהי; רק מניעים יוצאים-מן-הכלל יש להם תוקף מספיק במקום כזה.

...

הדברים נשמעים בוודאי אוטופיים באופן משווע, אולי תמימים, אולי תלושים מן המציאות. הכוחות המובילים את המערב נראים אדירים ועצומים, כוחות-טבע שאין לעמוד בפניהם. אבל אין הם אלא בחירה חופשית. היות והכיוון הנוכחי הוא כיוון המוליך לאבדון, הרי בחירה חדשה תוכל ללכת בדרכים חדשות. ובעוד השקתות האחרות הולכות ונשברות, אולי נאות לשתות מים חיים מתוך בארנו.

אקולוגיה במבט יהודי / הרב יהודה הלוי *

לפני שנוכל לקוות לפתור את בעיות האקולוגיה בעידן הטכנולוגי, אנו מוכרחים למצוא את השורשים לבעיות אלה, הנעוצים בגישתנו הבסיסית לחיים – ובעצם טבענו האנושי.

הגישה הבסיסית

הגישה הבסיסית שלנו לחינוך, היא שבסדר העדיפויות שלנו, מטרת-העל היא אינטרס אישי. כל חוש אחריות כלפי העולם בכללו הוא משני לחלוטין, אם בכלל. הבה נמחיש זאת בעזרת דוגמא אופיינית. במפעל מסוים, משתמשים בתהליך ייצור חסכוני מאוד, אשר גורם להרס שכבת האוזון באטמוספירה. אילו היינו מציעים למנהל החברה להשתמש בתהליך חלופי שיפחית את הזיהום, אבל יעלה יותר, הוא היה עונה: "האחריות הראשונה שלי היא כלפי בעלי המניות. אין לי זכות לדרוש מהם להפחית את רווחיהם, על מנת לשמור על איכות האטמוספירה בעוד 50 שנה." מנקודת המבט הרווחת כיום בעולם המערבי, קשה להפריך טענה כזאת.

המאמצים לבלימת הגל העכור הזה, מתמקדים בעיקר בחקיקה.

המאמצים לבלימת הגל העכור הזה, מתמקדים בעיקר בחקיקה, שאמורה לרסן את הציבור. אבל לגישה הזאת, יש אפקטיביות מוגבלת מאוד ומדי פעם היא נכשלת, בגלל הביורוקרטיה המסורבלת הדרושה לאכיפת החוקים. גם סוגי התעמולה שמנסים להשיג את תמיכת הציבור, אינם יעילים בדרך כלל, משום שחסר בהם הבסיס הרציונאלי. קשה מאוד להתגבר על הגישה של "אכול היום כי מחר נמות".

השקפת התורה

מה אומרת האידיאולוגיה התורנית בסוגיה בה אנו עוסקים? כאשר האלוקים ברא את אדם וחוה, הזוג האנושי הראשון, הוא ברך אותם "....ומלאו את הארץ וכבשוה". כיבוש יכול להיות למטרות ניצול, או לשם פיתוח. מה בדיוק הייתה כוונתו של הבורא? חז"ל עונים לשאלה זאת במדרש: שעה שברא הקדוש ברוך הוא את האדם הראשון, נטלו והחזירו [סובב אותן] על כל אילני גן עדן ואמר לו: "ראה מעשי כמה נאים ומשובחין הן. וכל מה שבראתי בשבילך בראתי". **תן דעתך שלא תקלקל ותחריב עולמי, שאם תקלקל אין מי שיתקן אחריך.** (קהלת רבה ז', י"ג) ניתן לראות, שהתורה מתייחסת לאדם בתור אחראי וממונה על תפקודו התקין והראוי של העולם. לכן, אסור לנו לעמוד מן הצד ולראות כיצד העולם מושחת.

"צריכת יתר"

לבעיה האקולוגית ישנו שורש נוסף. לפני מאתיים שנה, פרסם הכלכלן תומס מלתוס תיאוריה, שעל פיה, בתוך המין האנושי קיימת פצצת זמן מתקתקת. אוכלוסיית העולם מכפילה את עצמה בקצב הולך וגובר, בעוד שתפוקת המזון לא יכולה באפן מעשי, לשמור על אותו קצב. למרות שהתיזה הזאת רציונאלית, היא מטעה לחלוטין. מחקרים מאוחרים יותר גילו, שלא זאת הבעיה העיקרית כלל ועיקר. גורם בעל חשיבות רבה הרבה יותר, הוא הצריכה האישית הממוצעת, שמתקדמת בקצב הרבה יותר מהיר מצמיחת האוכלוסייה, כפי שבא לידי ביטוי בעובדות שלהלן: "במשך 30 שנה אוכלוסיית העולם הכפילה את עצמה, בעוד שבאותה תקופה, גדלה צריכת האנרגיה לאדם, פי שמונה. נוכל להוסיף לעובדה זו, שבצפון אמריקה ובאירופה, צורכים עשרה אחוזים מהאוכלוסייה, 50% מאנרגיית העולם!"

אם כן, הסכנה האמיתית לעולם, טמונה דווקא בצריכת היתר.

אם כן, הסכנה האמיתית לעולם, טמונה דווקא בצריכת היתר. לא רק שהיא מכלה את מאגר האנרגיה העולמי, אלא היא מהווה גם את הגורם העיקרי להתחממות האטמוספירה. צריכת יתר זו באה לידי ביטוי, גם בשימוש שלנו בחומרי גלם. אפשר למצוא אותה אפילו בהרגלי התזונה שלנו. שימו לב, שהפקת קילוגרם אחד של בשר בקר, צורכת 16 קילוגרם דגן, אנשים מודעים לכך היטב; הבעיה היא, שהם לא מוכנים להתנהג בהתאם.

גישת התורה

עובדות אלו מעידות על כך, ששורש הבעיה מונח בהשקפת עולם אנוכית, שמנפחת את הצריכה האישית, מעל ומעבר לדרוש. בהתייחס לבעיה זאת מנחה אותנו התורה: "והייתם קדושים", או במלים אחרות, להימנע מסיפוק תאוות אישיות ומותרות. (כשהמלה קדוש, משמשת במובן של הקדשה עצמית למען מטרה).
אולי אתם שואלים, "רעיונות גבוהים, אבל איך הם מיושמים למעשה?" התשובה לכך קיימת בהלכה – החוק היהודי. ההלכה היא גוף של דרישות ברורות ומפורטות, שהתורה מטילה על היהודי. ההלכה אינה מתעניינת בתפישת העולם של הפרט, ודרישותיה לא מושפעות ממנה. להיפך, תוך הדרכת פעולותיו של האדם ועל יד זה עיצוב אישיותו, תומכת ההלכה באידיאולוגיה, ומאפשרת לה לפתח את השקפת עולמו של האדם וכך, שוב, את התנהגותו.

מצוות אלה משנות את המגמה האנוכית שלנו, ומלמדות אותנו לפעול על פי אידיאלים.

כמו בכל תחום אחר בחיים, גם בהתייחס לאיכות הסביבה, התורה אינה קוראת למטרות נעלות ורחוקות. היא רותמת את ההלכה לשירות מושגיה הנאצלים, וכך ממירה את החזון המופשט, לעקרונות פעולה חברתיים. היא עושה זאת בשתי רמות: ראשית, באמצעות חוקים שמחדירים מודעות למחויבותנו כלפי החברה והסביבה; שנית, דרך מצוות אחרות, המאמנות אותנו בשליטה עצמית. מצוות אלה משנות את המגמה האנוכית שלנו, ומלמדות אותנו לפעול על פי אידיאלים ולא על יד תאוות גרידא. בואו נבחן כמה ממצוות התורה, שמניעיהן אקולוגיים.

נזקי שכנים

התורה העניקה לנו רעיון נשגב במצווה: "ואהבת לרעך כמוך". עיקרון, שאלמלא היה מעוגן בהלכה, היה עלול להישאר בגדר אוטופיה בלבד. אחד מתחומי ההלכה שמחנך אותנו לאהוב את הזולת ולדאוג לרווחתו, הוא זה העוסק ב"נזקי שכנים". זהו נושא רחב, שגם לו השפעה אקולוגית רבה. התורה עוסקת רבות, באחריות הבעלים לנזקים, שנגרמו על ידי נכסיהם, לעיתים אפילו אם נגרמו רק באופן עקיף, ואפילו אם נגרמו על ידי חפץ, שמבחינה טכנית לא היה ברשותם.
במקרה כזה של חפץ דומם, נזקים כאלה מוגדרים כ"נזקי בור". האחריות מוטלת על האדם שחפר או לא כיסה את בור ברשות הרבים¹. בקטגוריה הזאת מצויים נזקים שנגרמו על ידי קליפת בננה שהושלכה ברחוב, או עקב השלכת חפץ מסוכן ברשות הרבים. כאשר כוחות טבעיים כמו רוח, מזיזים את האובייקט ממקומו, הוא נכנס לקטגוריה של "אש"², שכוללת נזקים, שנגרמים על ידי זיהום האוויר או מקורות המים.³ באופן מפתיע, אנו מזהרים נגד גרימת הפסד רווח לזולת, אפילו אם אין לו שום טענה חוקית על כך⁴. העיקרון שאסור לאדם לייבש את המים בבאר שלו, אם אחרים זקוקים להם, נמצא במשנה⁴. יהודי מצווה אפילו למנוע נזק של כוח חיצוני שמאיים על שכנו⁵.
חכמי התלמוד מרחיבים כללים אלה גם להטרדות פסיכולוגיות, כגון הצצה לשטח השכן, רעשים וכדומה. זה עשוי לכלול את הסרת המקור לרעש, למרות שהרעש נגרם בגללו רק בצורה עקיפה⁶, ואפילו אם הסרתו תגרום לבעלים קושי פיננסי. בהתבסס על כללים אלה, הריב"ש מתאר את העיקרון המנחה, בכך שאדם אינו רשאי להגן על רכושו האישי מנזק, במחיר גרימת הפסד לחברו⁷. עיקרון זה יכול לשרת כקו מנחה, בחקיקה מודרנית לגבי מניעת זיהום.

ארבעה מטרדים ספציפיים, נושאים במיוחד באחריות חוקית על פי ההלכה היהודית:

עשן, ריחות רעים, אבק וכדומה לו, וויברציות.

ארבעה מטרדים ספציפיים, נושאים במיוחד באחריות חוקית על פי ההלכה היהודית: עשן, ריחות רעים, אבק וכדומה לו, וויברציות ("נדנוד הקרקע")⁸. אפילו אם ניתנה הסכמה מראש, השכן הנפגע יכול לחזור בו. כל אלה הן צורות של מפגעים סביבתיים, שמהווים מקור גדול לדאגה גם בימינו. הלכות מסוימות מגבילות את קרבתם של מספר מפעלים תעשייתיים לעיר, כדי למנוע פגיעה באיכות האוויר שבעיר. ביניהם מצויים משטחי דיש (בגלל המוצץ), עיבוד נבלות ומפעלי עורות (בגלל הריח), וכבשנים (בגלל העשן)⁹. מפעלים לעיבוד עורות מוגבלים לתחומים מיוחדים מחוץ לעיר, בהתחשב בכיוון הרוחות בארץ ישראל¹⁰.
התורה מייחסת אף ערך ליופי. ברור אם כן, שנזקים אסטטיים גרידא, כמו לכלוך במקומות ציבוריים, נכללים אף הם באיסור גרימת נזק – אם לא על פי דברי ההלכה, אז בהתאם לרוחה. אנו מוצאים לפחות דוגמא אחת לפסיקה כזאת: אסור היה להקים כבשנים בירושלים, מפני ה"עשן שמשחיר את החומה [הקירות], וגנאי הוא"¹¹.

כל הנ"ל, הן רק דוגמאות קטנות מתוך למעלה ממאה סעיפים בהלכה היהודית¹², העוסקים בנזקי שכנים, רובם סביבתיים. מי שלומד ומקיים הלכות אלה בחיי היומיום, הופך למתחשב ורגיש, ולא יגרום נזק קל שבקלים לסביבה. הוא יישמר מגרימת נזק בכלל, ונזק אקולוגי בפרט.

מהפכה פסיכולוגית

את המקורות לבעיית ההרס האקולוגי, בין אם מבחינה תעשייתית, ובין אם מבחינה צרכנית, ניתן למצוא בעיקר באנוכיותם של האנשים. כשרווחים אישיים עומדים בראש סולם העדיפויות, וכשכל אחד מנסה להרחיב את תחום השליטה האישי שלו, התחומים המתרחבים מוכרחים להתנגש, לגרום לגירעון ולקונפליקט. מה שמציע את המין האנושי לעבר משבר סביבתי גדול – אלא אם ימצא תחליף למגמה האגוצנטרית הבסיסית הזאת.

כאן נכנסת התורה לתמונה. היא פועלת למזעור הגורם הראשוני לקונפליקט, על ידי הצבת מטרה משותפת לכלל האנושות: להפוך את עצמנו ל"עבדיו הנאמנים" של האלוקים. עבד נאמן ידאג לרכוש את הכלים להם הוא זקוק, כדי להצליח בתפקידו – אבל לא יותר מכך. כתוצאה מכך, הוא לא ישאף להרחבה בלתי מוגבלת של טווח ההשפעה שלו.

תפישת עולם שכזו, מאחדת את הבריאה כולה כ"אמצעי למען", וכשותפה בשירות האלוקים. תפישת עולם שכזו, מאחדת את הבריאה כולה כ"אמצעי למען", וכשותפה בעבודת השם. בסופו של דבר, כל אחד הוא חלק מתוך מערכת כוללת, שכל מרכיביה תורמים למטרה המשותפת. חז"ל מלמדים אותנו ש"לא נתנו מצוות אלא לצרוף [לזקק] בהן את הבריות"¹³, כך התורה ומצוותיה מטפלות, במידה השורשית ביותר, בבעיה של איכות הסביבה. עצות התורה הן גם אלה שמחזיקות בפיתרון היחיד לבעיה האקולוגית: עיצוב מחדש של הטבע האנושי.

• • •

מראי מקום

1. משניות בבא קמא א', א' ומפרשים במקום.
2. כנ"ל
3. תלמוד בבלי מסכת יבמות מ"ד עמוד א'; (משניות יבמות ד', י"א).
4. על פי הסמ"ג (קכ"ט) והמאירי (תלמוד בבלי, יבמות מ"ד עמוד א'), האיסור נובע מ"בל תשחית".
5. תלמוד בבלי, מסכת בבא מציעא ל"א עמוד א'; שולחן ערוך חושן משפט רנ"ט, ט'
6. תלמוד בבלי, מסכת בבא בתרא כ"ג עמוד א'; שולחן ערוך חושן משפט קנ"ה, ל"ט.
7. שו"ת ריב"ש קצ"ו.
8. שולחן ערוך, חושן משפט, קנ"ה, ל"ו.
9. משניות בבא בתרא ב', ח'-ט'; שולחן ערוך חושן משפט קנ"ה, כ"ב-כ"ג.
10. שם
11. רש"י, תלמוד בבלי, מסכת בבא קמא פ"ב עמוד ב'.
12. שולחן ערוך, חושן משפט, קנ"ג, ו'.
13. מדרש רבה

להיות בני נוח – יהדות אל מול משבר האקלים / הרב רונן לוביץ*

שלוש תפיסות אקולוגיות

בחשיבה האקולוגית בת זמננו מקובל להבחין בין שתי תפיסות: תפיסה אנתרופוצנטרית ותפיסה ביוצנטרית. הראשונה מעמידה במרכזה את האדם. היא רואה את היקום כולו כעומד לרשותו של המין האנושי, אשר רשאי לעשות בו שימוש לצרכיו, אך יחד עם זאת נדרש לנהל את העולם בזהירות וברגישות, ולהשתמש בתבונה וביכולת שלו כדי לכלכל את העולם באופן נכון ומרוסן. האדם בתפיסה זו הוא בבחינת מנכ"ל של חברה, כאשר הצלחת החברה אותה הוא מנהל, היא גם הצלחתו, ושלומה היא שלומו. התפיסה הביוצנטרית, לעומת זאת שוללת את הצבתו של האדם במרכז הבריאה. היא רואה בו יצור בעל מעמד שווה למעמד שאר היצורים. תפיסה זו, שהיא מרחיקת לכת מבחינה החשיבה האקולוגית, אינה מקנה לאדם זכויות יתר, ואינה רואה את מגוון החי והצומח שבעולם כמיועדים לשימוש.

על אף שבמחשבה ראשונה נדמה שהשקפת עולם יהודית בנושאי אקולוגיה אינה יכולה לעלות בקנה אחד עם התפיסה הביוצנטרית, בדיקה מעמיקה יותר מגלה שניתן למצוא ביהדות מקורות השראה לשתי התפיסות. לדעתי, ניתן להצביע על גרסה מסוימת של שתי גישות מובחנות בדומה לשתיים שהזכרו, במקורות היהדות למן המקרא, דרך ספרות חז"ל ועד להגות היהודית בת-זמננו. כבר עם פתיחת התורה מוצגים בפנינו שני תיאורים של מעמד האדם בעולם. בפרק א' נאמר לאדם ולחווה: "פְּרוּ וּרְבוּ וּמְלֵאוּ אֶת הָאָרֶץ וּכְבֹּשׁוּהָ וּרְדוּ בָדָגַת הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבְכָל חַיַּי הָרֶמֶשׂת עַל הָאָרֶץ" (בראשית א, כח). בתיאור זה מקבל האדם מנדט לשלוט בכל היקום ולעשות בו ככל אשר יחפץ בלי כל סייג. בפסוקים הסמוכים מציב פרק א' בפנינו תפיסה היררכית, לפיה האדם רשאי לנצל לצרכיו את בעלי החיים, ואילו הם רשאים לאכול את כל הצומח. בפרק ב', לעומת זאת, לא מקבל האדם סמכויות דומות. תפקידו מוגדר באופן קצר וקולע: "לְעִבְדָהּ וּלְשִׁמְרָהּ" (שם, ב, טו). קולה של התפיסה הביוצנטרית מהדהד גם בדברי ה' לאיוב, בהם ממוזער מעמדו, ומודגש שהיקום מלא יצורים ושטחים שאין לאדם בהם כל נגיעה (איוב לח).

שתי התפיסות חוזרות ומופיעות במדרש חז"ל העוסק בשאלה: מדוע נברא המין האנושי אחרי כל שאר המינים. חכמים נתנו לכך שתי תשובות בגמרא (סנהדרין לח, א): האחת אומרת, "כדי שיכנס לסעודה מיד. משל למלך בשר ודם שבנה פלטרין ושיכללן, והתקין סעודה, ואחר כך הכניס אורחין". תשובה זו רואה באדם את גולת הכותרת של הבריאה שהכל נברא והוכן עבורו. לעומת זאת, תשובתם השנייה של חז"ל מסבירה שמטרת הבורא היתה "שאם תזוח דעתו עליו אומר לו: יתוש קדמך במעשה בראשית". תשובה זו מצביעה על כך שהיתה זכות קיום לשאר היצורים בלי כל תלות בקיום האדם, שהרי הם היו קיימים עוד לפניו. הסבר זה מחייב את האדם לגלות ענווה כלפי היקום ולהרחיק מעליו כל תחושה של התנשאות.

בהגות היהודית הקלאסית מתחדדות שתי הגישות ובאות לכלל מחלוקת מפורשת. רב סעדיה גאון קובע שמטרת היקום וכל יצוריו היא האדם, והוא מדגיש שהתבוננות בבריאה אינה מותרת כל מקום לספק בעניין זה. (הנבחר באמונות ובדעות, מאמר ד', בתרגום הרב קאפח עמ' קנ-קנא). אותה התבוננות הביאה את הרמב"ם דווקא למסקנה הפוכה, לפיה: "אין לסבור בכל הנמצאים שהם בגלל מציאות האדם, אלא יהיו גם שאר כל הנמצאים מטרה לעצמם, לא בגלל דבר אחר" (מורה הנבוכים, ג, יג).

בהמשך לשתי תפיסות אלו, אנו מוצאים פרשנויות מנוגדות בהבנת מהות הסמכות שניתנה לאדם בפרק א' של בראשית לכבוש את הארץ ולרדות ביצוריה. הרמב"ן סבור שניתן לבני האדם מנדט "בארץ לעשות כרצונם, בבהמות ובשרצים וכל זוחלי עפר, ולבנות ולעקור נטוע... וטעם 'וירדו' – שימשלו בחזקה בדגים ובעוף ובבהמה ובכל הרמש... ואמר 'בכל הארץ' – שימשלו בארץ עצמה, לעקור ולנתוץ ולחפור ולחצוב נחושת ברזל. ולשון רדייה – ממשלת האדון בעבדו". מאות שנים מאוחר יותר כותב הראי"ה קוק, בחזון הצמחונות והשלום שלו את היפוכם של הדברים. לדבריו, "אין ספק לכל איש משכיל והוגה דעות ש'הרדייה בתורה... איננה מכוונת לרדייה של מושל עריץ המתעמר בעמו ובעבדיו, רק להפיק חפצו הפרטי ושרירות ליבו. חלילה לחוק עבדות מכוער כזה, שיהיה חתום בחותם נצחי בעולמו של ה', הטוב לכל, 'ורחמיו על כל מעשיו' שאמר 'עולם חסד ייבנה'". דומה שהרב קוק יכול היה לראות בחזונו את הסכנות הטמונות ביכולת העצומה של המין האנושי, ואת ההכרח לדעת לרסן את יכולותיו ולהשתמש בהן באופן מושכל ומוגבל.

אחרי שראינו שישנן גרסאות מסוימות של שתי התפיסות, האנתרופוצנטרית והביוצנטרית במקורות היהדות, ברצוני להציע גישה שלישית שתכריע ביניהן, היא התפיסה התיאוצנטרית. תפיסה זו אכן מקנה מעמד מיוחד לאדם, אולם זאת רק מכוח היותו שליח הבורא וכפוף להוראותיו. לא הטבע עומד במרכזה, גם לא האדם, כי אם בורא עולם. על האדם לראות את עצמו בבחינת אפוטרופוס שמונה לתפקיד השמירה על היקום.

על תפקיד בני האדם כשומרי הבריאה מעמידה אותנו הגמרא (עבודה זרה מ, ב) המספרת כיצד רבי יהודה הנשיא חש במעיו... בדקו ומצאו עובד כוכבים אחד שהיה לו שלש מאות גרבי יין של תפוחים של ע' שנה, ושתה ונתרפא, אמר: ברוך המקום שמסר עולמו לשומרים". המהרש"א בפירושו מסביר את ברכת רבי בכך

*רב הישוב ניר עציון ומרצה במכללת שאנן

שהאדם היה בבחינת שומר בהיותו בגן עדן, כמו שכתוב: "ויניחהו בגן עדם לעבדה ולשמרה", וכאשר סולק משם השליט הבורא אותו ואת צאצאיו על כל העולם בתפקיד של שומרי העולם. על כך בירך רבי ששמירת בני אדם על הצומח היא שאפשרה את הקיום והשימוש של אותם תפוחים, מהם שתה והתרפא.

נוח, צדיק עולמי

מי שראוי לשמש כדגם האידיאלי של שומר הבריאה הוא הצדיק הראשון, נח. מפעל חייו של נח היה למעשה שימור הסביבה, והבטחת הקיום לדורות הבאים. בפועלו מתגלמת האחריות הרובצת על כתפי האדם לנצל את יכולותיו וכישוריו למען הבריאה כולה. מדרשי חז"ל מתארים כיצד היה מתאמץ ומסתכן בהאכלת בע"ח בתיבה, כיצד נח לא טעם טעם שינה במשך כל השנה בה שהו בתיבה שכן "היה עסוק לזון את הנפשות שהיו עמו" (תנחומא). מדרש זה ממחיש את המאמץ ואת הווייתורים להם נדרש המין האנושי על מנת לשמור על הבריאה. פרשת בראשית הציגה את האדם כנזר הבריאה, כאשר לפי פרק א' הוא נהנה ממעמד-על הודני-ריבוני, ולפי פרק ב' הוא משתלב כשומר בגן עדן. פרשת נח מציבה בפנינו דמות שונה של אדם, השרוי בעולם של סכנה קיומית, שנקרא למלא תפקיד של משרת העולם הכאוטי, תפקיד אחראי בעולם משברי. פרשת המבול ממחישה כיצד בעולם של אחרי הגירוש מגן העדן, האחריות לקיום האנושי והכלל-עולמי מועברת מהבורא אל האדם. הבורא כביכול מנוע מלהתערב בנעשה. כאשר מעשי בני האדם מסכנים את גורל העולם, לא נותר לו אלא להיות עצוב ולהתאבל על כך: "ויתעצב אל ליבו" (בראשית ו,1), "ואין עציבה אלא אבלות" (בראשית רבה כז, ד). הוא לא הפקיר את העולם, הוא הפקיד אותו, "מסר עולמו לשומרים". את הטיפול במשבר הקוסמי הממשמש ובא, הוא הטיל על האדם, על נוח. גם מניעת משברים עתידיים תלויה באדם. הבורא מתחייב שלא להשחית עוד את העולם בעתיד (בראשית ח, כא), אולם הוא יודע מה גדול הוא כוח ההשחחה שטמון בידי האדם, ולכן הוא ממשיך ומצווה את האדם ללמוד לרסן את עצמו. אפשר שאות הברית, הקשת, שמקים הבורא בינו ובין האדם, איננו רק אות המציין את הבטחת הבורא, אלא גם תזכורת לבני האדם שייזהרו מלגרם השחחה לעולם בו הם חיים.

אולם העולם בו אנו חיים נשחת והולך. פעיל סביבה אמריקאי הגדיר זאת בשנינות: "מלחמת העולם השלישית היא הקרב בין האדם לבין הטבע. הבשורה הרעה היא: אנחנו מנצחים." אנו יודעים כיום שהחברה המודרנית המתועשת לא רק פוגעת בטבע (דומם, צומח וחי) במאמציה לדאוג לצרכי האנושות, אלא גם פוגעת בה עצמה. המושג קיימות (sustainability) בו משתמשים כיום, מתבסס על ההבנה שתופעות הנזק הסביבתי ודלדול המשאבים הנחוצים להמשך קיומנו, פוגעים בראש ובראשונה בבני אדם. תופעות גלובליות דוגמת החור באוזון, התחממות כדור הארץ והטיפול בכמויות האדירות של הפסולת בכלל והפסולת הרעילה בפרט, אלה ועוד מרעין בישין נגרמים בעיקר על-ידי הרגלי צריכה של בני האדם, והם פוגעים לא רק בעולם כולו כי אם גם בנו, בני האדם. גם מי שיכלו להישאר אדישים לנוכח גורלם של מאות מינים של בעלי חיים שהולכים ונכחדים, באזורים שונים של כדור הארץ, רובם רחוקים מהעין ורחוקים מהלב, אינם יכולים להישאר שווי נפש לנוכח בעיות של בריאות הציבור שנגרמות מזיהומים באוויר, במים ובקרקע.

מחקר הערכה רחב היקף של האו"ם על מצב המערכות האקולוגיות של כדור הארץ מצא כי שני שלישים מהשירותים שהטבע מעניק לאנושות נמצאים במצב של התדרדרות. די אם נזכיר את משבר המים שמטריד אותנו בימים אלה בארצנו. לפני עשר שנים אמר קופי ענאן, מזכ"ל האו"ם לשעבר: "צריכת המים המתוקים גדלה פי שישה בין השנים 1900 ל-1995 - יותר מפי שניים מקצב הגידול של האוכלוסייה האנושית. כבר היום כשליש מאוכלוסיית העולם חיה במדינות שבהן יש עקת מים, כלומר מדינות שבהן הצריכה עולה ב-10% על יכולת ההספקה. אם ימשכו המגמות הנוכחיות, עד לשנת 2025, שניים מכל שלושה אנשים על פני כדור הארץ יחיו בעקת מים". אכן הבעיה הולכת ומחריפה. במוצע עולמי, החברה האנושית צורכת מדי שנה קצת יותר מ-10% מכמות המים המתוקים המתחדשים ממשקעים. באזורים צחיחים, כמו אגן הים התיכון וצפון אפריקה, האוכלוסייה האנושית משתמשת מדי שנה ב-120% ממשאבי המים המתחדשים. באזורים האלה ההפרש בין משאבי המים המתחדשים לבין כמות המים הנצרכת מתקבל משאיבה של מי תהום בקצב העולה על קצב התחדשותם. אי לכך, צפוי בעתיד מחסור במים באזורים רבים בעולם, דבר שיגביל את הפיתוח הכלכלי ויעיק על רווחת האדם. אי אפשר לשבת עוד בחיבוק ידיים. המשבר איננו עוד תיאוריה, הוא מציאות. אולי לא נוח לנו לחשוב על כך, אבל נוח הוא צדיק מאוד רלבנטי עבורנו כיום. האיש שעבד במרץ במרוץ נגד הזמן כדי לבנות את התיבה להצלת עולם החי, משמש סמל ומופת לצדיק האוניברסאלי. גדולי האומה עודם משמשים לנו כדמויות-על להשראה ולחיקוי במישור האישי והלאומי, אולם כיום זקוקים אנו גם לדמותו של הצדיק הגלובאלי הכלל-אנושי נוח, שנענה לקריאה לדאוג לקיום היקום. אמנם הנתונים התהפכו: נח נדרש להציל את העולם מפני עודף מים, ואילו אנו חרדים מפני מחסור במים, נוח היה צריך לחטוב עצים רבים לשם בניית התיבה, ואילו אנו נדרשים לצמצם את השימוש בנייר, למחזר ולחסוך בחומרים.

אמנם אנו מזרעו של אברהם אבינו, אך יחד עם זאת, אנו גם בני נוח. לעם ישראל ניתנו מצוות רבות אשר חובת השמירה על היקום מהווה בהן מרכיב חשוב, כגון שבת, שמיטה, בל תשחית, צער בעלי חיים, מצוות שילוח הקן, איסור שחיטת בהמה ובנה ביום אחד ועוד. בעידן בו אנו מצויים עלינו להוביל גם את המהפך התודעתי שכרוך במהלך הסביבתי. עלינו להיות ירוקים לדבר ה'.

אחרינו המבול – קיימות ישראלית/ עינט קרמר

"וְהָיְתָה הַקֶּשֶׁת, בְּעָנָן; וְיִרְאִיתִיהָ, לְזִכָּר בְּרִית עֹלָם, בֵּין אֱלֹהִים, וּבֵין כָּל-נֶפֶשׁ חַיָּה בְּכָל-בְּשָׂר אֲשֶׁר עַל-הָאָרֶץ" (בראשית ט 16)

פרשת נח חושפת בפנינו אסון אקולוגי נוראי – המבול – שהציף את העולם והביא ל"קץ כל בשר", וזאת בשל התנהגותם הקלוקלת של בני האדם. פרשת השבוע חושפת אותנו גם למפעלו של נח, "פעיל הסביבה הראשון", שבציווי אלוהי הציל את מגוון המינים והשיט אותם בתיבה אל חוף מבטחים. הסיפור המקראי מסתיים ב"ברית עולם" בין האל ובני האדם בה הובטח לנו כי הארץ לא תישחת שנית על ידי הבורא. בימים אלו אנו חווים את "השחתת הארץ", לא כעונש אלוהי, אלא כתוצאה ישירה ממעשי האדם. אז מה בינינו ובין דור הפלגה? ומה אנחנו יכולים ללמוד מסיפורו של נח? ואיך, בכוחות משותפים נמנע את המבול הבא? הבה ונלמד –

שולטים בעולם, או נתונים לחסדי האל?

סיפור המבול מתחיל בתיאור רשעתה של הארץ –
 "וַתִּשָּׁחַת הָאָרֶץ, לְפָנֵי הָאֱלֹהִים; וַתִּמְלֵא הָאָרֶץ חָמָס" (בראשית ו יא).

רש"י, גדול פרשני המקרא, מסביר בפירושו כי חמס הינו גזל. אך מה גזלו בני האדם, שהוביל לכך שהם גזרו על עצמם כליה?
 רעיון מעניין מציג לפנינו הילקוט שמעוני:
 "אמרו: כלום אנו צריכין אלא לטיפה של גשמים?
 יש לנו נהרות ומעינות שאנו מסתפקין מהן.
 אמר הקב"ה: בטובה שהשפעתני להם מכעיסין אותי,
 בה אני דן אותן שנאמר "וואני הנני מביא את המבול מים." (ילקוט שמעוני, בראשית ח, רמז נח).

על פי ילקוט שמעוני בני דור המבול חטאו בראש ובראשונה בחטא ההיבריס – גאווה מופרזת אל מול הטבע וסדרי עולם. דור המבול מתואר כאן כדור שגילה כיצד לשלוט בטבע לתועלתו. בעזרת פיתוחים טכנולוגיים ובאמצעים נוספים, הגיעו אנשי דור הפלגה למצב שהם מרגישים כי הם נטולי פחד אל מול איתני הטבע ולא זקוקים יותר לחסדי שמים.

מדרש המדגיש תפיסה זו מתאר את תגובתם של בני דור הפלגה לבניית התיבה על ידי נח:
 "... אמרו לו: זקן תיבה זו למה?
 אמר להם: הקב"ה מביא עליכם את המבול
 אמרו: מבול של מה? אם מבול של אש, יש לנו דבר אחר ועליתה שמה
 ואם של מים הוא מביא –
 אם מן הארץ הוא מביא, יש לנו עששיות של ברזל שאנו מחפין בהם את הארץ,
 ואם מן השמים הוא מביא, יש לנו דבר ועקב שמו...." (סנהדרין קח, ע"ב)

אם יבוא מבול של מים מהארץ, אומרים בני דורו של נח, הם יחפו את הארץ בעששיות ברזל. גם מבול של אש לא מפחיד אותם, ולמעשה הם כל כך משוכללים שאין להם סיבה לפחד מכלום – הם ערוכים לכל אסון טבע שהוא.

היכולת לפעול בתוך הטבע הובילה את דור המבול לגאווה אל מול העולם ואל מול האל. גאווה זו הובילה לחמס – אולי לחמס של משאבי עולם. כל אלו יחד, הובילו אל סופם הבלתי נמנע – מבול המשחית את הארץ.

נח עושה מעשה

בעולם השחצני והחמסני של דור המבול נבחר נח להינצל ולהמשיך את קיום החיים. מדוע דווקא נח נבחר לשרוד, בעוד האנושות כולה נכחדה, והעולם איתה?
 הפסוקים מעידים על נח כי הוא "מצא חן" בעיני ה' – חן, מלשון "חינם" – אף פעם לא ברור לנו למה אדם זה ניצל מאסון והאחר לא.
 אבל נח לא ניצל לבד – במצוות ה' הוא מכניס אל התיבה את מגוון המינים ומטפל בהם במשך שנה שלמה.
 חז"ל לא חוסכים בתיאור עבודתו הקשה של נח בתיבה – עבודה שהיא עבודת קודש של ממש וכל כולה

עשיית טון:

"ומה היה מאכילך?

א"ר עקיבא: דבילה היו כולן אוכלין כמו שנאמר "והיה לך ולהם לאכלה" ורבותינו אמרו: לא, אלא כל אחד ואחד מכל מין ומין האכילם מה שלמד- הגמל תבן, והחמור שעורים, וכן כולם מה שלמד היה אוכל....

[ומתי האכילך?] יש בהמה שהיא אוכלת בשעה אחד ביום ויש בשתיים ויש בשלש ויש בשליש הלילה ויש באמצעו ויש בקרות הגבר.

אמרו רבותינו: "י"ב חדש בתבה לא אה שינה לא ביום ולא בלילה שהיה עוסק וזן הבריות שעמו.

(מדרש תנחומא, פרשת נח, סימן ב)

על פי האגדה נח ובניו לא ישנו במהלך השנה כולה והיה עליהם להאכיל כל בעל חיים בנפרד, בשעה בה הוא רגיל לאכול. אגדה אחרת מספרת כי נח סיכן את חייו, ואף נפצע כאשר האכיל את האריה (שם, סימן ט). חז"ל הקפידו להביא גם את עדותו של נח על עצמו בדבר הצער הגדול של חייו הקשים בתיבה, העבודה הקשה ומניעת המנוחה (ילקוט שמעוני, בראשית ח, רמז נט). נח עבד כה קשה עד שהיה "גונח וכוהה דם מטורח הבהמות" (רש"י לבראשית ז', כ"ג).

ולא רק את בעלי החיים הציל נח. הוא דאג גם להמשכיותו של הצומח בעולם בכך שהביא עמו לתיבה "זמורות לנטיעות יחורים לתאנים גרופית לזיתים" (בראשית רבה, פרשה נח, א, יד).

ובכל זאת דעתם של חז"ל אינה נוחה מנח.

נח, (ויש אומרים כאיש סביבה קלאסי) יצא מגדרו להצלת בעלי החיים והצומח. ישנו רק מין אחד שנח לא התאמץ להצלתו - בני האדם.

הזהר על נח מיטיב לבטא זאת בסיפור הבא:

"מה השיב הקדוש ברוך הוא לנח, כשיצא מהתיבה, וראה כל העולם חרב, והתחיל לבכות עליו, ואמר - "ריבונו של עולם, נקראת רחום, היה עליך לרחם על בריותיך".

השיבו הקדוש ברוך הוא: רועה שוטה, אתה אומר כך?

- ולא בזמן שאמרתי לך בלשון רכה, - "עשה לך תיבת עצי גופר' וכו', .. -

כל כך נתעבתי עמך, ואמרתי לך, כדי שתבקש רחמים על העולם.

ומאז ששמעת שאתה תינצל בתיבה, לא נכנס בליבך צער העולם, ועשית תיבה וניצלת.

ועתה שנאבד העולם, פתחת פיך לבקש לפני בקשות ותחנונים?... " (הזהר על נח קיג קיט).

לעולם לא נדע למה לא נלחם נח להסיר את רע הגזרה ולבטל את השמדת העולם.

אולי, בסתר ליבו, האמין נח כי העולם, מושחת ואכזר כפי שהכיר אותו, לא ראוי להינצל ורק בעלי החיים "התמימים" הם אלו שצריכים לשרוד.

אולי נח חשש שעצם האמפטיה לאנשי דורו הופכת אותו לאחד מהם - ותגזור גם עליו כליה. אולי, נח חי ב"תיבה" משלו עוד לפני המבול ולא הרגיש חיבור או מחוייבות כלפי העולם המושמד.

אין לדעת מה עצר את נח מלבקש רחמים. אפשר רק לדעת שיהיה הדבר אשר יהיה, הוא לא עצר את צאצאו העשירי - אברהם אבינו - מלבקש רחמים על אנשי סדום ולנסות להצילם עשרה דורות אחר כך, תוך התרסה כלפי שמים "חללה לך--השפט כל-הארץ, לא יעשה משפט?" (בראשית יח כ"ה).

אחרינו המבול - כולנו בניו של נח, וגם בני אברהם

לאחר שוך המים מעל פני האדמה מקריב נח קרבן לה'. האל, מריח את ריח הניחוח ומחליט בינו ובין עצמו החלטה עקרונית:

" ויאמר יהוה אל-לבו לא-אסף לקלל עוד את-האדמה בעבור האדם, כי יצר לב האדם רע מנעריו; ולא-אסף עוד להכות את-כל-חי, באשר עשיתי עד, כל-ימי הארץ: זרע וקציר וקר וחם וקיץ וחורף, ויום ולילה--לא יִשְׁבְּתוּ. (בראשית ח, כא- כב)

עם נח ויוצאי התיבה - אדם, חיה ועוף כורת ה' ברית נצחית :

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל-נֹחַ, וְאֶל-בְּנָיו אִתּוֹ לֵאמֹר: וְאֲנִי, הֲנִי מְקַיֵּם אֶת-בְּרִיתִי אִתְּכֶם, וְאֶת-זֶרְעֲכֶם, אֲחַהֲבֶכֶם, וְאֶת-לֶבְשׁ הַחַיָּה אֲשֶׁר אִתְּכֶם, בְּעוֹף בְּהֵמָה וּבְכָל-חַיַּת הָאָרֶץ אִתְּכֶם; מִכָּל יְצֵאי הַתֵּבָה, לְכָל חַיַּת הָאָרֶץ. וְהִקְמַתִּי אֶת-בְּרִיתִי אִתְּכֶם, וְלֹא-יִכָּרֵת כָּל-בָּשָׂר עוֹד מִמִּי הַמִּבּוּל; וְלֹא-יִהְיֶה עוֹד מִבּוּל, לְשַׁחַת הָאָרֶץ. וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים, זֹאת אֹת-הַבְּרִית אֲשֶׁר-נָתַן בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם, וּבֵין כָּל-נֶפֶשׁ חַיָּה, אֲשֶׁר אִתְּכֶם--לְדוֹרֹת, עוֹלָם. אֶת-קִשְׁטִי, נָתַתִּי עָנָן; וְהִתִּיחַ לְאוֹת בְּרִית, בֵּינִי וּבֵין הָאָרֶץ. ". (בראשית, ט, ח-טז)

הקב"ה החליט, אולי מתוך ייאוש, לא לשבש עוד את התנהלות עולם הטבע בשל התנהגותו מין האדם

זרע וקציר וקר וחם וקיץ וחרף, ויום וליילה--לא ישבתו (שם, ח, כב) ולמעשה לנתק את הקשר הרוחני בין התנהגות אנושית ותופעות הטבע.

אך, בימים אלו, נראה כי קשר זה חוזר ומתקיים, והפעם ישירות על ידינו. בימים אלו אנו חווים את "משבר האקלים" - המאופיין בין השאר בתופעות כגון מדבור, המסת קרחונים, בצורות חוזרות ונשנות (כפי שאנו חווים בישראל), נדידת מינים מואצת, מחלות המגיעות לטריטוריות חדשות ושאר מרעין בישין. משבר זה, לצד בעיות סביבתיות רבות נוספות, נובע ככל הנראה, משימוש בלתי מושכל במשאבי הטבע על ידי האדם ויצירת עודפים של פסולת וזיהום. אך הזיהום לא עוצר רק בענייני הסביבה- פעמים רבות הרס הסביבה נוצר כתוצאת לוואי או כגורם ישיר של "ותמלא הארץ חמס"- מבחינה חברתית וכלכלית.

נשמע מוכר? אולי, אבל הסיפור לא חייב לחזור על עצמו שכן - אמנם כולנו בני נח, אבל אנו גם בניו של אברהם.

כולנו בניו של נח - ממנו ביכולתנו ללמוד מחויבות לעולם הטבע ולמגוון המינים ונכונות לעמול לשם שימור ושיקום עולמנו.

לצערנו אנו במקצת בניו של נח גם בבחינת היותו מפריד עצמו מהכלל על מנת שלא "לפגום" בצדיקותו. קל להסתגר בתיבה ולעתים לפתוח את הצוהר. קשה יותר להביט אל העולם ולהתערב בו.

מתוך כך כולנו גם בניו של אברהם, הקורא לנו להיות חלק מהעולם- לשבת בפתח האוהל ולהזמין אלינו את הציבור לחיים של אמונה בטוב, אהבת אדם ונכונות להלחם למען כל אלו.

הבה נהיה בניו של נח המסור ובניו של המאמין הגדול אברהם; הבה נקיים את ברית קיומו של עולם ונעשה למעננו ולמען העולם שסביבנו. ובל נשכח - במציאות של היום - כולנו באותה התיבה.

עוד משהו

קיימות ישראלית - מה זה ולמה זה חשוב ?

במאה ה-21 איננו יכולים עוד להתעלם מהמשבר הסביבתי. משבר זה נובע מהתחממות כדור הארץ הגורמת לפגעי טבע רבים, מהחור באוזון ונגזרותיו ומזיהום המים והאוויר באזורים נרחבים. כל אלה מבהירים לנו כי יש לשנות באופן מהותי את התנהלותנו בעולם.

הפערים החברתיים והמשבר הכלכלי החמור שאנו חווים כיום, מובילים להבנה כי השינוי הנדרש מן האנושות הוא מקיף ביותר, ודורש בראש ובראשונה שינוי תרבותי, יציאה מתרבות הצריכה החומרנית, השלטת בעולם המערבי בעשרות השנים האחרונות ואימוץ תרבות אחרת. תרבות המקדמת ערכים סביבתיים וחברתיים ומחזקת את הדברים שלא נמדדים בכסף - קהילתיות, ערכי משפחה וסולידריות חברתית.

במורשת ישראל, כפי שהיא משתקפת במקורות היהדות ובמצוותיה, ישנה תפיסת עולם ייחודית, המקבלת את שליטת האדם בעולם כמציאות ("פרו ורבו ומלאו את הארץ וכבשוה"), אך מעניקה לו תפקיד ייחודי של שמירה ולקיחת אחריות על העולם ("לעבדה ולשומרה"). זוהי תפיסת עולם הקוראת לאדם להתנהל בעולם בענווה, מתוך כבוד לאחיו לבריאה - הטבע הדומם, הצומח ובעלי החיים.

בתחום המעשי, היהדות, שהביאה לעולם את השבת כיום מנוחה ושיוון בין מעמדות ובין האדם לטבע (על פי ההלכה, אסור לאדם לשנות בשבת דבר בבריאה), מציגה רעיונות סביבתיים הקוראים למניעת בזוז והשחתה בעולם (בל תשחית), ליחס של כבוד לבעלי החיים (צער בעלי חיים) ולשגרה המשלבת עשייה ויצירה בעולם, לצד עצירה והתבוננות בפלאותיו.

כתגובה למשבר הסביבתי התפתחה תנועה עולמית הקוראת לחיות חיים של קיימות. התנועה משקפת תפיסת עולם כוללת המשלבת סביבה חברה וכלכלה, ופועלת לכינון עולם טוב יותר. אין ספק כי בתרבות היהודית ישנה תפיסה דומה של "תיקון עולם".

זאת ועוד, אחד מעקרונות הקיימות הוא שימור וטיפוח תרבויות מקומיות ומניעת היעלמותן והחלפתן בתרבות צריכה גלובלית. התרבות העברית היא תרבותה המקומית של ארץ ישראל, שהתפתחה באקלים זה, סביב העונות החקלאיות האלו, ומתוך התאמה לטבענו הפנימי כעם. בכך, עצם הלימוד והשימור מהווים עשייה מקיימת.

לפיכך, היכרות עם התרבות העברית, על מסריה, תפיסת עולמה ודרך ההתנהלות המוצעת על ידה, עשויה לתת ליחידים ולמוסדות בישראל השראה לגיבוש תפיסת עולם ואורח חיים אשר יהפכו את ישראל למופת ולדגם למדינה המקדמת את ערכי הקיימות ולהוות דוגמה לעולם כולו, בבחינת "כי מציון תצא תורה".

עינט קרמר, מנכ"ל "טבע עברי"

דפי לימוד בנושא יהדות וסביבה לקהילות ולבתי ספר

הנחיות ללומדים

- לפניכם מגוון רחב של מקורות יהודיים העוסקים בפנים שונות של חיבורים בין יהדות וסביבה. ניתן לקיים את הלימוד במספר דרכים:
- 1. מסלול ללימוד קצר** – בחרו נושא הקרוב ללבכם והתמקדו רק בו (למשל מקום האדם בעולם, מגוון מינים, וכו').
  - 2. מסלול לימוד ארוך**
    - א. דונו במליאה בשאלה – האם ליהדות ישנה תרומה ייחודית לעיסוק של ימינו בנושא הסביבתי.
    - ב. התחלקו לחברות לפי נושאים – כאשר כל חברותא אמונה על נושא אחר. חשוב מאוד שלכל קבוצת לימוד יהיה מנחה שיהיה אחראי על ניהול הלימוד.
    - ג. אספו מכל חברותא מסר מרכזי מהלימוד אשר היא מעוניינת להעביר לקבוצה.
    - ד. דונו במליאה לגבי דרכים בהם אתם יכולים לפעול כיחידים או כקהילה לשמירה על הסביבה.
      - ה. אם יש זמן ורצון – ניתן לסיים את הפעילות בבחירת ועדת קיימות לקהילה או בהחלטה משותפת לנקוט ב"צעד ירוק אחד" מתוך אלו המוצעים בהמשך החוברת.
  - 3. מסלול חופשי** – אספנו כאן למענכם (בשיעורים ובטקסטים להעשרה) מגוון רחב ביותר של חומרים העוסקים בחיבורים בין יהדות וסביבה. בחרו אתם את הטקסטים המתאימים לכם ותפרו לכם ערב לימוד לפי מידתכם.

נושאי הלימוד:

- א. מקום האדם בעולם** – לימוד זה עוסק בשאלת היחס בין האדם לעולם – האם האדם הינו תכלית הבריאה, אשר נועדה לשרתו ולענגו, ותפקיד האדם מתמצה בהנאה משפע העולם והודיה לה' יתברך, או שמא האדם הוא משרתו של הקב"ה בעולם ותפקידו לשמור על הבריאה ולטפחה? איזו התנהגות סביבתית מתבקשת על ידי כל אחת מהגישות?
- ב. מגוון מינים** – האם ילדינו יכירו את הנחילאלי כמבשר הסתיו? האם באביב הבא נזכה לראות פרפרים בשלל צבעים מרפרפים מעל פרחי הבר? מהו המגוון הביולוגי ומה חשיבותו להמשך החיים על פני כדור הארץ? ומה הקשר אלינו, בני האדם? לימוד על המגוון הביולוגי מתוך קריאת "פרקי שירה" (שירת הבריאה) המיוחסים לדוד ולשלמה.
- ג. סביבה שטוב לחיות בה – צדק, אחריות וזהירות** – מה בין שמירה על הסביבה וסוגיות של צדק, דאגה לזולת ואחריות כלפי הדורות הבאים? האם אחריות סביבתית אכן שמה את טובת הטבע מעל טובת בני האדם? שיעור זה ייגע על קצה המזלג בפן האנושי של הסוגיות הסביבתיות – בריאות הציבור, היחס לחלש בחברה ולתושבי המדינות המתפתחות ושמירה על עתיד המין האנושי.
- ד. גלובליזציה וצריכת יתר** – גלובליזציה הינה תהליך כלל-עולמי שבו אנשים, הון, סחורות ורעיונות עוברים במהירות ובפשטות ממקום למקום. מה בין הגלובליזציה ותופעת צריכת היתר? מי משלם את המחיר האמיתי על תופעות אלו? ומה הקשר בין אלו ובין סיפור מגדל בבל ובלילת שפת האנושות? בין מגדל בבל למגדלי עזריאלי – התבוננות ולימוד.
- ה. אקולוגיה יהודית – השפע שבצמצום** – אחד מהגורמים המרכזיים של המשבר הסביבתי-חברתי בו אנו עומדים כיום הינו המרדף התמידי אחרי "השפע" המוביל להרס סביבתי, להעמקת הפערים החברתיים ועוד. שיעור זה יעסוק בשבת (אחת מתרומותיו הגדולות של עם ישראל לאנושות) כיום בו מתעצבת תודעה אחרת – של איפוק, אחריות ורגישות לאחר.

השיעורים נכתבו ונערכו לשימוש קהילות, קבוצות לומדות ויחידים המעוניינים לעסוק בשאלות בסיס בנושא יהדות וקיימות.

נשמח מאוד לקבל משוב על השיעורים במייל info@tevaivri.org.il

כמו כן נשמח מאוד לקבל מקורות נוספים העוסקים בנושאים אלו ולפרסמם באתר שלנו

www.tevaivri.org.il

תודה רבה, צוות "טבע עברי".

שיעור 1 : מקום האדם בעולם/ עינט קרמר

קהל יעד: מבוגרים, חטיבה עליונה

נִזְרַח ה' אֶת-רֵיחַ הַנְּיִיחָח וַיֹּאמֶר ה' אֶל-לְבוֹ לֹא-אֶסְפֹּף לְקַלֵּל עוֹד אֶת-הָאָדָמָה בְּעִבּוֹר הָאָדָם כִּי יִצָּר לֵב הָאָדָם כִּי יִמְעָרְוּ וְלֹא-אֶסְפֹּף עוֹד לְהַכּוֹת אֶת-כָּל-חַי כִּפְאֶשֶׁר עָשִׂיתִי (בראשית , פרשת נח, ח כא)

מהו היחס האמיתי בין האדם והעולם בו הוא חי - האם האדם הינו תכלית הבריאה שבאה לשרתו ולענגו ותפקידו מתמצה בהנאה משפע העולם והודיה לה' יתברך, או שמא הוא משרתו של הקב"ה בתחתונים - ותפקידו לשמור על הבריאה ולטפחה? איזו התנהגות סביבתית מתבקשת על ידי כל אחת מהגישות?

מבנה מוצע ללימוד:

- חלק ראשון - במליאה:** מנחה הלימוד מקריא את שני הטקסטים מבראשית א' ו-ב', כאשר לאחר כל טקסט הקבוצה דנה בשאלות המצורפות בהתייחס לאותו המקור. אפשרות נוספת - באופן אישי: כל משתתף קורא לעצמו את הטקסטים מבראשית א' ו-ב' ומנסה לברר לעצמו את ההבדלים ביניהם באמצעות השאלות המופיעות בראשית הדף.
- חלק שני - בחברותות:** חלוקה לקבוצות קטנות על פי מספר המשתתפים - רצוי בין 2-5 אנשים בכל קבוצה. כל קבוצה לומדת בצוותא את קטעי המקורות ודנה בשאלות המצורפות.
- חלק שלישי - במליאה:** כל אחת מהחברותות מציגה דבר אחד שהתחדש לה בלימוד. המנחה מוביל דיון לגבי הדרך להעביר את תובנות השיעור לחיי היום יום.
- קטעי העשרה -** מצורפים שני מקורות מן הספרות העוסקים בשאלות בהן עוסק השיעור. מנחה השיעור יכול להשתמש בהם בכל שלב בשיעור כקטעי העשרה או להחליפם בחלק מהקטעים הנלמדים בחברותות.

חלק ראשון- במליאה

קראו את שני המקורות מספר בראשית המתייחסים לבריאת האדם וענו על השאלות הבאות, בנפרד לגבי כל מקור.

- אילו מאפיינים ישנם ל"סיפור הבריאה" במקור שלפניכם?
- איזו מערכת יחסים מוצגת במקור בין האדם והעולם?
- איזו "דמות אדם" מציע המקור (אילו תכונות יש לו? איך הוא רואה את תפקידו בעולם?)
- איזו התנהגות סביבתית נגזרת מתפיסת העולם המוצגת במקור זה?

בראשית א א-לא

א וַיִּבְרָא אֱלֹהִים, בְּרָא אֱלֹהִים, אֶת הַשָּׁמַיִם, וְאֶת הָאָרֶץ. **ב** וְהָאָרֶץ, הַיִּתְה תְּהוּ וַבְּהוּ, וְחָשֶׁךְ, עַל-פְּנֵי תְהוֹם; וְרוּחַ אֱלֹהִים, מְרַחֶפֶת עַל-פְּנֵי הַמַּיִם. **ג** וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים, יְהי אור; וַיְהי-אור. **ד** וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת-הָאֹר, כִּי-טוֹב; וַיַּבְדֵּל אֱלֹהִים, בֵּין הָאֹר וּבֵין הַחֹשֶׁךְ. **ה** וַיִּקְרָא אֱלֹהִים לְאֹר יוֹם, וְלַחֹשֶׁךְ קָרָא לַיְלָה; וַיְהי-עָרֵב וַיְהי-בֹקֶר, יוֹם אֶחָד. {א}

בד וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים, תּוֹצֵא הָאָרֶץ נֶפֶשׁ חַיָּה לְמִינָהּ, בְּהֵמָה נֶרְמֶשׂ וְחַיְתוֹ-אָרֶץ, לְמִינָהּ; וַיְהי-כֵן. **כה** וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת-חַיַּת הָאָרֶץ לְמִינָהּ, וְאֶת-הַבְּהֵמָה לְמִינָהּ, וְאֶת כָּל-רֶמֶשׂ הָאָדָמָה, לְמִינָהּ; וַיִּבְרָא אֱלֹהִים, כִּי-טוֹב. **כו** וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים, נַעֲשֵׂה אָדָם בְּצַלְמֵנוּ כְּדִמוֹתֵנוּ; וַיִּרְדּוּ בְדָגַת הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם, וּבַבְּהֵמָה וּבְכָל-הָרֶמֶשׂ, הֶרְמֵשׂ עַל-הָאָרֶץ. **כז** וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת-הָאָדָם בְּצַלְמוֹ, בְּצֶלֶם אֱלֹהִים בָּרָא אֹתוֹ: זָכָר וּנְקֵבָה, בָּרָא אֹתָם. **כח** וַיִּבְרָךְ אֹתָם, אֱלֹהִים, וַיֹּאמֶר לָהֶם אֱלֹהִים פְּרוּ וּרְבוּ וּמְלאוּ אֶת-הָאָרֶץ, וּכְבֹשְׁהָ; וַיִּרְדּוּ בְדָגַת הַיָּם, וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם, בְּכָל-חַיָּה, הֶרְמֵשֶׁת עַל-הָאָרֶץ. **כט** וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים, הִנֵּה נָתַתִּי לָכֶם אֶת-כָּל-עֵשֶׂב זֶרַע אֲשֶׁר עַל-פְּנֵי כָל-הָאָרֶץ, וְאֶת-כָּל-הָעֵץ אֲשֶׁר-בוֹ פְרִי-עָץ, זֶרַע זֶרַע: לָכֶם יְהיָה, לֶאֱכֹלָהּ. **ל** וְלַכָּל-חַיַּת הָאָרֶץ וְלַכָּל-עוֹף הַשָּׁמַיִם וְלַכָּל רֶמֶשׂ עַל-הָאָרֶץ, אֲשֶׁר-בוֹ נֶפֶשׁ חַיָּה, אֶת-כָּל-יֶרֶק עֹשֶׂב, לֶאֱכֹלָהּ; וַיְהי-כֵן. **לא** וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת-כָּל-אֲשֶׁר עָשָׂה, וַיַּהַי-טוֹב מְאֹד; וַיְהי-עָרֵב וַיְהי-בֹקֶר, יוֹם הַשְּׁשִׁי. {א}

בראשית ב ד-ז

ד אלה תולדות השמים והארץ, בהבראם: ביום, עשות ה' אלהים--אֶרֶץ וְשָׁמַיִם. ה וְכָל שְׂיֵיחַ הַשָּׁדָה, טָרֵם יִהְיֶה בְּאֶרֶץ, וְכָל-עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה, טָרֵם יִצְמָח: כִּי לֹא הִמְטִיר ה' אֱלֹהִים, עַל-הָאָרֶץ, וְאָדָם אֵין, לְעַבֵּד אֶת-הָאֲדָמָה. ו וְאָדָם, יַעֲלֶה מִן-הָאָרֶץ, וְהִשְׁקָה, אֶת-כָּל-פְּנֵי הָאֲדָמָה. ז וַיִּצְרָה ה' אֱלֹהִים אֶת-הָאָדָם, עֶפֶר מִן-הָאֲדָמָה, וַיִּפַּח בְּאָפָיו, נְשָׁמַת חַיִּים; וַיְהִי הָאָדָם, לְנֶפֶשׁ חַיָּה. ח וַיִּטֵּעַ ה' אֱלֹהִים, גֶּן-בְּעֶדֶן--מִקְדָּם; וַיִּשֶׂם שָׁם, אֶת-הָאָדָם אֲשֶׁר יָצָר. ט וַיִּצְמַח ה' אֱלֹהִים, מִן-הָאֲדָמָה, כָּל-עֵץ נְחֻמָּד לְמִרְאֵה, וְטוֹב לְמַאֲכָל--וְעֵץ הַחַיִּים, בְּתוֹךְ הָגֶן, וְעֵץ, הַדַּעַת טוֹב וְרָע. י וַנְּהַר יֵצֵא מֵעֵדֶן, לְהִשְׁקוֹת אֶת-הָגֶן; וּמִשָּׁם, יִפְרֹד, וְהָיָה, לְאַרְבָּעָה רְאשִׁים. יא שָׁם הָאֲדָמָה, פִּישׁוֹן--הוּא הַסִּבְבָּ, אֶת כָּל-אֶרֶץ הַחַוִּילָה, אֲשֶׁר-שָׁם, הַזָּהָב. יב וְזָהָב הָאָרֶץ הַהוּא, טוֹב; שָׁם הַבְּדֵלָח, וְאֶבֶן הַשֹּׁהַם. יג וְשֵׁם-הַנְּהַר הַשֵּׁנִי, גִּיחוֹן--הוּא הַסִּבְבָּ, אֶת כָּל-אֶרֶץ כּוּשׁ. יד וְשֵׁם הַנְּהַר הַשְּׁלִישִׁי חַדְקֵל, הוּא הַחֵלְדַּךְ קְדְמַת אֲשׁוּר; וְהַנְּהַר הַרְבִּיעִי, הוּא פָּרָת. טו וַיִּקַּח ה' אֱלֹהִים, אֶת-הָאָדָם; וַיַּנְחִיחֵהוּ בְּגֶן-עֵדֶן, לְעִבְדָהּ וּלְשָׁמְרָהּ. טז וַיִּצַּו ה' אֱלֹהִים, עַל-הָאָדָם לֵאמֹר: מִכָּל-עֵץ הַגֶּן, אָכַל תֹּאכַל. מִעֵץ, הַדַּעַת טוֹב וְרָע--לֹא תֹאכַל, מִמֶּנּוּ: כִּי, בְּיוֹם אֲכָלְךָ מִמֶּנּוּ--מוֹת מוֹת...
מֵת.

חלק שני - לימוד בחברות

- קראו את המקורות המצורפים למטה ודנים במקום האדם בעולם. באיזו דרך כל אחד מן המקורות "מפשר" בין תפיסת כל אדם את עצמו כתכלית הקיום ובין הצורך לשמור על הבריאה ולטפחה?
  - עם איזה רעיון אתם מזדהים יותר?
  - לפניכם תמצית של פרדיגמות (תפיסות) סביבתיות הקיימות היום. איזה פרדיגמה (אם בכלל) מתאימה לתפיסת עולמכם?
- I. שומרי הטבע: אמונה בחשיבות הטבע בזכות עצמו - הטבע הינו יצירה שלמה, ההולכת ונהרסת על ידי בני האדם, המונעים על ידי אינטרסים צרים. יש לפעול למזעור פגיעת האדם בטבע - בין השאר ביצירת שמורות טבע, הגנה על מינים נכחדים ושמירה על פרחי הבר.
  - II. שומרי האדם (איכות הסביבה): הבנה כי אין לנו עוד כדור-ארץ - כמות המשאבים והשטח לאחסון פסולת בעולם מוגבלים, ואם לא נתחשב בכך אנו פוגעים בעצמנו. יש לפעול למען בריאות הציבור, מניעת זיהום אויר ומים והתרעה בפני דלדול משאבי כדור הארץ.
  - III. הדגם הסביבתי-חברתי (קיימות) - כל אדם יוצר מגוון מערכות של קשרי גומלין עם העולם (הסביבתי והאנושי) ובכולם הוא צריך לפעול מתוך תחושת שייכות, מחויבות ואחריות.

קהלת רבה, ז'

ויקח ה' אלוקים את האדם ויניחהו בגן עדן לעבדה ולשמרה" (בראשית ב', 15). "בשעה שברא הקדוש ברוך הוא את האדם הראשון, נטלו והחזירו על כל אילני גן עדן, ואמר לו: ראה מעשי כמה נאים ומשובחין הן, וכל מה שבראתי בשבילך בראתי. תן דעתך שלא תקלקל ותחריב את עולמי, שאם תקלקל אין מי שיתקן אחריך"

תוספתא סנהדרין פ"ח הל' ז-ט
אדם נברא באחרונה... למה נברא באחרונה? שלא תזוח דעתו עליו, אומרים לו: יתוש קדמך במעשה בראשית... דבר אחר, כדי שייכנס לסעודה מיד. משלו משל, למה הדבר כדומה, למלך שבנה פלטרין וחינכה והתקין סעודה, ואחר כך זימן האורחים"

ר' נחמן מברסלב, ליקוטי מוהר"ן ה
כי צריך כל אדם לומר: כל העולם לא נברא אלא בשבילי (סנהדרין לז). נמצא כשהעולם נברא בשבילי, צריך אני לראות ולעיין בכל עת בתיקון העולם. ולמלאות חסרון העולם ולהתפלל בעבורם.

הגרי"ד סולובייצ'יק, איש ההלכה, עמ' 65-62

איש הדת הרי הוא סובייקטיבי ביותר... על ידי זה מתבארת הסתירה הגדולה בנפש איש הדת ביחס להערכת עצמו. מחד גיסא הרי הוא מרגיש בשפלותו ובקטנותו, בחלישותו ובאפיסת כוחו, שאפילו "יתוש קדמו, שלשול קדמו". הוא רואה את עצמו כיצור חלוש ורפה אונים. מבחינת יצורי הטבע הרי הוא היצור הביולוגי, שהקדיח את תבשילו ויצא לתרבות רעה. ומצד שני הרי הוא מכיר בגדולתו ורוממותו, כי רוחו בוקעת ועולה עד לרקיע, נוקבת ויורדת עד התהום. הלא הוא עטרת הבריאה, שהקב"ה השליטו במעשה ידיו... הוא נאחז תמיד במעמקי תודעתו בסבך שני כתובים המכחישים זה את זה; כתוב אחד אומר 'כי אראה שמין מעשה אצבעותיך ירח וכוכבים אשר כוננת מה אנוש כי תזכרנו ובין אדם כי תפקדנו', וכתוב אחד אומר: 'ותחסרהו מעט מאלהים וכבוד והדר תעטרהו תמשילהו במעשה ידיך כל שתה תחת רגליו'. ועדיין לא בא בשביל איש הדת הכתוב השלישי שיכריע ביניהם. ברם, איש ההלכה מצא את הכתוב השלישי - ההלכה. גם הוא סובל משניות זו ומקרע נפשי זה, אבל הוא מאחד את הקרעים על ידי מושג ההלכה והדין...

קטעי העשרה

מתוך "הודו - יומן דרכים" / עזריאל קרליבך

"עליכם לסלוח לו" אמר בעל הבית והצביע עלי, "הוא בא מארץ נחשלת מאוד..." "תושבי ישראל שייכים לדת היהודית שהיא משונה ומפגרת ביותר. יש להם ספר, שלא הגיע אל חלק העולם שלנו - התנ"ך. ספר זה מתחיל בסיפור על בריאת העולם. יודעים אתם כיצד מתארים הם לעצמם שהעולם נברא? שבעה ימים טרח האל, וברא תחילה שמים וארץ, וירח וכוכבים, ואחר כך יבשת וימים, ואחר כך חיה ועוף, והכל למען גולת הכותרת שלו, בחיר היצירה ומטרת כל היקום, ויודעים אתם מי הוא אותו עליון מכל? איש מבין המסובים לא ידע. ניחשו אבל לא מצאו. "האדם!" אמר בעל הבית בתרועה.

כולם פרצו בצחוק אדיר. הזקנים כרסם רעדה מצחוק, והצעירים גיחכו מבווישים משהו, כאילו סיפר מי בדיחה של ניבול פה.

"אם כן" שאלו, "למה נבראו הכוכבים, שאין לו לאדם כל תועלת בהם? חי חי חי. שהאדם אינו יכול לגור בהם? חא חא חא ... ולשם מה כל הנשרים והברבורים, הינשוף והזרזיר, העיט והקוקיה, התוכי ובת היענה? ומה צורך בנמר ובזאב, ביחמור ובשועל, בכלב הים ובליש? ובשביל מי הרי ההימלאיה הגבוהים ואיי הים השוממים, ולשם מה צוקי סלעים ויערות עד - מה טעם עולם ומלואו? מה? היכן השכל וההגיון? בעל הבית התחייך חיוך רחב.

"ההגיון", אמר "פשוט מאוד. הם המציאו לעצמם את האגדה הזאת, כדי שיוכלו לעשות ככל העולה על שריות ליבם. כדי שיוכלו לרדוף אחרי תאוותיהם בלא כל רסן. הם אמרו שהאדם הוא תכלית הבריאה, כדי שיהא לו צידוק לדרך על כל היצורים, להתאכזר לכל היקום, לשעבד לעצמו את כל אשר עיניו רואות, להשמיד להנאתו מכל הבא לידו - שכן הכל נחות דרגה לגביו, הכל נוצר רק למענו, עולם נבנה על מנת שהוא יהרוס אותו... הוא שאמרת... פראים..."

•••

"ומכאן", סיכום בעל הבית "גם כל המלחמות שלהם. הכל נובע מספרי הקודש, המורים אותם אמונה טפלה זו, שהעולם לא נברא אלא למענם, וכל שעיניהם מגלות לא נועד אלא לספק את יצריהם. ומכאן, מבינים אתם, גם פצצת האטום... עכשיו נתבהר להם הכל..."

מתוך "ישמעאל" / דניאל קוין

- "וכאן מגיע סיפור הבריאה שלך לקיצו? ולבסוף הופיע האדם"

כן -

- ומה זה אומר

- זה אומר שאחר כך לא הופיע דבר חדש - זה אומר שהבריאה הגיעה לקיצה

- הכל הוביל לקראת זה

כן -

- כמובן. כל אחד בתרבות שלך יודע את זה - השיא הושג עם האדם. האדם הוא שיאה של כל הדרמה הקוסמית של הבריאה

כן -

- כשהאדם הופיע לבסוף, הבריאה הגיעה לקיצה היות ומטרתה הושגה. לא נותר עוד דבר לברוא

- נראה שזו ההנחה הלא מבוטאת

- היא לא נשארת תמיד ללא ביטוי, הדתות הרווחות בתרבותך אינן מחרישות בנושא. האדם הוא התוצר הסופי של הבריאה. האדם הוא היצור שלמענו נבראו כל השאר - העולם הזה, מערכת השמש הזו, הגלקסיה הזו, היקום עצמו.

- אמת

- כל בני תרבותך יודעים שהעולם לא נברא בשביל המדוזות, דגי הסלמון או הגורילות. הוא נברא בשביל האדם

- נכון

- וזה לא מיתולוגיה?

שיעור 2: "שירת הבריאה" – חשיבות מגוון מינים בטבע / עינט קרמר

קהל יעד: מבוגרים, חטיבה עליונה

"שָׁנִים וְשָׁנִים בָּאוּ אֶל-נֹחַ, אֶל-הַתְּבֵה--זָכַר וַיִּקְבֶּה: כִּפְאֶשֶׁר צָנָה אֱלֹהִים, אֶת-נֹחַ" (בראשית ז ט)

האם ילדינו יכירו את הנחליאלי כמבשר הסתו? האם באביב הבא נזכה לראות פרפרים בשלל צבעים מרפרפים מעל פרחי הבר? מהו המגוון הביולוגי ומה חשיבותו להמשך החיים על פני כדור הארץ? ומה הקשר אלינו – בני האדם? לימוד על המגוון הביולוגי מתוך קריאת "פרקי שירה" (שירת הבריאה) המיוחסים לדוד ולשלמה בנו.

מבנה מוצע ללימוד:

- חלק ראשון – עבודה אישית:** קריאה אישית של "פרקי שירה" (אפשר לעשות סבב בין המשתתפים בו כל אחד קורא פסוק) וחשיבה על השאלות המצורפות.
- חלק שני – בחברותות:** חלוקה לקבוצות קטנות על פי מספר המשתתפים – רצוי בין 2-5 אנשים בכל קבוצה. כל קבוצה לומדת בצוותא את קטעי המקורות ודנה בשאלות הנלוות.
- חלק שלישי – במליאה:** כל אחת מהחברותות מציגה דבר אחד שהתחדש לה בלימוד. המנחה מוביל דיון לגבי הדרך להעביר את תובנות השיעור לחיי היום יום.
- קטעי העשרה –** מצורף מידע בדבר משבר המינים לקריאה והעשרה.

חלק ראשון – עבודה אישית

- קרא/י את הקטעים מתוך פרקי השירה, המיוחסים לדוד ולשלמה בנו:
- איזו תחושה עוררו בך פרקי השירה?
- "כל העוסק בפרק שירה בעולם הזה, זוכה ללמוד וללמד, לשמור ולעשות ולקיים, ותלמודו מתקיים בידו, וניצול מיצר הרע, ומפגע רע, ומחיבוט הקבר, ומדינה של גיהנום, ומחבלו של משיח, ומאריך ימים, וזוכה לימות המשיח, ולחיי העולם הבא" (פרקי דר' אליעזר) – מהי לדעתך החשיבות בקריאת פרקי השירה? לאיזה מצב תודעה הם מביאים אותנו?
- חשוב/חשבי – מהו ה"פסוק" שאת/ה משורר/ת לפני בוראך?

פתיחה – פרקי שירה (מיוחסים לדוד ולשלמה בנו)

פרק ראשון

שמים אומרים: השמים מספרים כבוד אל, ומעשה ידיו מגיד הרקיע: ארץ אומרת: ליי הארץ ומלואה, תבל ויושבי בה, ואומר. מכנף הארץ זמרת שמענו, צבי לצדיק: גן עדן אומר: עורי צפון ובואי תימן, הפיחי גני יזלו בשמיו, יבא דודי לגנו ויאכל פרי מגדיו: גיהנום אומר: כי השביע נפש שוקקה, ונפש רעבה מלא טוב: מדבר אומר: ישושום מדבר וציה, ותגל ערבה ותפרח כחבצלת: שדות אומרים: "בחכמה יסד ארץ, כונן שמים בתבונה:

•••

פרק שלישי

אילנות שבשדה אומרים: אז ירננו עצי היער, מלפניי "כי בא לשפוט את הארץ: גפן אומרת: כה אמר " , כאשר ימצא התירוש באשכול, ואמר, אל תשחיתהו כי ברכה בו, כן אעשה למען עבדיי, לבלתי השחית הכל: תאנה אומרת: נצר תאנה יאכל פריה: רמון אומר: כפלח הרמון רקתך מבעד לצמתך: תמר אומר: צדיק כתמר יפרח, כארז בלבנון ישגה: תפוח אומר: כתפוח בעצי היער כן דודי בין הבנים בצילו חמדתי וישבתי ופריו מתוק לחיכי... ירקות שבשדה אומרים: תלמיה רוח, נחת גדודיה, ברביבים תמוגגנה, צמחה תברך: דשאים אומרים: יהי כבוד " לעולם, ישמח " במעשיו:

...

פרק חמישי

בהמה דקה טהורה אומרת: מי כמוכה באלים יי, מי כמוכה נאדר בקדש, נורא תהילות עושה פלא: ...גמל אומר: יי ממרום ישאג, וממעון קדשו יתן קולו, שאג ישאג על נוהו ...
פרד אומר: יודוך יי כל מלכי ארץ, כי שמעו אמרי פיך:
חמור אומר: לך יי הגדולה, והגבורה והתפארת והנצח וההוד, כי כל בשמים ובארץ, לך יי הממלכה, והמתנשא לכל לראש ...
צבי אומר: ואני אשר עזך, וארנן לבקר חסדך, כי היית משגב לי, ומנוס ביום צר לי
פיל אומר: מה גדלו מעשיך יי, מאד עמקו מחשבתך:
אריה אומר: יי כגבור יצא, כאיש מלחמות יעיר קנאה, יריע אף יצריח, על אויביו יתגבר: ...
זרזיר אומר: רננו צדיקים ביי, לישרים נאוה תהלה:
חתול אומר: ארדוף אויבי ואשיגם, ולא אשוב עד כלותם ...

חלק שני - לימוד בחברות

- שתפו את חבריכם לקבוצה בחווייה הזכורה לכם הקשורה ל"שירת הבריאה" (חווית פליאה או רגש אחר שחוויתם בטבע או בהקשרו). האם יש משותף בין החוויות שחלקתם?
- קראו את שני הקטעים המצורפים - מילקוט שמעוני ומהלכות יסודי התורה של הרמב"ם: אילו תפקידים יש לברואים השונים על פי שני הקטעים שלפניכם - מה ההבדל המהותי ביניהם?
- קראו את השיר "הקוצר" של המשוררת אגי משעול, איזה קשר בין האדם ומגוון המינים בטבע מציג השיר?
- איפה הייתם ממקמים את עצמכם בציר שבין הקוצר לבין הרמב"ם ביחס ל"שירת הבריאה"?

הקוצר / אגי משעול

אנפות כהילה אפפוהו
כשהנמיק להבי מקצרה
לגלח את קרקפת השדה.
עורב קרא,
סקסקים הזהירו,
נחשים מחר-פתן חשפו
את תכן החור.
מנהמת חרמשים פרחו תפושיות,
פרות משה רבנו תעו
בין רגלי חדפים.
לשוא העמיקו תפרפרות מחילות,
לשוא התחזו חגלות לחגרות
להטות לב המכונה
מן הגוזלים,
זקוף בתאו
עם אם פי שלש באזנו
עובר הקוצר,
אלו על אלו מתמוטטות שבלים
בדרכן אל הלחם
ואבק לבניני כרוב מתמר.

ילקוט שמעוני, תהלים תתפ"ט

"אמרו חז"ל על דוד מלך ישראל, בשעה שסיים ספר תהילים זכה דעתו עליו ואמר לפני הקדוש ברוך הוא: "יש ברייה בעולמך שאומרת שירות ותשבחות יותר ממני?"
באותה שעה נזדמנה לו צפרדע אחת, ואמרה לו: "דוד אל תזוח דעתך עליך, שאני אומרת שירות ותשבחות יותר ממך. ולא עוד אלא כל שירה שאני אומרת ממשלת עליה שלושת אלפים משלים, שנאמר" וידבר שלושת אלפים משל ויהי שירו חמישה ואלף".
ולא עוד אלא שאני עוסקת במצווה גדולה, וזו היא המצווה שאני עוסקת בה: יש בשפת הים מין אחד שאין פרנסתו כי אם מן המים, ובשעה שהוא רעב נוטלני ואוכלני."

הרמב"ם הלכות יסודי התורה פ"ב

והיאך היא הדרך לאהבתו ויראתו? בשעה שיתבונן האדם במעשיו וברואיו הנפלאים הגדולים, ויראה מהן חכמתו שאין לה ערך ולא קץ, מיד הוא אוהב ומשבח ומפאר, ומתאוה תאוה גדולה לידע השם הגדול, כמו שאמר דוד: "צמאה נפשי לאלוקים לאל חי" (תהילים מב,ג). וכשמחשב בדברים האלו עצמן, מיד הוא נרתע לאחוריו, וירא ויפחד וידע שהוא ברייה קטנה שפלה אפלה, עומדת בדעת קלה מעוטה לפני תמים דעות, כמו שאמר דוד: "כי אראה שמיך... מה אנוש כי תזכרנו" (תהילים ח,ד-ה). ולפי הדברים האלו אני מבאר כללים גדולים ממעשה ריבון העולמים, כדי שיהיו פתח למבין לאהוב את השם. כמו שאמרו חכמים בעניין אהבה, שמתוך כך אתה מכיר את מי שאמר והיה העולם.

העשרה - משבר המגוון הביולוגי

משבר המגוון הביולוגי / ד"ר יעל גבריאל - מתוך אתר מט"ח -

<http://lib.cet.ac.il/pages/item.asp?item=13106>

הידעתם כי אנו עדים כיום לאירוע ההשמדה ההמוני הגדול ביותר מאז החלו חיים על פני כדור הארץ? הידעתם כי אנחנו, כמו גם כל המין האנושי, אחראים ושותפים להתרחשותה של שואה זו? - המדובר בהכחדה של מינים רבים של בעלי חיים וצמחים; התהליך נקרא 'משבר המגוון הביולוגי' ממצאי המחקר בתחום המגוון הביולוגי) מושג רחב הכולל את מגוון המינים, מגוון בתי הגידול, מגוון צורות הגידול, מגוון החברות והשונות הגנטית של כל היצורים החיים בעולמנו (הנאספים בעשרות השנים האחרונות מכל רחבי העולם, על ידי חוקרי הטבע, מגוללים לפנינו סיפור עצוב מאד; כיום ברור כי בקצב הפיתוח הנוכחי בעולם, אנו צפויים לאבד לפחות מחצית ממספר המינים על פני כדור הארץ בעתיד הנראה לעין. המשמעות של זה היא כפשוטו - כל מין שני עתיד להכחד!

משבר זה מטריד כיום לא רק קומץ של מדענים, אלא גם מדינאים, מעצבי דעת קהל, וכן את הקהל הרחב, לפחות במדינות המערב. כמובן שהדבר צריך להדאיג מאד גם אותנו, הציבור בישראל.

כיצד אנחנו יודעים שאנחנו נמצאים בעיצומו של ארוע הכחדה המוני שכזה? קל ביותר לראות זאת על פי מינים שאנו מכירים. כל מי שקצת מתעניין בטבע, או קורא עיתונים, או רואה תכניות טבע בטלביזיה יודע על קיומו של תהליך זה, בעיקר לגבי המינים הגדולים והבולטים, כמעט כולם יונקים ועופות.

מהם הגורמים למשבר המגוון הביולוגי בארץ ובעולם? הגורם הראשון במעלה הוא הרס בית הגידול, ואחריו מינים פולשים, דיג וציד ושינויי האקלים - כולם קשורים להתנהלות האדם.....

כיום, מדענים רבים מעריכים, כי אובדן העושר הביולוגי יהיה הגורם הדומיננטי ביותר המסכן את המשך קיום האנושות - יותר מהחור באוזון, התחממות האקלים או זיהום הסביבה. הסיבות לכך רבות (למשל - פגיעה במערכות תומכות החיים של כדור הארץ, הפרת האיזון הטבעי והובלה לקריסת מערכות טבעיות, מחסור במשאבים ועוד - ע.ק). בקצב ההרס הנוכחי, עד סוף המאה ה-21 מחצית ממיני הצמחים ובעלי החיים כיום ייעלמו. פירושו שאנו נשאיר לצאצאינו ארץ חרבה, ענייה ואחידה מבחינה ביולוגית

משבר הדבורים (מתוך סבבה - אתר הסביבה לילדים)

ביום בהיר אחד, בלי כל סיבה הנראית לעין, עפות הדבורים מן הכוורת, נעלמות ואינן שבות עוד. תופעה זו, המכונה "הפרעת התמוטטות המושבה (Disorder Colony Collapse- CCD) פוגעת בכוורת במקומות שונים על פני כדור הארץ וגורמת לירידה בכמות הדבש בעולם. אך הירידה בכמות הדבש היא רק חלק קטן מהנזק שנגרם מתופעה זו. היעלמות הדבורים גורמת נזקים עצומים לכלל הסביבה. בלי דבורים, צמחים רבים לא יכולים להתרבות כיוון שאין מי שיעביר את האבקנים שלהם. וכך נפגעים צמחי בר רבים וגם גידולים חקלאיים, כגון: מלפפונים, פלפלים, מלונים, אבטיחים, תותי שדה, קישואים, אבוקדו, תפוחים, אגסים, שקדים, מנגו, ליצי, זרעים למספוא המשמש כמזון לבהמות, ועוד.

מהי אם כן ערכה של דבורה קטנה אחת לחיים על פני כדור הארץ? ומה ערכה לאדם?

דו חיים - מבחן לסביבת חיים (מתוך סבבה - אתר הסביבה לילדים)

ב-20 השנים האחרונות אנו עדים לירידה חדה בכל העולם במגוון מיני הדו חיים (כגון קרפדות, צפרדעים וכו') ובמספר בעלי החיים בכל מין. הירידה במגוון ובמספר כה חריפה, עד שיש המכנים אותה קטסטרופה עולמית. הדו חיים הם חוליה חשובה במארג המזון ביבשה ובמים: הם ניזונים מבעלי חיים ומצמחים, ומינים רבים (ציפורים, זוחלים, יונקים ודגים), ניזונים מהם.

ברור, אם כן, שפגיעה בדו חיים מסכנת מינים רבים של צמחים ושל בעלי חיים.

חשיבות הדו חיים רבה גם לנו, בני האדם: הם ניזונים מיתושים, הנחשבים למזיקים עבורנו ותרופות חשובות התגלו משימוש בהפרשות עורם של מינים שונים של דו חיים. האם ילדינו לא ימצאו נסין לנשק בביצה? אין לדעת.

שיעור 3: סביבה שטוב לחיות בה - צדק, אחריות וזהירות מונעת / עינט קרמר

קהל יעד: מבוגרים, חטיבה עליונה

"שֶׁפֶד דַם הָאֲדָם בְּאֲדָם דָּמוֹ יִשְׁפֹּךְ כִּי בְצַלְמֵ אֱלֹהִים עָשָׂה אֶת-הָאָדָם. וְאֵתֶם פָּרוּ וּרְבוּ וּרְבֹצוּ בְּאֶרֶץ וּרְבוּ-בָהּ" (בראשית, פרשת נח, ט ו-ז)

מה בין שמירה על הסביבה וסוגיות של צדק, דאגה לזולת ואחריות כלפי הדורות הבאים? אחריות סביבתית נתפסת פעמים רבות כמי ששמה את טובת הטבע מעל טובת בני האדם. שיעור זה ייגע על קצה המזלג בפן האנושי של הסוגיות הסביבתיות - בריאות הציבור, היחס לחלשים בחברה ולתושבי המדינות המתפתחות ושמירה על עתיד המין האנושי.

מבנה מוצע ללימוד:

- חלק ראשון - אישי:** קריאה של הטקסט ביומא ומחשבה על השאלות הנלוות (יש אפשרות לקיים חלק זה במליאה ולדון בשאלות המצורפות).
- חלק שני - בחברות:** חלוקה לקבוצות קטנות על פי מספר המשתתפים - רצוי בין 2-5 אנשים בכל קבוצה. כל קבוצה לומדת בצוותא את קטעי המקורות ודנה בשאלות הנלוות.
- חלק שלישי - במליאה:** כל אחת מהחברות מציגה דבר אחד שהתחדש לה בלימוד. המנחה מוביל דיון לגבי הדרך להעביר את תובנות השיעור לחיי היום יום.
- קטע העשרה -** מידע על "טביעת רגל אקולוגית" המדד העדכני ביותר על מידת השפעתנו על כדור הארץ ועל ממצאי חישוב זה - לעיון והעשרה.

חלק ראשון - לימוד אישי:

קרא/י את הטקסט ביומא ח :

- מהו העקרון המובא במשנה זו?
- נסה/נסי לחשוב על "עבירות" החורגות משתי קטגוריות אלו - למשל - עבירות כלפי האנושות במובן הרחב יותר, כלפי הדורות הבאים או עבירות כאלו שאי אפשר לשים את האצבע על הנפגע העיקרי מהם?
- לאיזו קטגוריה היית משייך/משייכת עבירות ממין אלו? כיצד לדעתך ניתן לכפר עליהם?

משנה, יומא ח ז: "עבירות שבין אדם למקום, יום הכיפורים מכפר; שבינו לבין חברו - אין יום הכיפורים מכפר, עד שירצה את חברו"

חלק שני – לימוד בחברות

- שוחחו – כלפי מי אנו חוטאים כאשר אנו מבצעים מעשים העשויים לפגוע בכדור הארץ, ביחידים שאיננו מכירים או בדורות הבאים? כיצד ניתן "לחזור בתשובה" בהקשר של עבירות אלו?
- קראו את הפסוקים מפרשת האזינו ואת דברי הרב שרלו לגביהם: כיצד עונה הרב שרלו על השאלות שלמעלה? מה הוא דורש מן האדם המאמין?
- בחרו אחת מן הדוגמאות המצורפות (עקרון הזהירות המונעת או סוגיית הצדק), קראו את הקטעים המצורפים וענו על השאלות בהמשך.

דברים לב: א האֲזִינוּ הַשָּׁמַיִם, וְאֲדַבְּרָה; וְתִשְׁמַע הָאָרֶץ, אֲמַרְי-פִּי. ב יַעֲרַף כַּמָּטָר לַקְּחִי, תִּזְלַל כְּטַל אֲמַרְתִּי, כִּשְׁעִירִים עָלֵי-דָשָׁא, וְכַרְבִּיבִים עָלֵי-עֵשֶׂב.

הרב יובל שרלו (דבר תורה לפרשת האזינו):

ייתכן אפוא כי השמיים והארץ שבפרשת השבוע מעידים מעצם מהותם על כך. הם הסופגים את העיוותים שבדרך חיינו, וללא התערבות מיסטית הם משדרים לנו את המציאות המוסרית שאנו חיים בתוכה. שמירת הסביבה אינה קשורה אפוא רק לתחומי איכות החיים והרצון לצעוד במסע החיים בעולם הזה בצורה בריאה וראויה. שמירת הסביבה היא עניין מוסרי מעין כמותו: היא מעדנת את תאוות האדם ואומרת לו לחדול מזלילת משאבי העולם, היא מחייבת אותו להתייחס לזיהום שהוא יוצר, ואדם שמתרגל לכך מושפע גם במישור המוסרי, היא מעצבת אותו כמי שאינו מתבונן רק על עצמו אלא יוצא ממסגרותיו הפרטיות ונוטל אחריות על העולם המוסרי שסביב ואף על הדורות הבאים. היא מרגילה את האדם לפעול במי שיש בו צלם א-לוהים והוא מופקד על העולם מכוח המנדט שריבונו של עולם העניק לו בבריאת העולם. השיבה אל עצמנו כוללת בתוכה את השיבה לראייה המיוחדת בה אנו צריכים לראות את עצמנו בעולמו של הקב"ה. לתת את דעתנו שלא לקלקל. להיזהר אמנם ש"איכות הסביבה" לא תהפוך לעבודה הזרה החדשה, של התמכרות לערכים הממירים את החיים הקדושים והטהורים באידיאלים שכל כולם חומריים, ואת זה ניתן לעשות בשינוי ההתייחסות לשאלות אלו. התשובה העמוקה היא תשובה לדמות האדם, למעמדו מול ד', לקבלת האחריות, לתיקון המידות ולעידון התאוות. שמיים וארץ מעידים עלינו שאנו עוד רחוקים משם.

עקרון הזהירות המונעת

דברים כב ח: "כִּי תִבְנֶה בַּיִת חֲדָשׁ וְעָשִׂיתָ מַעֲקָה לְגִגְךָ וְלֹא-תִשִּׂים דָּמִים בְּבֵיתְךָ כִּי-יִפֹּל הַנֶּפֶל מִמֶּנּוּ"

רמב"ם, הלכות נזקי ממון: "אחד הגג ואחד כל דבר שיש בו סכנה וראוי שיכשל בו אדם וימות, כגון שהיתה לו באר או בור בחצירו... חייב לעשות להן חוליה גבוהה עשרה טפחים, או לעשות לה כסוי, כדי שלא יפול בה אדם וימות"... "וכן כל מכשול שיש בו סכנת נפשות... אם לא הסיר, והניח המכשולות המביאין לידי סכנה... עבר על 'לא תשים דמים'."

דברים ד ט: "רַק הַשְּׁמֶר לָךְ וְהִשְׁמַר נַפְשְׁךָ מְאֹד"

רמב"ם: "וכן כל מכשול שיש בו סכנת נפשות, מצות עשה להסירו ולהשמר ממנו ולהזהר בדבר יפה יפה, שנאמר 'השמר לך ושמור נפשך'."

שאלות לדיון

- איזה עקרון מלמד אותנו הרמב"ם?
- כיצד ניתן להרחיב עקרון זה לימינו?
- כיצד כל אחד מאיתנו יכול לסייע?

עקרון הזהירות המונעת (מתוך פרסום לכנס בנושא)

מדינת ישראל נחשבת למקרה מיוחד במינו בכל הקשור לבריאות וסביבה. על פני שטח קרקעי קטן מאוד, ולכן גם פגיע, התפתחה, בסמיכות למקורות גידול מזון ולאוכלוסיה, תעשייה מגוונת מהמתקדמות בעולם, כשטכנולוגיות הייצור הננקטות בה מקדימות בהרבה את הידע המדעי הקיים בדבר ההשלכות הבריאותיות והסביבתיות. המודעות לסוגיות אלה הביאה להתפתחות הדיון בעקרון הזהירות המונעת (the precautionary principle) שמטרתו להציע כלים מנחים למדיניות ציבורית המאפשרת להגן על הציבור ועל הסביבה בתנאים של אי-ודאות וידע מדעי חלקי. עקרון זה מתמודד עם השאלה כיצד משלבים את הבלתי ידוע עם נושא ההשפעות של קידמה טכנולוגית ושל כימיקאליים שונים על בריאות הציבור.

סוגיית הצדק

דברים טז כ: "צֶדֶק צֶדֶק, תִּרְדֹּף--לְמַעַן תַּחֲיֶה וְיִבְשֶׁת אֶת-הָאָרֶץ"

שאלות לדיון

- על איזו ארץ מדובר?
- אילו קשרים אפשריים לדעתכם בין רדיפת צדק ובין שמירה על כדור הארץ? העזרו המצורפים בהמשך

האם ידדי נקיות?

(מתוך פעילות של האגודה לזכויות האזרח בישראל)

בבגדים שאני לובשת נגעו ידיים מכל רחבי העולם. 35% כותנה, 6% פוליאסטר, המסע מתחיל במרכז אמריקה בשדות הכותנה של אל סלוודור, במחוז ספוג בדם עובדים מרוססים בחומרי הדברה עמלים בשמש הלוהטת קוטפים כותנה בעבור 2 דולר ביום. בדרך לשלב הבא- "קרדיל", חברת מסחר מצטיינת, מובילה את הכותנה דרך תעלת פנמה אל החוף המזרחי, בפעם הראשונה אל ארצות הברית של אמריקה. בדרום קרולינה מצטרף משלוח של סיבי פוליאסטר באדיבותם של המפעלים הפטרו-כימיים של ניו-ג'רסי סיבי הפוליאסטר מתחילים את דרכם בוונצואלה שבדרום אמריקה, שם פועלים מוציאים נפט מהאדמה תמורת 6 דולר ביום, רק כדי ש"אקסון", חברת הנפט הגדולה בעולם, תשדרג את המוצר במדינות טרינידאד וטובאגו, ואז בחזרה לקריביים ולאוקיינוס האטלנטי למפעלים הפטרו-כימיים בניו-ג'רסי, בדרך לדרום קרולינה כדי לפגוש את הכותנה מהשדות הספוגים בדם של אל-סלוודור שם נארגים נפט וכותנה למטרים ארוכים של יריעות בד הנלקחים בחזרה לים הקריבי, הפעם בדרכם להאיטי. שמא בקרוב היא תהיה חופשייה? אשת עולם שלישי עמלה בעבודתה לחנויות סירס בעבור שלושה דולר ליום אחיותי מכינות את החולצה שלי שעוזבת את העולם השלישי בפעם האחרונה חוזרת אל הים כדי להיעטף באריזת פלסטיק בשבילי. האחות מהעולם השלישי ואני הולכות למחלקת הבגדים בסירס בה אני קונה את חולצתי בהנחה של 20% האם ידדי נקיות?

נתונים על צריכה

- 20% מאוכלוסיית העולם שחיה במערב משתמשת ב 83% מכלל המשאבים.
- אותם 20% אינם מגדלים, מספקים או מייצרים לבדם את כל המשאבים הללו, אלא שולטים בחלוקת התוצרים של עמל העולם כולו ומנציחים את הפערים בין מדינות הרווחה והמדינות המתפתחות.
- ארה"ב בלבד, שבה 6% מאוכלוסיית העולם, צורכת 30% ממנו.
- אם כל העולם יצרוך כמו החברה האמריקאית, ידרשו 4 כדורי ארץ רק כדי לספק משאבים לאוכלוסייה הקיימת.

העשרה - טביעת רגל אקולוגית

מה שאדם עושה משפיע על הסביבה הקרובה והרחוקה שלו. השפעת האדם על כדור הארץ ניתנת לחישוב כטביעת הרגל האקולוגית שלו. כלומר, השטח הדרוש לקיים רמת חיים של אדם או מדינה לאורך זמן: סך כל הקרקעות הפוריות המשמשות ישירות למשאבי אדם: חקלאות, מרעה ויער + שטח הים המשמש לדיג + אדמה בנויה + אדמת "אנרגיה" - שטח היער הדרוש כדי לקלוט את הפחמן הדו-חמצני הנפלט כתוצאה מצריכת האנרגיה + אדמה לשימור המגוון הביולוגי, כגון שמורות טבע.

לכאורה יש מקום לכל האנשים על פני כדור הארץ. כל תושבי כדור הארץ יכולים לגור במדינה אחת בארצות הברית, בדירה מרווחת. ובכל זאת השטח לא מספיק. מדוע? מה מקור הטעות? אדם זקוק לקיומו לאוכל, לבגדים ולאביזרים שונים. במהלך חייו הוא פולט חומרים שונים וזורק חפצים וחומרים שאינו זקוק להם. כדי לייצר מזון ובגדים, כדי לייצר דלק למכונית ולחשמל שצורכים המכשירים השונים, כדי לייצר את אלפי המוצרים שהאדם בתרבויות המתועשות צורך, כגון: פריטי ריהוט, מוצרי חשמל ומחשבים, חומרי ניקוי וקוסמטיקה, שירותי נסיעות וניקוי, בריאות וחינוך ועוד ועוד, כדי לנטרל CO₂ ולייצר חמצן, כדי לנקות את הביוב ולנטרל גזים שנפלטים, (אם הם ניתנים לנטרול) - בעבור כל אלה יש צורך בשטח פיזי המאפשר לטבע לקיים שירותי ייצור וטיהור. השטח הזה הוא טביעת הרגל האקולוגית של האדם.

כאשר היו מעט אנשים על פני כדור הארץ ופעילותם הייתה מתונה והשתלבה בפעילות המחזורית של הטבע, לא הופר האיזון והמערכות הטבעיות לא הושפעו מטביעת הרגל של האדם.

טביעת הרגל האקולוגית של המין האנושי החלה לגדול במהירות עם המהפכה התעשייתית. כאשר האדם הכניס למערכת הטבעית חומרים ומוצרים חדשים במהירות גדולה מזו שהטבע מסוגל לפרקם, התחילה להיות מורגשת ההפרעה של פעילות האדם על התהליכים המחזוריים בטבע. התפתחות מדע הכימיה והשתלבותו המעשית בתעשייה מהווה ציון דרך נוסף בגדילתה של טביעת הרגל האקולוגית. מהפכת הפלסטיק, שהגיעה לשיאה בשנות החמישים של המאה ה-20 וממשיכה תוך כריית משאבים והחזרתם כפסולת שלא ניתנת לפירוק, גרמה וממשיכה לגרום לאובדן פיזי של שטחים וירידה ביעילות שירותי הטיהור של הטבע.

בחמישים השנים האחרונות גדל מספר האנשים החיים על פני כדור הארץ פי שישה וכן ניכרת עלייה של פי 17% ויותר בהשפעה של מעשי האדם על הסביבות הטבעיות. אלה הביאו את משאבי כדור הארץ לקו אדום. האדם צורך בשנה מה שכדור הארץ מייצר בשנה ושליש, כך שהמחסור רק הולך ומתגבר. המין האנושי נמצא בגירעון שטח של 30%.

ככל שרמת החיים גבוהה יותר - טביעת הרגל האקולוגית עולה. לו כל בני האדם היו חיים ברמת חיים אמריקאית, היינו זקוקים לחמישה כדורי-ארץ. חלוקת המשאבים בין תושבי כדור הארץ אינה שוויונית. המדינות המפותחות מנצלות משאבים על חשבון מדינות עניות ועל חשבון הדורות הבאים וזהו אחד הגורמים המחריפים את הבעיה.

שיעור 4: גלובליזציה מול תרבות בת קיימא*/עינט קרמר

קהל יעד: מבוגרים, חטיבה עליונה

" ויאמרו הבה נבנה לנו עיר, ומגדל וראשו בשמים, ונעשה לנו שם" (בראשית, פרשת נח, יא ד)

גלובליזציה - תהליך כלל-עולמי שבו אנשים, הון, סחורות ורעיונות עוברים במהירות ובפשטות ממקום למקום. מה בין הגלובליזציה ותופעת צריכת היתר? מי משלם את המחיר האמיתי על תופעות אלו מה הקשר בין הגלובליזציה של היום ומגדל בבל המקראי ומה יש ללמוד מהפתרון האלו-הי של בלילת השפה? בין מגדל בבל למגדלי עזריאלי - התבוננות ולימוד.

מבנה מוצע ללימוד:

- חלק ראשון - במליאה:** קריאה בקול של הטקסט מחומש בראשית ודיון בשאלות הנלוות.
- חלק שני - בחברותות:** חלוקה לקבוצות קטנות על פי מספר המשתתפים - רצוי בין 2-5 אנשים בכל קבוצה. כל קבוצה לומדת בצוותא את קטעי המקורות ודנה בשאלות הנלוות.
- חלק שלישי - במליאה:** כל אחת מהחברותות מציגה דבר אחד שהתחדש לה בלימוד. המנחה מוביל דיון לגבי הדרך להעביר את תובנות השיעור לחיי היום יום.
- קטע העשרה - מצורף קטע העשרה משמעותי ביותר המציג את התפיסה הסביבתית הרווחת כיום.**
- מומלץ מאוד לקבוצות המעוניינות להתעמק בנושא לקרוא קטע זה (בחברותות או במליאה) ולהתייחס לשאלות שאחריו.

חלק ראשון - במליאה :

- קראו את הטקסט מפרשת נח ודונו בשאלות הנלוות:
- עמדו על חלוקת הקטע לשני חלקים ועל התקבולת הכיאסטית ביניהם.
- "ויהי כל-הארץ, שפה אחת, ודברים, אחדים" - נסו לדמיין מציאות בה פסוק זה מתקיים - מה היה לדעתכם מבנה החברה האנושית אז?
- למה לדעתכם רצו בני דור הפלגה לבנות את המגדל? על איזה צורך אנושי הוא ענה? איזו אלגוריה ניתן למצוא למגדל בחברת ימינו?
- מדוע לדעתכם מנע הקב"ה את בניית המגדל? מה הקשר בין התגובה האלוהית לעשייה האנושית כאן?
- מה המקום של הסיפור בסיפורי בראשית - מה הוא מנסה להסביר? איך הוא קשור להיווסדות הדת היהודית?

נסו להשליך אסוציאטיבית מן הסיפור לחברת ימינו.

בראשית פרק יא

א ויהי כל-הארץ, שפה אחת, ודברים, אחדים.
 ב ויהי, בנסועם מקדם; וימצאו בקעה בארץ שניער, וישבו שם.
 ג ויאמרו איש אל-רעהו, הבה נלבנה לבנים, ונשרפה, לשרפה;
 ויהי להם הלבנה, לאבן, והחמר, היה להם לחמר.
 ד ויאמרו הבה נבנה לנו עיר, ומגדל וראשו בשמים, ונעשה לנו, שם:
 ו-נפנוץ, על-פני כל-הארץ.
 ה ויבדד ה', לראות את-העיר ואת-המגדל, אשר בנו, בני האדם.
 ו ויאמר ה', הן עם אחד ושפה אחת לבלם, וזה, החלם לעשות;
 ועתה לא-יבצר מהם, כל אשר יזמו לעשות.
 ז הבה, נרדה, ונבלה שם, שפתם--אשר לא ישמעו, איש שפת רעהו.
 ח ויפץ ה' אתם משם, על-פני כל-הארץ; ויחדלו, לבנת העיר.
 ט על-כן קרא שמה, בבל, כי-שם בלל יהוה, שפת כל-הארץ;
 משם הפיצם יהוה, על-פני כל-הארץ. {פ}

חלק שני - לימוד בחברותות

- לפניכם שלושה טקסטים המציגים פנים שונות של הגלובליזציה:
- מהו "מגדל בבל" בכל אחד מהמקורות? ממה הוא בנוי? מה המאפיין היחודי שלו?
  - אפשרות להעשרה - נסו לצייר באופן אישי את מיקומכם במגדל בבל, כפי שאתם רואים אותו. שתפו את הקבוצה בציור ודונו בשאלה זו.
  - כיצד הפתרון האלוקי לסיפור מגדל בבל יכול להוות פתרון לתיאורים בטקסטים שלפניכם?

חזון איילון | אגי משעול

בחלומי נָאֵרָא אֶת מַגְדָּל עֲזְרִיאֵל נֹטָה יְמִינָה
כְּמֵט לְנֶפֶל
וְהָיָה דְבַר אֲדוֹנָי אֵלַי בְּלֵה-גִרְדֵּיהָ, אֲדָר, מִי
שִׁין נֶן טִית בְּנִסְעֵי מִקְדָּם צְפוּנָה.
בְּהִלְכָה נִגְלָה לִי שְׁנִית וּבִיטָר שְׁאֵת הַיָּמִין
וְהָק כָּלוּ בְשֵׁמֶשׁ בְּמִרְאֵת הַצַּד
וְהָיָה כְּעֵץ בְּרוּחַ מִתְנַדָּד
כְּטוֹרָא נְטוּיָה עַל הָעֵיר וְעַל הַחֲלוּמִים הַחֲרָשִׁים
סְבִיבָהּ, אוֹי מִשׁוֹטְטֵי קִנְיֹן, מִפְּטָמִי יִטְבְּתָה
הַשׁוֹבְעִים בְּחֲלוּנוֹת הַרְאָוָה.
בְּשִׁלְיִשִׁית נִשְׁאַנִי חֲלוּמֵי לְרֹחוֹב הַחֲרָשׁ
רְחוֹב הַלְבָנִים וְהַחֲמָר, מִשֶּׁם רְאִיתִיו שׁוֹב בְּתַקְרִיב
מִתְנַסֵּס נוֹרָא הוֹד, אֵין זֹאת כִּי יֵרַד אֱלֹהִים כְּבָר לְרֹאוֹת
אֶת הַחֲלוּנוֹת הַמַּחְקִים אֶת שְׁמִי.
וְהָרִחוּ מְצַלֵּף בְּמַגְדָּל לְבָקְעוּ וּמְרָאוּ
כְּקֶלֶף הַ"מַּגְדָּל" בְּתַפִּיסַת הַטָּאָרוֹט,
קִדְרוּ הָעֵבִים עַל רֵאשׁוֹ בְּקִרְסוֹ עַל קְבוּץ גְּלִיּוֹת
עוֹדֵי נִשְׂאֵ אֵל קוֹמַת הַגַּג לְפִנְעֵלִים הַזָּרִים שֶׁם
חֵיל וּרְעָדָה אֲחֻזוֹנִי, פִּיזְדָּמְטִי אֲנִי נִתְלִים בְּפִגְמוֹמִים
כִּי נִבְלָלָה כְּבָר שְׁפָתֵנוּ וְנִפְנֹץ לְכָל עֵבֶר, אוֹי מָה שִׁיגְרַתִּי
חֲלוּמִים חֲרָשִׁים בְּמַגְדָּלֵי הַשְּׁלֹמֹם
הִילִילוּ הִילִילוּ.

ספר הקניין / דניאל שליט

"הקניין הוא עולם סגור בפני עצמו. מלמטה הוא חתום ותחום בבטון - בקומות על גבי קומות של מרתפים וחניונים, ומלמעלה הוא סגור במעטה פלסטי מוצק. ובין זה לזה: עולם של מעשה ידי אדם. עולם מתוכנן, עולם נשלט, עולם מבריק, עולם מצליח. ולכן הקניין הוא סמל ומשל לכל עולמו של האדם כיום. סגור מן הטבע שמתחתיו - האדמה, הנחלים, הימים, הצומח והחי, איתם נפגש האדם רק כמשאבים לניצול, בסרטי טבע, או בגני חיות. וכן הוא סגור מכל מציאות שמעליו, מכל מציאות שמעבר לו, ובודאי מן המציאות הרוחנית, הבוראת, האלוהית, שאותה אין הוא יודע כלל..."

גלובליזציה / דב חנין

את העולם החברתי שלנו ניתן לדמות לגורד שחקים. זהו גורד שחקים הנמצא בבנייה מתמדת כאשר הבניה הורסת את התשתית שהבניין הזה עומד עליה ומערערת את יסודותיו. בפסגת גורד השחקים החברתי נמצא פנטהאוז מפואר. כאן מתגוררים אנשים מעטים, אבל הם עשירים מאוד. לשלוש מאות האנשים העשירים בעולם יש יותר עושר מאשר לשלושה מיליארד האנשים העניים בעולם... בפנטהאוז העולמי חיים מעט מאוד אנשים, אך משתמשים בו בהמון משאבים. החלום על ההגעה לפנטהאוז הזה מופץ בעוצמה רבה בכל קומותיו של גורד השחקים ומשפיע על התנהגותם של המיליארדים שאינם נמצאים שם. בקומות הביניים של גורד השחקים החברתי העולמי נמצאים מרבית בני החברות המערביות. זהו עולם המרוץ הגדול. המרוץ כאן קשה. אנחנו רצים, כי מי שאינו רץ-פשוט ייפול וידרדר אחורה. המרוץ קשה כי הוא מתנהל במעלה מדרגות נעות יורדות. המרוץ מבוסס על אתוס שלפיו מי שרץ גם מגיע. אבל רבים מאיתנו לומדים יום יום מנסינונו שהמציאות רחוקה מכך. יותר ויותר אנשים נותרים מאחור במרוץ הזה... מה שקורה במערב - בקומות הביניים של גורם השחקים החברתי - קשור במישרין למתרחש בקומות התחתונות של הבניין, בסדנאות היזע העצומות של עולם הרוב, אותו עולם שאנחנו קוראים לו לעתים "העולם השלישי"....

העשרה - על הקיימות /מרכז השל

קיימות (sustainability) היא השקפת עולם דמוקרטית אופטימית, ששמה במרכז את כבוד האדם וחירותו מתוך הבנה עמוקה שכולנו חלק ממארג החיים, המזין ומקיים את כל היצורים על פני כדור הארץ. קיימות היא לגלות מחדש את הערך של הדברים המקיימים אותנו: האוויר והמים הנקיים, השקט של המדבר והמגוון של החורש הים תיכוני, שכונה בה ילדים משחקים בחוץ בבטחה, או קהילה בה קשיש הזקוק לעזרה יכול למצוא שכן הנכון לעזור.

לפני מאתיים שנה, בתחילת המהפכה התעשייתית, מוצרי הצריכה היו במחסור ואילו הטבע היה שופע. ההתקדמות הטכנולוגית והמדעית האדירה שחלה מאז הפכה את היוצרות. כיום אנו חיים בעידן של עודף עצום של מוצרי צריכה ואילו הטבע הולך ונעלם. האתגר הכלכלי הפסיק להיות כיצד לייצר מספיק דברים לאנשים, וכעת האתגר הוא כיצד לשכנע אותם לקנות את כל מה שמייצרים. והייצור הזה אינו נטול מחירים. בעוד כולנו שמחים לקנות מוצרים בזול, הרי אנו על פי רוב עיוורים למחיר היקר לבריאות האדם והסביבה של תהליך היצור הזול ולשכר הרעב של רבים מפועלי הייצור.

תפיסת הקיימות אומרת שהאתגר כיום צריך להיות כיצד לייצר את מה שבאמת נמצא במחסור. ואין מדובר רק בשיקום הטבע - שיקום המערכות האקולוגיות תומכות החיים של כדור הארץ. אלא גם ביצירת סביבות חינוכיות משמעותיות ונטולות אלימות, מערכת בריאות המשקיעה במניעה והדרכה לא פחות משהיא משקיעה בטיפול וריפוי, ערים תוססות בקנה מידה אנושי, מזון המעיד על עונות השנה, אורחות חיים המאפשרים לאדם ליצור ולהתבטא במקום לצנוח על הכורסה מול הטלוויזיה לאחר עוד יום עבודה לצרכי פרנסה בלבד, ופנאי לבלות עם הילדים.

לא מוצרי צריכה יובילו אותנו לשם, אלא יציקת תוכן חדש בדמוקרטיה כך שיתאפשר לאנשים להביע את העדפותיהם לא רק דרך בחירותיהם האישיות כצרכנים בשוק המחפשים מחיר זול, אלא דרך השתתפות בפורומים אזרחיים, שיאפשרו להם להביע גם את העדפותיהם כאזרחים בחברה לגבי התרבות והערכים על פיהם היו מעדיפים לחיות. יש פער בלתי נתפס בין הערכים של צדק והוגנות שרובנו ככולנו מאמינים בהם, לבין המציאות בה אנו חיים. אנו חיים בתקופה ההיסטורית, העשירה ביותר בה חיו אנשים אי פעם, ובכל זאת מדי יום מתים בעולם עשרים וארבעה אלף ילדים מרעב ומאות מיליונים הולכים לישון רעבים - חלקם גם בחצר האחורית שלנו. כולנו היינו מעדיפים שלא כך יהיו פני הדברים - אך איבדנו את האמונה שאפשר גם אחרת. תפיסת הקיימות מוכיחה כי דרך אחרת היא לא רק אפשרית אלא היא גם חיונית ובלתי נמנעת.

מחקר הערכה רחב היקף של האו"ם על מצב המערכות האקולוגיות של כדור הארץ מצא כי שני שלישי מהשירותים שהטבע מעניק לאנושות נמצאים במצב של התדרדרות. המדד של טביעת הרגל האקולוגית מלמד כי אנו חיים באוברדרפט על חשבון הדורות הבאים. כל שנה האנושות צורכת את מה שלוקח לטבע לייצר לפחות שנה וחודשיים. אסונות הטבע המתרבים הנובעים מהתחממות כדור הארץ, מרמזים לנו מה גבוה המחיר של המשך ה"עסקים כרגיל". האנושות הורסת את המערכות תומכות החיים של כדור הארץ. אך דווקא המשבר הסביבתי והאילוצים שהוא מציב בפני האנושות מהווים הזדמנות לצאת לדרך חדשה הוגנת יותר, שמחה יותר ויצירתית יותר.

תוך שני עשורים הפכה הקיימות לתנועה בינלאומית הולכת וגדלה המצליחה למצוא את המכנה המשותף הגבוה ביותר בין אזרחים מרקעים שונים ותרבויות שונות, המדגימים באלפי צורות שונות שאפשר גם אחרת.

שאלות לדיון

- כיצד מתמודדת תפיסת הקיימות עם גלובליזציה "נוסח מגדל בבל"?
- מהי חשיבות התרבות המקומית לתפיסת הקיימות המוצגת כאן?
- חשבו - מה מקום מורשת ישראל ותרבות עברית בכינון חברה בת קיימא בישראל? (ניתן להעזר בפרק "קיימות ישראלית בתחילת חוברת זו).

שיעור 5 – אקולוגיה יהודית – השפע שבצמחים / עינט קרמר

קהל יעד: מבוגרים, חטיבה עליונה

” עבדי הזמן עבדי עבדים הם, עבד ה' הוא לבדו חופשי... ” (ר' יהודה הלוי)

אחד מהגורמים המרכזיים למשבר הסביבתי – חברתי בו אנו מצויים כיום הינו המרדף התמידי אחרי השפע החומרי, מרדף המוביל להרס הסביבה, להעמקת הפערים החברתיים ולשאר מרעין בישין. שיעור זה יעסוק ביום השבת (אחת מתרומותיו הגדולות של עם ישראל לאנושות) כיום של עיצוב תודעה אחרת – של איפוק, אחריות ורגישות לאחר.

מבנה מוצע ללימוד:

- חלק ראשון – במליאה:** קריאה בקול של הפסוקים המתארים את השבת ודיון בשאלות הנלוות.
- חלק שני – בחברותות:** חלוקה לקבוצות קטנות על פי מספר המשתתפים – רצוי בין 2-5 אנשים
- בכל קבוצה. כל קבוצה לומדת בצוותא את קטעי המקורות על השבתודנה בשאלות הנלוות.
- חלק שלישי – במליאה:** כל אחת מהחברותות מציגה דבר אחד שהתחדש לה בלימוד. המנחה מוביל דיון לגבי הדרך להעביר את תובנות השיעור לחיי היום יום.
- קטע העשרה – מצורפים שני פרקי העשרה:**
  - פרק לימוד על השמיטה – ”שבת הארץ” – מתאים לשנת שמיטה או לקבוצות המעוניינות להרחיב את הלימוד לכיוון זה.
  - פרק רעיונות לפעילות ושירים סביב נושא השבת כיום של שלום בין אדם לטבע – יכול לשמש כדרך לפתוח את יום העיון.

חלק ראשון : במליאה

קראו את הפסוקים הבאים המתארים את יום השבת ודונו בשאלות שאחריהם:

בראשית, ב' א'-ג' :

”יום השישי. ויכלו השמים והארץ, וכל צבאם. ויכל אלוהים ביום השביעי מלאכתו אשר עשה וישבות ביום השביעי מכל מלאכתו אשר עשה. ויברך אלוהים את יום השביעי ויקדש אותו, כי בו שבת מכל מלאכתו, אשר ברא אלוהים לעשות”

שאלה לדיון

- מדוע מופיע התיאור של יום השבת בו לא נברא כלום? האם יש מה שנברא ביום השבת?

שמות כ' ח' :

זכור את יום השבת לקדשו.

ששת ימים תעבד וְעשיתָ כָּל מְלֶאכֶתְךָ. וְיוֹם הַשְּׁבִיעִי שַׁבָּת לַה' אֱלֹהֶיךָ. לֹא תַעֲשֶׂה כָּל מְלֶאכֶת אֲתָהּ וּבִנְךָ וּבִתְךָ עֹבְדֶיךָ וְאִמְתֶּךָ וּבְהִמְתֶּךָ וְגֵרְךָ אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ. כִּי שֵׁשֶׁת יָמִים עָשָׂה ה' אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ אֶת הַיָּם וְאֶת כָּל אֲשֶׁר בָּם וַיִּנַּח בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי עַל כֵּן בֵּרַךְ ה' אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת וַיְקַדְּשֶׁהוּ

דברים ה' יא-יז :

שמור את-יום השבת, לקדשו, באשר צנך, ה' אלהיך ששת ימים תעבד, ועשית כל-מלאכתך. ויום, השביעי-- בת, ליהוה אלהיך: לא תעשה כל-מלאכה אתה ובנך-בתך ועבדך-ואמתך ושורך וחסמך וכל-בהמתך, וגרך אשר בשעריך-- למען ינוח עבדך ואמתך, כמוך. וזכרת, כי עבד היית בארץ מצרים, ויצאך ה' אלהיך משם, בגד חֲזָקָה וּבְזֶרַע נְטוּיָה; על-כֵּן, צנך ה' אלהיך, לעשות, את-יום השבת.

שאלות לדיון

- אילו שני נימוקים יש כאן לשמירת שבת?
- איזה "סיפור" מספר לעצמו שומר השבת לפי שני המקורות?
- כיצד מסייעת השבת בעיצוב תודעה סביבתית- חברתית?

חלק שני : לימוד בחברות

שאלה לדין

- שתפו את חבריכם לקבוצה בחוויית שבת מיוחדת הזכורה לכם.
- קראו בצוותא את לקט המקורות המוצגים כאן על השבת: איזה מצב תודעה יוצרת השבת על פני כל אחד מהטקסטים? כיצד לדעתכם ניתן למשוך מן השבת אל ששת ימי המעשה?
- קראו את הקטע ממאמרו של הרב ליכטנשטיין – איזה רעיון מביע הרב בקטע לגבי "תפיסת העולם" של ההלכה? האם אתם מסכימים עמו?

מ. גליקסמן: "למען ינוח עבדך ואמתך כמוך, וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים ויוציאך ה' אלוקיך משם ביד חזקה ובזרוע נטויה, על כן ציווה ה' אלקיך לעשות את יום השבת". כאן נעשתה השבת מקור וערובה לשוויון בני האדם: "למען ינוח עבדך ואמתך כמוך" (מעין מה שנאמר בחובת אהבת הבריות: "ואהבת לרעך כמוך") עדות חיה ונצחית לתורתה המוסרית היסודית של היהדות. השבת היא סמל הטוב המוסרי, המשפט והצדקה.

אריך פרום: "העבודה, גם אם יוצרת היא, וגם אם הורסת, הריהי התערבות מצד האדם בעולם הפיסי. המנוחה היא מצב של איזון בין האדם לטבע – אסור לו לאדם לנגוע בטבע, לשנותו בכל דרך שהיא, לא לבנות ולא להרוס דבר. השינוי הקטן ביותר שיעשה האדם בתהליך הטבעי, כמוהו כפגיעה באיזון. השבת היא יום השלום בין האדם לטבע. עבודה מכל סוג שהוא היא סתירתו של אותו איזון עדין בין האדם לטבע. השבת מסמלת את האחדות המושלמת בין האדם לטבע ובין האדם לחברו. על ידי הימנעות מעבודה – דהיינו הימנעות מתהליך של שינוי הטבע והחברה – משחרר עצמו האדם מכבלי הטבע והזמן, אם כי רק ליום אחד בשבוע. היחס בין האדם והטבע והאדם לזולתו הוא יחס של הרמוניה, של שלום ואי התערבות.

אברהם יהושע השל: " כל הרוצה ליכנס לקדושת היום חייב להניח תחילה את המולת החולין של מיקח וממכר סואן, לפרוק מעליו עול עמל שהוא רתום בו, להתרחק מן השאון הצורם של ששת ימי המעשה, מן העצבנות והכעס של הרדיפה אחר נכסים, ולחדול מן המעל שהוא מועל בכך שהוא מבזבז לריק את החיים, חייו שלו.

הוא חייב להפרד מכל מלאכת ידיים וללמוד להבין ולדעת, שהעולם כבר נברא ויתקיים אף בלא עזרתו של האדם. ששת הימים בשבוע אנו נאבקים עם העולם, מפיקים רווח מן האדמה. ביום השבת אנו מייחדים את דעתנו על זרע הנצח השתול בתוך נשמתנו. ידינו נתונות לעולם, ואילו נשמתנו שייכת לאדון העולם. **ששת ימים בשבוע אנו מתבקשים למשול בעולם – וביום השביעי אנו משתדלים למשול בעצמנו.**"

הרב דוד הרטמן: "שקיעת השמש ביום ו' פותחת פרק זמן שבו פרחי השדה עומדים מול האדם כחברים שווים ביקום. אסור לי לקטוף פרח או לנהוג בו כאוות נפשי. בכניסת השבת הפרח נהיה עצמיות בפני עצמה, שיש לה זכות קיום ללא כל קשר לערך שלו עבורי, האדם. **אני עומד בדממה בפני הטבע כלפני חבר לבריאת האל, ולא כלפני חפץ שאוכל לשלוט בו, ואני חייב להתמודד עם העובדה שאני אדם ולא אל. השבת מנסה לרפא את היהירות האנושית של התרבות הטכנולוגית.**"

הרב אהרן ליכטנשטיין, הגות, ד', יהדות בחברת ימינו : ההלכה מעדיפה ריסון. היא מעדיפה צמצום על התפשטות, היא מוכנה להקריב מידת מרץ ואומץ בחברה לשם יציבות ושלום, להשיג מנוחת הנפש ומנוחת הגוף תמורת מיתון מסויים בכמות החיים, בעיקר בשטח הכלכלי והטכנולוגי. היא שואפת לשפר את איכותם של החיים, ולא רק מתוך מגמות חברתיות, אלא, ואולי בעיקר, לשם עיצוב דיוקנו המוסרי של כל יחיד ויחיד. בנקודה זו אנו מגיעים למאזן בנפש האדם עצמו, מאזן נפשי בין דרישות האדם לחובתו. **מוסר היהדות עומד איתן על בסיס של ריסון, הסתפקות והתאפקות. בלא בסיס זה יהיו לשווא כל האמצעים האקולוגיים שבעולם. ביסודה של כל גישה לבעיית האקולוגיה מוכרחים להיות צמצום התאוה, רגישות לצרכי האחרים – הן לחברה והן ליצורי כפיו של הקב"ה.**

העשרה - פעילות פתיחה - יום מנוחה לטבע

(מתוך "נקודה למחשבה / מרכז השל")

הוכרזתם כוועדה בין-לאומית מטעם האו"ם, לעצב יום סביבתי (בדומה ליום המשפחה), שייקרא "יום מנוחה לטבע". עליכם להחליט מהו אופיו של יום זה, ולהמליץ על רשימה של פעולות שראוי לעשותן כציון ליום זה. כמו כן, עליכם לערוך רשימה נגדית של דברים שאין לעשותם, שפוגעים במטרות היום. תרגיל זה הוא מעניין, לא רק מפני שמגיעים לרשימות שהן דומות להפליא להלכות שבת - נלך ברגל, לא ניסע; נבלה בטבע ולא בקניונים, וכולי - אלא בגלל הדילמות שמתעוררות. האם נטייל הרבה או שמא ניתן לטבע באמת לנוח, ולא נצא בהמונינו לפארקים ולשמורות? מהי בעצם המטרה של טיול, מה הוא תורם וכיצד הוא ישתלב או לא ישתלב ביום כזה? האם נאכל אוכל טוב, טבעי ובריא בסעודה כדי לחגוג את היום הזה? אולי דווקא נחליט שלקחת מהטבע, אפילו אוכל, פוגע בו; ולכן עלינו לאכול מלאכותי? דבר זה מעלה את השאלה עד כמה אנחנו, בגוף ובנפש, חלק מהטבע? האם אפשר "לחגוג את עצמנו"? זה אולי הרעיון מאחורי בגדים יפים, סעודה נאה וגם תשמיש המיטה, שכולם מומלצים בשבת כחלקים של הבריאה שאנו "חוגגים". אפשר להוסיף עוד כהנה וכהנה שאלות.

העשרה: שני קטעי הגות על השבת - לשימוש חופשי

מתוך "מר אל, כאן אנה"/פין

למה רצה מר אל לנוח ביום השביעי? פתחה.
 - אני חושב שלא נשארנו לו כוחות אחרי שבוע של עבודה קשה, עייתי.
 - לא, הוא לא נח בגלל שהיה עייף.
 - מה - לא? אני מתעייף רק מהמחשבה על כל שעשה.
 - בטח שלא, הוא לא היא עייף.
 - לא?
 - לא, הוא המציא את המנוחה.
 - אה, זה מה שהוא עשה, מה?
 - כן, וזאת היצירה הכי גדולה שלו. המנוחה. מה לפי דעתך היה בעולם לפני היום הראשון של מר אל?
 - תהו ובהו אחד גדול. אני חושב?
 - נכון, ואתה לא מסוגל לנוח במקום שיש בו תהו ובהו אחד גדול, מה?
 - אני חושב שלא, טוב. אז מה?
 - אז אחרי שהוא התחיל לעשות את כל הדברים ההם, נהיה קצת פחות תהו ובהו בעולם.
 - מתקבל על הדעת, הנהנתי.
 - אחרי שמר אל גמר הכל. את כל מלאכתו, אשר ברא אלוהים לעשות, כבר לא היה שום תהו ובהו בעולם, ואז אפשר לנוח, ובגלל זה המנוחה היא הנס הכי גדול מכולם.

לשם מה נבראה השבת? / א"ד גורדון

לשם ההבדלה.
 שכל הברואים - תנועתם מושלת בהם:
 שמש קובע בוקר ולילה ואינו עוצר,
 אדמה אינה נחה,
 צומח אינו פוסק גידולו וחי אינו שובת.
 עולם בתנועה ואין עצירה
 אלא לצורכי מיתה וחידולון.
 וכבר ראינו כי מים, שאין בהם תנועה,
 אינם מים חיים עוד.
 רק אדם מושל בתנועה,
 ובהתקדש שבת הוא בורא לו הבדלה.
 המאבק אינו קל; לתנועה כוחות הרבה,
 אולם בגופו וברוחו האדם עוצר, אוצר
 ויוצר לו שליטה בעולמו.
 אותו אדם סופו שהוא בן-חורין,
 נבדל מהבריאה, ועודנו חי.

שיעור 6: לומדים יהדות וסביבה: פעילות הורים וילדים / מיכל ברגמן

קהל יעד: הורים וילדים - יסודי

פעילות זו הינה פעילות לימוד בית מדרשי שנכתבה לערבי לימוד משותפים של הורים וילדים. כדאי לסיים את הפעילות הלימודים בעשייה של ממש - למשל צביעת מבנים בבית הספר, או בניית ספסל אקולוגי.

מבנה מוצע ללימוד

לימוד בחברותא: כל צמד לומדים יקבל דף לימוד ובו התייחסות לשלוש מצוות סביבתיות: א. שבת ב. בל תשחית ג. צער בעלי חיים
כל הורה וילד יבחרו שני נושאים מבין השלושה ללימוד משותף - לומדים ביחד את המקור ועונים על השאלות המצורפות.

דיון במליאה: כל צמד - הורה וילד - משתפים בדבר מה שנגע להם ביותר במהלך הלימוד. האם יש משמעות לכך שהנושאים הסביבתיים בהם עסקנו באו מתוך עולם היהדות?

עת לעשות: כדאי לבנות את ערב הלימוד במתכונת של לימוד ומעשה, בהשתתפות ההורים, ולנצל את ההזדמנות לפרויקטים שקשה לעשות רק עם התלמידים.

רעיונות לפרוייקט: בניית פינת "זולה" בחצר בית הספר מחומרים טבעיים וממוחזרים. גידור פינה בבית הספר לגינת פרפרים. ציור משותף על קיר חיצוני של בית הספר.

בית המדרש שלנו – כרטיס הסבר

בית המדרש הוא מקום לימוד יהודי עתיק, שבו למדו קבוצות קטנות יחד. תמיד היה מישהו שיודע קצת יותר, אבל הרעיון הוא שכל אחד תורם ללימוד כי כל אחד יודע משהו, מכיר דברים בעולם ויכול לשאול שאלות חשובות שילמדו את כולם.

איך לומדים בבית המדרש שלנו?

- קוראים את המקורות ובחרים 2 מקורות ללימוד משותף.
- קוראים את השאלות המנחות וכל אחת ואחד אומרים מה הם חושבים.
- את התשובות כותבים במחברת או על דף.
- שימו לב! אתם לא חייבים להסכים, ולכל שאלה יכולה להיות יותר מתשובה אחת.

שבת

מדברים עכשיו לא מעט על מצבו העגום של כדור הארץ ואני שומע, כולם אומרים, חייבים בדחיפות לעשות משהו כמו: יום ללא מכוניות, יום ללא רכבות, יום ללא מטוסים, יום ללא אוטובוסים ואופנועים, יום ללא עישון, יום ללא עשן, יום ללא מכונות כביסה, יום ללא מייבשי כביסה, יום ללא מדיחי כלים, יום ללא טלפונים, יום חיסכון באנרגיה, יום ללא בישול, יום ירוק, יום כחול, יום סגול, יום ללא תאונות, יום ללא עבודה, יום ללא לחץ, יום עגול.

ואני אומר: יש לנו יום כזה מאז שאנחנו זוכרים את עצמנו כעם.

יש לנו יום כזה מאז ומתמיד. מאז שנברא העולם.

יש לנו את השבת, כן, שבת, רבותי, שבת!

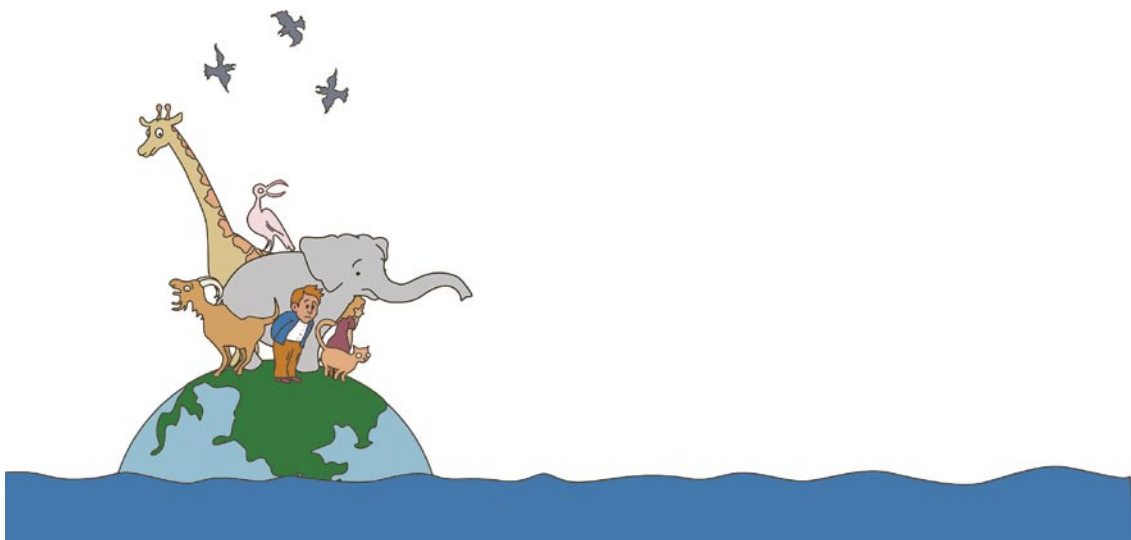
שבת זה הרי היום הטוטאלי למען כדור הארץ.

זה טוב לאוויר, זה טוב לאדמה, זה טוב לכביש, לים, למים, ולרוח לנשימה ולנשמה, זה זמן איכות לסביבה, זמן איכות למשפחה, זמן איכות למנוחה...

(אהוד בנאי)

שאלות לדין:

- האם אתם רואים בשבת יום שתורם לחיים על כדור הארץ? כיצד?
- אהוד בנאי מתאר את השבת כיום איכות לנשמה, לסביבה, למשפחה ולמנוחה – האם אתם מסכימים לדעתו?
- האם שבת היא זמן איכות עבורכם? במה זה מתבטא?
- מה מזמן האיכות המיוחד לשבת הייתם רוצים להעביר לדורות הבאים?

בל תשחית

כי תצור אל עיר ימים רבים להלחם עליה לתפשה לא תשחית את עצה לנדח עליו גרזן כי ממנו תאכל ואתו א תכרת. (דברים, פרק כ, פסוק יט)

'אל תשחית דבר', היא הקריאה הראשונה של הא-ל, אשר באה אליך, אדם, כאשר אתה מזהה בעצמך את אדון כל הארץ... אכן, אדמה, צומח וחי, עברו שינוי באמצעות האדם עבור צרכי האנושות, לדור, לביגוד, למזון ולכלים, והאדם תופס אותם כרכוש שלו. וכך, אתה, האדם, עומד במרכז ממלכתך הארצית, והם כולם משרתים את כוחך.

אם כעת תרים את ידך על מנת לשחק משחק ילדותי ולספק את זעמך חסר הטעם, ותבקש להשחית את מה שמיועד לשימוש; אם תתייחס ליצורים שתחתיך כאל חפצים חסרי זכויות, אם תזלזל בהם ולא תנהג בהם בחכמה, - כי אז קריאתו של הא-ל תקרא לך 'אל תשחית דבר! היה אדם! (על - פי הרב שמשון רפאל הירש בספר 'חורב', מצווה שצז)

שאלות לדין:

- האם האדם כיום משחית את העולם? במה זה מתבטא?
- מדוע אין להשחית את העצים ואת היצורים, על-פי שני המקורות שקראתם?
- כיצד תוכלו אתם למנוע השחתה של העולם בחיי היומיום שלכם?

צער בעלי חיים

התורה מפרשת את מצוות השבת בנימוק - 'למען ינוח שורך וחמורך, וינפש בן אמתך והגר' (שמות, פרק כג, פסוק יב). התורה מכירה בכך שלבעלי החיים יש צרכים שיש להתחשב בהם ולכבד אותם, והיא מגנה על זכותם ליום מנוחה, כפי שהיא מגנה על זכותם של החלשים בחברה (העבד והגר).

רגישות כלפי צורכיהם של בעלי-חיים עולה מכתובים נוספים בתנ"ך, כגון: 'לא תחסום שור בדישו' (דברים, פרק כה, פסוק ד), 'לא תחרוש בשור ובחמור יחדיו' (דברים, פרק כב, פסוק י), שהרי 'אלוהים ריחם על כל מעשיו בידעו כי אין כוח החמור ככוח השור' (על-פי ר' אברהם אבן-עזרא).

(על-פי יעל שמש, 'צער בעלי-חיים רצוי מול מצויו', דף לפרשת משפטים, אונ' בר-אילן)

שאלות לדין:

- מה מלמדות המצוות שמביא המקור על יחס המורשת לבעלי חיים?
- האם אתם תומכים ביחס שכזה, מדוע?
- כיצד, לדעתכם, מתייחסת החברה שלנו לבעלי חיים?
- האם יש מקום לשיפור ביחס שלנו לבעלי-החיים? מה עלינו לעשות?

מערכי שיעור לבתי ספר יסודיים וחיבות ביניים

לפניכם מערכי שיעור לילדים ולנוער בנושא יהדות וסביבה, בדגש על פרשת נח

שיעור 1: כל אחד מאיתנו הוא נוח / הילה זינגר

קהל יעד: כיתות א-ג

פרשת נח מספרת על הכחדת העולם על ידי המבול ועל נח שפעל במצוות ה' להצלת מגוון המינים. פעילות זו תחשוף את הילדים לנושא הכחדת המינים בימינו וליכולת של כל אחד מאיתנו לפעול להצלת בעלי החיים.

שיעור 2: יוצאים מהתיבה ושומרים על הסביבה / מיכל ברגמן

קהל יעד: ילדי גן וכיתות יסוד

פעילות חווייתית להדגמת העמל והמסירות של נח ובניו למען השמירה על המשך קיומו של העולם, לצד קריאה לתלמידים לפעול גם הם לשימור הבריאה.

שיעור 3: אחריות סביבתית בבית הספר / הדס ילינק

קהל יעד: יסודי

פעילות חווייתית המניעה את התלמידים ללקיחת אחריות סביבתית בבית הספר, מתוך סיפורים, סקרים ורעיונות לעשייה.

שיעור 4: להצדיק את הסביבה-נח ואברהם כדמויות מופת / מיכל ברגמן

קהל יעד: יסודי גבוה

שיעור זה יציג בפני התלמידים את דמויותיהם של אברהם ונח כדמויות מופת של עשייה למען האחר, הנותנים השראה לעשייה חברתית וסביבתית בימינו.

שיעור 5: לוקחים אחריות סביבתית / מיכל ברגמן

קהל יעד: חטיבות ביניים

פעילות זו מציגה בפני התלמידים סוגיות סביבתיות בנות ימינו מתוך חיבור למורשת היהדות, ומניעה אותם לפעולה בנושאים הקרובים לליבם.

שיעור 6: נח, פילוסופיה ואיך מונעים מבול שני / יאיר טיקטין

קהל יעד: חטיבות ביניים ותיכונים

פרשת נח מתארת את המבול שהשמיד את העולם כולו בעוון בני האדם "ותמלא הארץ חמס". בפעילות זו ננסה להבין מהו אותו "חמס" מקראי, איך הוא קשור לימינו ולמשבר הסביבתי ומהאנחנו יכולים לעשות על מנת למנוע מבול שני.

שיעור 1: כל אחד מאיתנו הוא נח / הילה זינגר*

קהל יעד: כיתות א-ג

פרשת נח מספרת על הכחדת העולם על ידי המבול, ועל נח, שפעל במצוות ה' להצלת מגוון המינים. פעילות זו תחשוף את הילדים לנושא הכחדת המינים כיום וליכולתו של כל אחד מאיתנו לפעול, כמו נח, להצלת בעלי החיים.

חלק א - את מי נח הציל בתיבה? היכרות עם נושא מגוון המינים פעילות - מי מכיר את נח?

מבנה הפעילות

- הקראת החרוזים מתוך השיר של יורם טהרלב "נח" (לילדים המורגלים בקריאת התנ"ך ניתן להקריא את הסיפור כפי שהוא מופיע בפרשה)
- עידוד הילדים למנות כמה שיותר בעלי חיים מ"סוגים שונים" (עופות, זוחלים, יונקים וכן הלאה) באמצעות אחת הפעילויות המצורפות.

נח

(חרוזים מתוך הספר "נח" מאת יורם טהרלב, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תשמ"ג)

מעשה באיש קטן ונח שהשם שלו הוא נח. יש לו כח, יש לו מח ויודע הוא לשמות. הוא כבר לא כל כך צעיר, זאת רואים על העיניים, לא יודעים בן כמה הוא, בן מאה או בן מאתיים. אך דבר אחד יודעים: נח הוא ירא שמיים. ולאיש שלושה בנים, שחרחרים כזפת, האחד שמו חם, השני שמו שם, השלישי שמו יפת. נח הוא נגר ותיק, הוא עובד בעץ ודיקט. יום אחד הוא קם בבוקר, התמתח מול השמש ואמר לילד שם: "אלו-הים גילה לי אמש, כי בעוד שבוע עוד שבועיים, מקסימום בעוד חדשיים, הוא יביא עלינו שטפון עצום של מים, מין מבול מהשמים. ואם לא נבנה מיד אניה ששמה תיבה, לא תהיה לנו תקווה.	לאחר עבודה קשה, עמדה בנויה שם התיבה הנהדרת, עם חלון קטן למעלה ועם דגל לתפארת. נח את ידיו שפשף ואמר בלי שהיות: "בואו וניגש לי ער ונזמין כמה חיות, כי איך נוכל בפנים לחיות בלי ציפורים ובלי חיות? איך נחיה בלי החברה של הסוס והפרה? בלי גמל ובלי גמלה, בלי חתול וחתולה, בלי יונה קטנה שעפה, בלי הדב והגיירפה, איך נרד בסוף לחוף בלי לשאת בכובע קוף?". אחרי שעה קצרה נכנסה השירה- שניים שניים זכר ונקבה, נכנסו אל התיבה. כל חיות היער באו וכולם הגיחו פנימה זה צועק "תזוז טיפה!" זה נובח "צעד קדימה!" האחת קיפלה זנב, האחת צוואר הרימה.
--	---

* הילה זינגר, מרכזת פרויקטים בעמותת טבע עברי

ובמקורה החזיקה,
שני עלים קטנים של זית.
והבין אז תיכף נח, כי המבול איננו עוד
ואם יש עצים של זית - יש כבר איפה
לעמוד.
הוא השיט את התיבה אל עבר הר האררט
ועל ראש ההר עצר ונעמד לאט לאט.

יום עבר, עברו יומיים,
וירדו סביב המים
נח את דלתו פתח ולחיות כולן אמר:
"הנה באנו והגענו
שהחינו וקימנו.
המסע כעת נגמר.
שובו חישי אל מקומכן, ליערות ולמדבר.
אם תרצו אותי לפגוש, תבואו הנה אל ההר".

שם וחם ויפת נדחקו בכל הכוח פנימה.
ובסוף נשאר מקום רק לנח ולאמא.
אז סגרו את הדלתות ובאותו הרגע בול,
התחיל לרדת המבול.
העצים טבעו כולם,
ההרים טבעו כולם,
אט לאט כל העולם,
בתוך המים נעלם
לם... לם... לם...
על המים לבדה, שטה, שטה התיבה,
כמו קליפה שנעזבה.
שם וחם ויפת משחקים להם יחדיו,
מתגלצים על הגיירפה, מהראש עד הזנב,
הם רוקדים עם הדובים
ושרים עם הצבים.
משחקים עם הקופים
בקלס וג'ולות וקלפים.

ככה שטה התיבה ימים רבים על פני המים.
הגשמים פסקו בינתיים
והקור חלף עבר.
נח אל הגג עלה לו,

ופתח חלון למעלה,
וראה - הכל נגמר.
שקט, שקט, שקט, שקט,
כבר הרוח לא שורקת
ובחוץ אין אף ענן.
אז לקח את היונה הקטנה הלבנה,
ושלח אותה החוצה את הבוקר הצלול,
שתבדוק את כל הארץ,
אם נגמר כבר המבול.
עפה, עפה היונה, וחזרה בשעת ערביים

פעילות - היכרות עם מגוון המינים בכדור הארץ :

- א. שואלים את הילדים - נח הכניס לתיבה את כל בעלי החיים שהכיר. אילו בעלי חיים אתם מכירים? מנסים לעודד את הילדים למצוא כמה שיותר בעלי חיים מגוונים (עופות, זוחלים, יונקים וכן הלאה).
- ב. לפניכם רשימה של זוגות בעלי חיים ממנה ניתן להכין מספר פעילויות לילדים:
  - הילדים יצטרכו למתוח קו בין כל בעל חי לבת זוגו.
  - הכינו כרטיסיות עם שמות החיות המופיעות וחלקו לכל ילד כרטיסיה, הילדים יצטרכו להסתדר בזוגות על פי זוגות החיות ואז אפשר לערוך משחקי תחרות משעשעים בין הזוגות (תחרות "מריצות", תחרות ריצה כשכל זוג קשור אחד לשני וכו').
  - עם אותן הכרטיסיות אפשר גם לשחק משחק הזיכרון (מתאים לקבוצה קטנה).

נאקה	תיש
לביאה	שור
ארנבת	כלב
עז	חמור
כלבה	אריה
סוסה	סוס
אתון	ארנב
פרה	גמל

חלק ב- הסכנה של ימינו - הכחדת מינים :

מבנה הפעילות

- מסבירים לילדים: נח הציל את החיות ותרם להמשך קיומן על פני האדמה. כיום אמנם אין לנו מבול, אבל יש מינים רבים של בעלי חיים הנמצאים בסכנת הכחדה.
- מקריאים לילדים את כרטיסיית המידע: הכחדת מינים. מבקשים מהילדים לנסות ולהסביר מה זו הכחדה באמצעות סיפור המבול (מה היה קורה אם נח היה שוכח להכניס לתיבה ג'ירפה אחת?).

כרטיסיית מידע : הכחדת מינים

הכחדה היא היעלמות גמורה של כל האוכלוסייה של מין (צמח או בעל-חיים) בסביבה מסוימת, כתוצאה משינוי בתנאי הסביבה, כולל שינוי מעשה ידי האדם. היעלמותו של מין אחד ויחיד מסביבת החיים שלו משפיעה על מערכת החיים בסביבה כולה. די בהיעלמותו של מין אחד של צמח, כדי להשפיע על שרשרת מזון שלמה, שהוא נמצא בבסיסה: החל בהרקים החיים עליו וניזונים ממנו, דרך הציפורים והצפרדעים הניזונים מחרקים אלה, וכלה בטורפים גדולים יותר, כגון: נחשים, עופות דורסים ושועלים, הטורפים את הציפורים ואת הצפרדעים. את מערכת החיים, על כל המינים המרכיבים אותה, ניתן להשוות למגדל קלפים: אם נוציא קלף אחד המגדל יעמוד, ואולי גם אם נוציא שניים; אבל אם נמשיך כך - המגדל יתמוטט!

לפניכם שלוש דוגמאות לנושא הכחדת המינים

הכחדת מינים בישראל, סכנת חיים לדו חיים והתעלמה של דבורי הדבש. בוחרים באחת או יותר מהדוגמאות, מבצעים עם הילדים את פעילות הפתיחה ומקריאים להם את כרטיסיית המידע.

דוגמא 1: הכחדת מינים בישראל -

רעיונות להצגת הנושא:

- א. דמיון מודרך - אומרים לילדים לעצום עיניים ולדמיין שהם בטיול במקום שהם מכירים בארץ ישראל. מתחילים את ה"טיול" כרגיל ופתאום מפגישים אותם עם דב או נמר.
ב. שאלה - מי היה לאחרונה בטיול? איפה? איזה חיות ראית? וכו'

כרטיסיית מידע : הכחדת מינים בישראל

אם הייתם מטיילים לפני כמאה שנים ביערות הגליל, הייתם עלולים להתקל בדובים חומים ובשיטוט במרחבי הנגב הייתם פוגשים ברדלסים ועופות גדולים כעזנניות ופרסים. כל אלה, וגם כלב הים-תיכוני, התנין והיען, נכחדו מנופי הארץ.

מה גורם להכחדת בעלי החיים?

הסיבה העיקרית היא היעלמות של מקומות המחיה של בעלי החיים. בגלל שבני האדם מתרבים ובונים על שטחים שהיו שייכים בעבר רק לבעלי החיים, בעלי החיים הולכים ונעלמים. בעבר האדם גם צד בעלי חיים ללא הגבלה.

גורם נוסף נקרא "מינים פולשים", הכוונה לבעלי חיים שמקום החיות הטבעי שלהם הוא לא בארץ-ישראל, אלא אנשים הביאו אותם לארץ כחיות מחמד ואז שחררו אותם לטבע, בעלי חיים אלו פוגעים בבעלי החיים המקומיים. תופעה נוספת של מינים פולשים היא חיות שמקומם הטבעי הוא בארץ, כמו תנים למשל, אבל הם הולכים ומתרבים בגלל פעילות האדם ואז הם טורפים מינים אחרים.

אז מה עושים? רשות הטבע והגנים הכריזה על כל חיות הבר בארץ כמוגנות (חוץ מכמה מינים המזיקים לחקלאות) והפגיעה בהם בכל דרך אסורה על פי החוק. בנוסף, מגדלים בעלי חיים בשבי על מנת לשחרר אותם לטבע ובודקים מהם הגורמים למוות של בעלי חיים ומנסים למנוע אותם.

דוגמא 2: סכנת חיים לדו חיים

רעיונות להצגת הנושא:

- א. עם ילדים קטנים - מי יודע לקפוץ כמו צפרדע?
ב. מי זוכר סיפור בתורה שמופיעות בו צפרדעים? - להזכיר את סיפור מכת צפרדע במכות מצרים.
ג. לספר את האגדה על הנסיכה והצפרדע.

כרטיסיית מידע: סכנת חיים לדו חיים

הצפרדעים משתייכות למחלקה שנקראת דו-חיים (יחד עם הקרפדות, הסלמנדרות והטריטונים). רבים מהמינים במחלקה זו נמצאים בסכנת הכחדה וחלקם כבר נעלמו מהעולם. הסכנות שאורבות לצפרדעים הן רבות: בניה של בני האדם וכריתת יערות הורסת להם את אזורי המחיה שלהם, מינים פולשים (כמו דגים שהאדם שחרר בנהרות) טורפים אותן, המים שהן חיות בהם מזדהמים ומה שהכי פוגע בצפרדעים היא פטריה מדבקת שגורמת להן לחלות ולמות בכל רחבי העולם.

אז מה עושים? גם מדענים וחוקרים של צפרדעים מכירים את סיפור נח והתיבה והם החליטו על מבצע "תיבת נח לדו-חיים", שמטרתו לאסוף מהטבע כמה שיותר מינים של דו-חיים ולגדל אותם בשבי, עד שיצליחו לרפא את כל האזורים מהפטריה ואז יחזירו אותם לטבע, ממש כמו שנח אסף את כל בעלי החיים, חיכה שהמבול יגמר ואז החזיר אותן לטבע.

דוגמא 3: התעלומה של דבורי הדבש

רעיונות להצגת הנושא:

- א. לספר את האגדה על שלמה המלך והדבורה.
- ב. לתת לילדים ללקק דבש.
- ג. לעשות למספר ילדים "מבחן טעימות" – לעצום להם את העיניים ותת להם ללקק טעמים שונים והם יצטרכו לנחש מה זה, כאשר האחרון יהיה דבש ומכאן להתחיל לדבר על הדבש.

כרטיסיית מידע : התעלומה של דבורי הדבש

ביום בהיר אחד, בלי כל סיבה הנראית לעין, עפות הדבורים מן הכוורת, נעלמות ואינן שבות עוד. תופעה זו, המכונה "הפרעת התמוטטות המושבה" פוגעת בכוורת במקומות שונים על פני כדור הארץ וגורמת לירידה בכמות הדבש בעולם.

חוקרים בכל העולם מנסים להבין את התופעה שנגרמת ככל הנראה ממחלה שפוגעת בדבורים וגורמת להן למחלה לשיתוק שלא מאפשר להן לחזור לכוורת.

אך הירידה בכמות הדבש היא רק חלק קטן מהנזק שנגרם מתופעה זו. היעלמות הדבורים גורמת נזקים עצומים לכלל הסביבה. בלי דבורים, צמחים רבים לא יכולים להתרבות כיוון שאין מי שיעביר את האבקנים שלהם. וכך נפגעים צמחי בר רבים וגם גידולים חקלאיים, כגון: מלפפונים, פלפלים, מלונים, אבטיחים, תותי שדה, קישואים, אבוקדו, תפוחים, אגסים, שקדים, מנגו, ליצי, זרעים למספוא המשמש כמזון לבהמות, ועוד.

מהי אם כן ערכה של דבורה קטנה אחת לחיים על פני כדור הארץ? ומה ערכה לאדם?

חלק ג- מה אנחנו יכולים לעשות:

- מבקשים מהילדים לספר על פעם שהם הצילו בעל חיים מפגיעה.
- מקריאים את ה"כותרות" בכרטיסיית המידע "מה אנחנו יכולים לעשות" ומנסים לחשוב עם הילדים מה יכול להיות כתוב שם (אפשר לבחור להתייחס רק לכמה כותרות, על פי גיל הילדים).

כרטיסיית מידע: מה אנחנו יכולים לעשות כדי להגן על החיות ולשמור על מגוון המינים בעולם?

(מתוך אתר הילדים של המשרד להגנת הסביבה "סבבה" <http://sababa.sviva.gov.il>)

- **נגן על החיות ועל צמחי הבר בסביבה שלנו**
נגן על הציפורים, החרקים, הזוחלים, היונקים, הדו חיים והצמחים בסביבה שלנו. נדאג שאיש לא יפגע בהם שלא לצורך, ונדאג לספק להם "הכנסת אורחים" - מים, מזון, מחסה ופרטיות במידת האפשר.
- **נגן על בתי הגידול**
נלמד על בתי הגידול לבעלי חיים ולצמחים בסביבתנו ונחקור אותם. נעזור לנקות את בתי הגידול - חופי הים, הנחלים, השלוליות, השדות, היערות, השמורות ועוד - ולשמור עליהם.
- **נשאיר את מה ששייך לטבע - בטבע**
צבים, קרפדות, זיקיות, בצלי חצבים ועוד, שייכים לסביבה הטבעית שלהם. נתבונן בהם ונתפעל מהם שם, ולא ניקח אותם הביתה או לבית הספר. בעל חיים או צמח שהוצא מסביבתו הטבעית, בדרך כלל ימות או יסובל מחיי השבי, וסביבתו תסבול מחסרונו.
- **בטיולים עם רכב שטח ניסע רק בשבילים המסומנים**
נדאג שניסע אך ורק בשבילים המסומנים. נסביר לכולם ש"שבילים" (קוליס) שיוצר ג'יפ במדבר ועל פני דיונות החוף, נשארים במשך עשרות שנים. זה פוגע בנוף, וגם גורם נזק לכל היצורים החיים בפני השטח.
- **נהיה צרכנים נבונים**
כמעט כל דבר שאנו קונים עשוי מהמגוון הביולוגי שבכדור הארץ. נקנה רק מה שאנחנו באמת צריכים, נשתמש גם בדברים משומשים, נעזור במיחזור ונחסוך במשאבים היקרים של כדור הארץ. אם ניסע לטיול בארץ או בחוץ לארץ, נמנע מרכישת מזכרות שעלו בחיי בעל חיים או שפגעו בבית גידול, ונדאג גם שאחרים - בני משפחה וחברים - יעשו כמונו.
- **נשמור על חיות המחמד בכלוב או באקווריום**
אם החלטנו לגדל חיות מחמד, נתחייב לטפח אותה ולשמור עליה בכלוב או באקווריום. לא נשחרר אותה לסביבה הטבעית, שכן היא עלולה לא לשרוד שם או לפגוע בבעלי החיים והצמחים החיים שם.
- **נתרום למאמץ למנוע פלישה של מינים.**
  - בגינה שלנו נדאג שנשתול צמחים מקומיים ולא זרים.
  - לא נשחרר לסביבה הטבעית חיות מחמד שגדלה אצלנו בבית, כגון: דגים, תוכים, חרקים, לטאות וצבים.
  - לא נשחרר את החתול או את הכלב שלנו בשדה הפתוח. הם עלולים להטריד יצורים שחיים שם או אפילו לטרוף אותם.
- **נדווח**
על כל מקרה של פגיעה ביצורים החיים בטבע - בכל מקום ובכל זמן.

שיעור 2: יוצאים מהתיבה ושומרים על הסביבה / מיכל ברגמן*

קהל יעד: ילדי גן וכיתות יסוד

בדף זה פעילויות חווייתיות המדגימות את העמל והמסירות של נח ובני ביתו למען שמירה על המשך קיומו של העולם. בשלב הבא, מוצעות פעילויות החושפות את הילדים לבעייתיות בשמירה על סביבתנו הקרובה ולפעולות "קטנות אך גדולות" של אחד ואחת יכולים לבצע.

מהלך השיעור

חלק א - "נעים מאוד, נח" - הצגה של סיפור נח והתיבה בהשתתפות הילדים.
חלק ב - המבול כבר כאן? - פעילות ב-4 תחנות על בעיות סביבתיות בסביבתנו הקרובה: מידע והצעות לפעולות מעשיות.
חלק ג - אני עושה למען העולם - אמנה לשמירה סביבתית והכנת מגנט תזכורת - מה עשיתי היום כדי לשמור על העולם?

חלק א - "נעים מאוד, נח"

בפעילות זו ימחיזו הילדים את סיפורו של נח באמצעות שימוש באביזרים (תלבושות, מאכלי חיות ועוד - כיד הדמיון הטובה). ניתן לשתף בפעילת מבוגרים.
 מנחה הפעילות יספר את סיפור נח באופן כללי (על-פי בראשית פרקים ו-ט) - מומלץ לשבץ פסוקים שילדים יכולים להבין, על-פי שיקול הדעת וההיכרות עם הילדים. מומלץ לבחור 3-4 פסוקים לשיבוץ בסיפור כולו. לפניכם מספר פסוקים שמתוכם ניתן לבחור:

- אֱלֹהֵי תּוֹלְדוֹת נֹחַ אִישׁ צְדִיק תְּמִים הָיָה בְּדַרְתּוֹ. אֶת-הָאֱלֹקִים הִתְהַלֵּךְ-נֹחַ וַיּוֹלֵד נֹחַ שְׁלֹשָׁה בָנִים אֶת-... אֶת-חָם וְאֶת-יָפֶת. וַתִּשְׁחַת הָאָרֶץ לְפָנֵי הָאֱלֹקִים וַתִּמְלֵא הָאָרֶץ חָמָס. (בראשית ו, ט-יא)
- [אלוקים אומר לנח:] עֲשֵׂה לָךְ תֵּבַת עֲצֵי-גֹפֶר קָנִים תַּעֲשֶׂה אֶת-הַתֵּבָה. (בראשית ו, יד)
- [אלוקים אומר לנח:] וְאֲנִי הֲנִי מְבִיא אֶת-הַמַּבּוּל מִים-עַל-הָאָרֶץ (בראשית ו, יז)
- [אלוקים אומר לנח:] וּמִכָּל-הַחַי מִכָּל-בֶּשֶׂר שָׁנִים מִכָּל תְּבִיא אֶל-הַתֵּבָה לְהַחִיֵּת אִתָּךְ. זָכָר וּנְקֵבָה יִהְיוּ. (בראשית ו, יט)
- נִים שָׁנִים בָּאוּ אֶל-נֹחַ אֶל-הַתֵּבָה זָכָר וּנְקֵבָה בָּאֲשֶׁר צָוָה אֱלֹקִים אֶת-נֹחַ. (בראשית ז, ט)
- וַיְהִי הַמַּבּוּל אַרְבָּעִים יוֹם עַל-הָאָרֶץ [...]וְהַמַּיִם גָּבְרוּ מְאֹד מְאֹד עַל-הָאָרֶץ וַיִּכְסּוּ כָּל-הַהָרִים הַגְּבוּהִים אֲשֶׁר-תַּחַת כָּל-הַשָּׁמַיִם. (בראשית ז, יז, יט)
- וַתֵּבֵא אֵלָיו הַיּוֹנָה לָעֵת עָרַב וְהַנֶּה עֲלֶה-זֵית וַיִּזֵּת טָרֶף בְּפִיהָ (בראשית ח, יא)
- וַיֵּצֵא-נֹחַ וּבָנָיו וּנְשֵׂי-בָנָיו אִתּוֹ. כָּל-הַחַיָּה כָּל-הַרְמֵשׁ וְכָל-הָעוֹף כָּל רוֹמֵשׁ עַל-הָאָרֶץ לְמִשְׁפַּחְתֵּיהֶם יֵצְאוּ מִן-הַתֵּבָה. (בראשית ז, יח-יט)
- וְהִיְתָה הַקִּשְׁתׁ בָּעָנָן וְרָאִיתָהּ לְזָכָר בְּרִית עוֹלָם בֵּין אֱלֹקִים וּבֵין כָּל-נֶפֶשׁ חַיָּה (בראשית ז, טז)

לסיכום

כדאי לסכם בכך שראינו כיצד נח עבד והיה מסור לחיות, ובזכותו המשיכו בעלי החיים להתקיים. נח עבד בתנאים קשים, כשהעולם כולו נחרב במבול. גם בעולם שלנו ישנם בעלי חיים ודברים שונים שנמצאים בסכנה - מה נתון בעולם שלנו לסכנה? כמו נח, גם אנחנו יכולים להציל את העולם שלנו ולעזור לו להתקיים.

*מיכל ברגמן, מנהלת מיזם 70 פנים - אורט ומיתרים, כותבת תכנים ל"טבע עברי".

המלצות לגבי תפקידים והראות משחק:

- קול אלוקים - מומלץ לתת את התפקיד למבוגר או למנחה.
- המבול - מים רבים שמטביעים את העולם.
- נח - עובד קשה, דואג לבעלי החיים: מאכיל אותם, מנקה עבורם, תמיד עיף מאוד.
- שם, חם, יפת - עובדים קשה למען בעלי החיים, מנקים, מאכילים ומשקים את החיות.
- אשת נח ונשות הבנים - עובדות קשה למען בעלי החיים, מנקות, מאכילות ומשקות את החיות.
- חיות שונות בזוגות: חלקן מתלוננות על התנאים בתיבה, רוצות לצאת החוצה, צפוף להן. חלקן קיבלו אוכל שלא מתאים להן (פיל צמחוני, למשל, קיבל בטעות את מנת הבשר של האריה), חיה חולה שזקוקה לתרופה, חיה שאיבדה את הדרך למקום הקבוע שלה בתיבה, חיה שמשעמם לה, חיה שרבה עם חיה אחרת וכד'.
- בתום השהות בתיבה יצאו החיות החוצה - רצוי לעודד את הילדים להציג כיצד הרגישו החיות כשיצאו מהתיבה.
- יונה - מביאה עלה של זית ומבשרת על-כך שהמבול הסתיים ואפשר לצאת מהתיבה.
- קשת בענן - אות וברית לכך שאלוהים לא יביא עוד מבול על העולם.

המלצות לגבי סיפור נח:

- מטרת ההמחזה להחיות עבור הילדים את סיפור נח ובעיקר להמחיש להם את עמלו ומסירותו של נח למען המשך קיומם של מגוון החיים.
- לחלק תפקידים למשתתפים (לילדם ביישנים או צעירים מאו בגיל - ניתן לתת תפקיד יחד עם ההורים - זוג בעלי חיים העולה לתיבה, למשל).
- לתת לכל משתתף הוראות לתפקיד שלו.
- לדאוג למגוון אביזרים: בגדים, חיות צעצוע, כדים וקערות למזון ולשתייה עבור החיות, דליים, עננים מקרטון להמחשת המבול, בדים כחולים להמחשת המים בתיבה, תחפושות או מסיכות של חיות, מטאטאים לניקוי התיבה וכד'.
- כדאי לזכור שגם בשימוש באביזרים מעטים הילדים מסוגלים לדמיין ולאלתר ולכן אפשר להמחזיז את הסיפור גם ללא כל האביזרים המומלצים.

חלק ב - המבול כבר כאן?

בחלק זה יעברו הילדים בין 4 תחנות פעילות בנושאים: קרינה, מים, מיחזור ואנרגיה; כל אחת מהן תכלול מידע על מצב בעייתי בסביבת החיים היומיומית וכן הצעות לפעילות שניתן לבצע בכל בית, כחלק משגרת היומיום.

למנחה - בקבוצה רב-גילאית מומלץ לחלק את הילדים לשתי קבוצות: הבוגרים - תחנות קרינה ואנרגיה. הצעירים - מים ומיחזור.

בקבוצת הצעירים כדאי להתמקד ב-2-3 עצות שימושיות. (המידע ועצות הפעולה נכתבו על בסיס אתר "סבבה")

קרינה

- מי מכיר את המושג "קרינה"?
- האם אנו רואים את הקרינה? - הקרינה היא אנרגיה שעוברת באמצעות גלים או חלקיקים קטנטנים, שאיננו יכולים לראות.
- מי מהילדים צולם פעם בצילום רנטגן? - קרני רנטגן הן קרינה חזקה שבאמצעותה אפשר לראות, למשל, את מבנה העצמות שלנו. כשלא ברור האם יש שבר ביד או ברגל, הרופא לרוב שולח לצילום רנטגן ובאמצעות הצילום הוא יודע מה מצבנו. כך שלקרינה יש שימושים מועילים.
- אבל, כאשר הקרינה חזקה (=קרינה מניינת) היא עלולה להזיק לבריאות שלו.
- היכן יש קרינה חזקה? - בטלפונים ניידים, במיקרוגל ובעמודי חשמל.
- מה, לדעתכם, אפשר לעשות כדי לא להיחשף לקרינה חזקה?

הצעות מעשיות:

- להמעיט בדיבור בטלפון נייד.
- לדבר בטלפון נייד במרחק מהראש, באמצעות דיבורית.
- לדאוג שגם האחים וההורים ינהגו כך.

מים

- מדוע המים חשובים עבורנו? - שתייה (רוב גופנו מורכב ממים), רחצה, ניקיון, לגידול ירקות, פירות וצמחים, לייצור מוצרים במפעלים ולקיום חיים של בני אדם ובעלי חיים.
- האם יש בעולם הרבה מים לשתייה (=מים מתוקים)? - רוב המים המתוקים נמצאים בקרחונים שבקטבים. בסך הכל ניתן להשתמש בכמות קטנה מאוד של מים מכל המים שעל כדור הארץ (פחות מאחוז אחד - ניתן להדגים זאת באמצעות בקבוק של תינוק - למלא מים בגובה 1 CC מתוך 100 CC).
- האם מצב המים בעולם קטן או גדל? - לצערנו, יש פחות ופחות מים מתוקים בעולם. חלק מהנהרות והאגמים מזוהמים ואי אפשר להשתמש בהם, כי שופכים אליהם פסולת, חומרים רעילים מבתי חרושת וכד'. בנוסף, ישנם שינויי במזג האוויר שמביאים לבצורות ולמצבים בהם חלקים שונים בעולם הולכים ומתייבשים, כי לא יורד די גשם.
- מה, לדעתכם, אפשר לעשות כדי למנוע בזבוז של מים?

הצעות מעשיות:

- לא להשאיר ברז פתוח! אפשר לצחצח שיניים כשהברז סגור, ולפתוח אותו לשטיפת הפה בלבד. אפשר לסגור את הברז במקלחת כשמסתבנים ולקצר את הזמן בו אנו מתקלחים (אם כל אחד יקצר את המקלחת שלו בכמה דקות נוכל לחסוך מים רבים).
- לא לפתוח את הברז לזרם חזק - מספיק זרם חלש יותר כדי לשטוף ידיים ולצחצח שיניים.
- לאגור מים - מים שזורמים במקלחת (למשל, בזמן שמחכים שהמים יתחממו) אפשר לאסוף בדלי ולהשתמש להשקיה.
- לטפל בנזילות - אם רואים ברז מטפטף או נזילה מצינור, מבקשים מההורים לטפל בכך מיד, כדי למנוע בזבוז.
- להשקות גינה וצמחים בשעות הערב וכך נמנע בזבוז מים כתוצאה מהתאדות.
- נגדל רק צמחים שצורכים מעט מים.

מיחזור

האם אתם מכירים את המושג "מיחזור"? למה הכוונה? – מיחזור הוא שימוש חוזר בחומרים שכבר השתמשו בהם. המיחזור עוזר לנו להיפטר מכויות גדולות של פסולת שאנו מייצרים: מה קורה למכונות הכביסה הישנות? למחשבים שזרקנו לפח כי הם ישנים? – אם לא נדאג לפרק אותם ולמחזר את החלקים שלהם, הם יזהמו את האדמה ואת המים שבתוך האדמה. אם נמחזר נשתמש בברזל ובעץ ובכך נשמור על כך שיישארו חומרים אלו בעולם: אם נמחזר עץ נאלץ לכות פחות עצים, ואם נמחזר מתכת לא נצטרך לכות מהאדמה עוד ועוד מתכות. האם אתם ממחזרים? האם יש לכם רעיונות כיצד נוכל למחזר?

הצעות מעשיות:

- להשתמש בדפים מודפסים ציור ויצירה.
- להדפיס דפים משני הצדדים ורק כשחייבים להדפיס.
- לפנות מיכלי שתייה לנקודות מיחזור למיכלים.
- לפנות בטריות ישנות לנקודות מיחזור המיועדות לכך.
- לפנות נייר, קרטונים (אריזות) ועיתונים לנקודות מיחזור לנייר.
- תרופות ישנות אפשר למחזר בקופות החולים.
- להשתמש שוב בשקיות הפלסטיק לארוחת עשר בגן/ בבית הספר.

אנרגיה

מהי אנרגיה? – אנרגיה היא אחד המרכיבים הבסיסיים בעולם שלנו. ההגדרה של אנרגיה היא: היכולת לעשות עבודה: להרים, להזיז, לרוץ, לחמם, לקרר, להפעיל. מי זקוק לאנרגיה? – אנו, בני האדם, זקוקים לאנרגיה כדי לחשוב, לשחק ולעבוד. מכונית זקוקה לאנרגיה כדי לנסוע וכך גם הטלוויזיה, המחשב ועוד. מהיכן מגיעה האנרגיה? – המקור הגדול ביותר הוא השמש (המים החמים של רובנו מתחממים בעזרת "דוד שמש" – השמש היא שמחממת את המים). גם המים יכולים לשמש כמקור אנרגיה (מכירים טחנות ישנות בהן טחנו בעזרת גלגלים שהמים גרמו להם לזוז?) הרוח יכולה גם היא להזיז דברים: טחנות רוח ואפילו ברמת הגולן מייצרים חשמל בעזרת הרוח. עוד חומר שבו משתמשים לאנרגיה הוא נפט, שנמצא בתוך כדור הארץ. הנפט משמש לאנרגיה לייצור חשמל, לדלק לכלי תחבורה ולמכשיר חשמל. האם יש די אנרגיה בעולם? מעריכים כי עוד מאה שנה לא יהיה נפט בעולם. בנוסף, הנפט מזהם את האוויר שאנו נושמים. לכן, כדאי לנסות ולחסוך האנרגיה ולמצוא דרכים אחרות ליצור אנרגיה (רוח, מים, שמש).

הצעות מעשיות:

- חיסכון בחשמל – להדליק את האור כשצריכים ולכבות אותו בתום השימוש.
- משתמשים בנורות חסכוניות באנרגיה.
- מכוונים את המזגן כך שהוא לא יהיה מאוד קר או מאוד חם – 25 מעלות הם טמפרטורה מומלצת.
- מפעילים מכשירי חשמל רק כשצריך: מכונית כביסה במלאה, מדיח כלים מלא בכלים וכד'.

חלק ג - אני עושה למען העולם

- כל ילד ינסח "אמנה - אני ממשיך בדרך של נח - אני עושה למען העולם"
- האמנה תכלול שם, וכמה פעולות אותן מתחייב הילד לבצע למען שמירה על העולם.
- מומלץ לקיים פעילות זו יחד עם ההורים.
- האמנה תקושט בצבעים, עלים וניירות ממוחזרים - חלקים צבעוניים של דפי עיתון, פקקים וכד'.
- למעוניינים - באתר "טבע עברי" נמצא שירון וירטואלי של שירי ילדים בנושאי סביבה וטבע. ניתן לקיים שירה משותפת או לסיים את הפעילות בשירה וריקודים.

אני ממשיך בדרך של נח - אני עושה למען העולם

שם _____

אנ מתחייב

שיעור 3: אחריות סביבתית בבית הספר / הדס ילינק*

קהל יעד: יסודי

נח חי בתקופה בה הוא נדרש לקחת אחריות, לשמוע בקול האל, ולהציל את מגוון המינים. כל אחד מאיתנו הוא בבחינת 'נח'. לכל אחד מאיתנו יש אחריות על הסביבה שבה הוא חי. בשיעור זה נלמד על אחריות האדם לקיום העולם- וכיצד כל אחד מאיתנו יכול לצמצם את ההשפעה על הסביבה בבית הספר.

חלק א - כולנו באותה סירה - סיפור ודין

המורה יפתח בסיפור הבא על פי המדרש ויקרא רבה ד: מעשה בחבורה שהיו יושבים בספינה. לקח אחד מהם מקדחה והתחיל לקדוח חור תחתיו. אמרו לו חבריו: מה אתה יושב ועושה? אמר להם: מה אכפת לכם? אני קודח רק מתחתיי. אמרו לו: המים עולים ומציפים את כולנו. כולנו באותה ספינה!

הערה: ניתן ל'הוסיף' לסיפור צבע ולהאריך את הכתוב והתיאורים. ניתן אף להציג אותו יחד עם התלמידים.

הספינה נמשלת לכדור הארץ. החבורה הם כלל תושבי כדור הארץ. ברגע שנבין כי למעשים שלי כאן יש השפעה על כל העולם- ההתנהגות שלי תהיה שונה.

חלק ב - אני ואתה נשנה את העולם - פעילות בקבוצות

המורה יחלק את הכיתה ל 4 קבוצות. כל קבוצה תדון באחד מהנושאים הבאים (2 קבוצות דנות בכל נושא) לאחר מכן כל קבוצה מציגה את מסקנותיה במליאה.

הדרך לבית הספר

בצעו סקר כיתתי - כיצד אתם מגיעים לבית ספר?

								ברגל
								באופניים
								באוטובוס ציבורי
								הסעה מאורגנת
								Carpool התארגנות של הורים שמסיעים בתורנות את הילדים
								הורים מסיעים אותי לבד

נקודות לדיון ועשייה

- מה המשמעות הסביבתית של נסיעה ברכב אל מול תחבורה ציבורית?
- מה עדיף לסביבה? הקפצה של ההורים? נסיעה באוטובוס, רכיבה על אופניים, או הליכה ברגל? מה בריא יותר?
- איך אפשר לגרום ליותר תלמידים להגיע לבית ספר בדרכים בריאות וידידותיות לסביבה?

פסולת בבית הספר

מומלץ לקיים את הפעילות הזו בשיעור שלאחר הפסקת 10.

בדקו בפח הכיתתי ומלאו את הטבלה המצורפת :

סוג הפסולת	כמות (הרבה, בינוני, קצת)	קיים פח מיחזור בבית הספר או בקרבתו
זבל אורגני (שאריות מזון)		
פלסטיק (שקיות, בקבוקים)		
נייר		
קרטון		
קלקר		
זכוכית		
מתכת (פחיות)		

נקודות לדין ולעשייה

- מה מקור הפסולת שבפח?
  - איזו פסולת ניתן להפחית ואיך? (למשל קופסאות אוכל במקום שקיות, ניירות למיחזור במקום לפח..)
  - איזו פסולת היתה יכולה להגיע למיחזור בבית הספר?
  - איך ניתן לעודד את שאר חברי הכיתה למחזור?
- להרחבה: ניתן ללמוד על משך התכלות של חומרים, כיצד עושים קומפוסט ומה קורה לזבל במטמנה.

חלק ג- מי מכיר את נח- קריאה לפעולה

את סיפור נח אתם מכירים?

המורה יספר בקצרה את סיפור נח. (ראה מערך שיעור מספר 2) וישאל את התלמידים- מה הקשר בין נח למהלך שלמדנו היום? אם נח היה חי היום עם אלו סוגיות הוא היה נדרש להתמודד?

כעת לאחר שהבנו את המשמעויות של המעשים השונים שלנו. יש צורך לאמץ התנהגות אחראית כלפי העולם, המשאבים שלנו והדורות הבאים. למורה: יש כאן אפשרות למגן את הפעילות לפרויקט שנתי שהכיתה מובילה. כעת נערוך הצבעה על איזה נושא הכיתה מעוניינת להתמקד- ולהוביל שינוי. השינוי יכול להיות כיתתי או מהלך שעובר בכל בית הספר. הכל לפי כח הכיתה, המורה והתלמידים. סביב הנושא יש לבחור ועדה שתקדם את הנושא, תפנה למנהל ועד הורים וכו' על מנת לערב את מקבלי ההחלטות של בית הספר. בהצלחה!

נספח - הליכה משותפת לבית ספר

בעבר הלא רחוק, הייתה הליכה הדרך המקובלת להגיע לבית ספר. כיום, פחות ופחות ילדים מגיעים ברגל לבית הספר והבחירה שלהם לנסוע ברכב פרטי הולכת וגוברת. להתנהגות זו השלכות בתחומים שונים - בריאות, הבטיחות בדרכים, איכות הסביבה, חיי הקהילה ואיכות החיים בכלל. הליכה לבית הספר תורמת לבריאותו ולרווחתו של התלמיד וכן משפרת את איכות החיים באזור המגורים בדרכים שונות, כמו:

שיפור הבריאות והכושר הגופני והפחתת הסיכון לתחלואה כרונית.

במחקרים רבים נמצאו ראיות בנוגע לתרומתה המשמעותית של פעילות גופנית למניעת מחלות ולקידום בריאות. בין היתר, מסייעת פעילות גופנית במניעת השמנת יתר, המהווה מגיפה עולמית בעלת השלכות בריאותיות מרחיקות לכת, בעיקר אצל ילדים. פעילות גופנית סדירה, כמו הליכה ברגל לבית ספר דרך קבע, תורמת לשמירה על משקל גוף תקין, לבריאות הלב, כלי הדם ומערכות גוף אחרות.

אימוץ הרגלים של פעילות גופנית בשעות הפנאי.

בניגוד לספורט התחרותי, כל תלמיד יכול ליהנות ולהיתרם מהליכה ברגל, שכן הליכה לא דורשת כושר אתלטי והיא פונה למכנה המשותף הרחב ביותר של התלמידים. במחקרים נמצאו עדויות לכך שילדים שמגיעים ברגל לבית הספר נוטים לבצע יותר פעילות גופנית גם בשעות הפנאי. נתון זה משמעותי בייחוד בימינו, לאור התפשטות התופעה של חוסר פעילות גופנית בילדים.

הגברת בטיחות הולכי-רגל בסביבת בית הספר.

לא בכדי מקובל לכנות את הולכי הרגל ורוכבי האופניים בישראל 'משתמשי דרך פגיעים', שכן הללו מהווים למעלה משני שלישי מכלל הנפגעים וההרוגים בתאונות דרכים. בצד זה, מחקרים מראים כי ככל שיש יותר הולכי רגל במקום נתון, כך יורד הסיכוי שלהם להיפגע בתאונות דרכים. מפגעי התעבורה בקרבת בית-הספר קשורים למספר הרב של כלי רכב פרטיים המגיעים בזמן קצר לסביבת בית הספר. במרבית המקרים סביבת בית הספר אינה ערוכה לקליטה, להורדה או לחניה של כלי רכב רבים כל כך. לכן, עידוד הליכה, המחליפה הגעה לבית-הספר ברכב פרטי תורמת לבטיחות בסביבת בית-הספר.

שיפור איכות האוויר.

כלי רכב רבים מותנעים או נוסעים במהירות נמוכה מאד בסביבת בית הספר, פולטים זיהום אוויר מוגבר. מסע בן קילומטר אחד בנסיעתה של מכונית, גורם לפליטה של כחצי ק"ג של מזהמים מכלי רכב (כמות המזהמים הנפלטת בעת התנעה גדולה יותר). ילדים, חשופים יותר לזיהום אוויר הנפלט מכלי-רכב בגלל שהם נמוכים יותר. המרת נסיעות בהליכה תפחית מפגעים סביבתיים הנגרמים בגלל עומס תנועה בשעות השיא בסביבת בית הספר.

חסכון באנרגיה והשבת המרחב העירוני להולכי רגל.

בטווח המייד, הגעתם של פחות כלי רכב לסביבת בית הספר מדי בוקר, מצמצמת את העומס ואת פקקי התנועה ומאפשרת חיסכון רב באנרגיה. בטווח הארוך, יכול המעבר מתחבורה ממונעת להליכה להוביל להשבת המרחב העירוני להולכי הרגל ולשימור שטחים ציבוריים פתוחים.

העצמת התלמיד ופיתוח קשרים חברתיים.

הליכה ברגל לבית הספר תורמת לפיתוח קשרים חברתיים, מסייעת לפיתוח עצמאות ומשפרת את הדימוי העצמי. מחקרים מראים כי הליכה לבית הספר היא הרגל היוצר ומטפח קשרים חברתיים, ושהסיכוי שתלמיד ילך ברגל לבית הספר עולה אם יש עוד תלמידים שעושים זאת. ממצאים אלה מדגישים את החשיבות של קבוצות הליכה מאורגנות לעידוד הליכה לבית הספר.

הפרויקט מעודד הליכה יום יומית ברגל לבית הספר וממנו תוך שיתוף הורים וגורמים בקהילה. במדינות המשתתפות נפתחת הפעילות בתחילת שנת הלימודים וכוללת מגוון פעילויות. למשל, שילוב נושא ההליכה בשיעורים כמו: גיאוגרפיה, חשבון, אומנות, שעת חברה, מיפוי שבילי הליכה בסביבת בית הספר וארגון קבוצות הליכה.

שיעור 4: להצדיק את הסביבה - נח ואברהם כדמויות מופת

/ מיכל ברגמן

קהל יעד: יסודי גבוה

בפעילות זו יכירו התלמידים את דמויותיהם של אברהם ונח כדמויות מופת של עשייה למען האחר, ויבחנו את עצמם לאור דמויות מופת אלו.

חלק א- במליאה - הגיבור שלי

לימוד על שמירת הסביבה נועד להביא אותנו לידי מעשה. לשם-כך, אנו נדרשים לדמויות מופת שנוכל ללמוד ממעשיהן ולהשפיע בכך על חיינו וסביבתנו. הדבר נכון לגבי תחומים רבים בחיינו וביניהם השמירה על העולם. כדי להבין את חשיבותם של "הגיבורים שלנו" בנושא הסביבתי, נפנה תחילה לדמויות מופת המשפיעות על חיינו בתחומים שונים.

משימת פתיחה:

המנחה יבקש מהמשתתפים להיזכר בדמות מופת שהשפיעה עליהם בהתנהגותה ובמעשיה. זו יכולה להיות דמות שמכירים באופן אישי, דמות ידועה, דמות מיתולוגית וכד'. בשלב הבא יערוך המנחה סבב ובו המשתתפים (שרוצים בכך) ישתפו את הקבוצה בדמות המופת שלהם, תוך התייחסות לנקודות הבאות:

- האם תוכלו לתאר את הגיבור שלכם?
- מאיזה גיל הוא מלווה אתכם?
- אלו תכונות או מעשים שלו חשובים בעיניכם במיוחד?
- האם הוא השפיע על חייכם באופן מעשי? כיצד?

סיכום:

כשאנו מנסים להבין מה מניע אותנו לפעולה, קשה לעתים לאפיין נקודה מרכזית שהביאה אותנו לכך. עם זאת, כולנו מושפעים מאנשים שסביבתנו או מכאלה שאנו בוחרים בהם כדמויות המופת שלנו. כשאנו מחפשים השראה לשמירת הסביבה ולהמשך קיומם של החיים (חיי בעלי חיים וחיי בני אדם כאחד) בעולמנו, נוכל לפנות לדמויות מופת - נח ואברהם - שיסייעו לנו לשנס מותניים ולפנות לפעולה של ממש למעננו ולמען הדורות שיבואו אחרינו.

חלק ב- בקבוצות - נח מול אברהם

- המשתתפים יחולקו לקבוצות בנות 3-4 משתתפים.
- כל קבוצה תקבל דף מהחולק לשניים - חציו מוקדש לאברהם וחציו לנח.
- בכל חלק וצד הדמות יחד עם ציטוט האופייני ליחסה לזולת (ר' נספח)
- המשתתפים יתבקשו לבחור את אחת הדמויות, לנמק את בחירתם ולהכין עמוד פרסום לדמות, המתאר את ייחודה ומדוע היא נבחרה.
- לאחר מכן יוצגו הקמפיינים בחדר.

אברהם	נח
<p>המאמין הראשון באל אחד - אלוקים מצווה עליו "לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך אל הארץ אשר אראך" (בראשית יב' א') ואברהם מצטיית.</p>	<p>מציל האנושות ובעלי החיים בדור המבול - נוח הצדיק מצטיית לאלוקים ומכין תיבה לקראת המבול בו יושמדו בני האדם והחיות. הוא מעלג מהלעג של בני האדם לפני המבול, ובונה את התיבה. בזמן המבול הוא ובניו דואגים להאכיל את בעלי החיים ולטפל בהם ביום ובלילה.</p>
<p>לפני השמדת סדום אברהם פונה לאלוקים - "ויגש אברהם ויאמר האף תספה צדיק עם רשע?" (בראשית יח, כג).</p> <p>אברהם מנסה לשנות את הגזירה על סדום, ומתווכח עם אלוקים - אולי ימצאו כמה צדיקים בעיר והיא תנצל.</p>	<p>אלוקים פונה לנוח לפני המבול - וְהַקְמֹתִי אֶת-בְּרִיתִי, אִתָּךְ; וַיְבָאֲתָ, אֶל-הַתֵּבָה--אֶתְךָ, בְּנֵיךָ וְאִשְׁתְּךָ וְנָשֵׁי-בְנֵיךָ אִתְּךָ. וּמִכָּל-הַחַי מִכָּל-בֶּשֶׂר נָסַם מִכָּל, תְּבִיאָ אֶל-הַתֵּבָה--לְהַחֲיִת אִתְּךָ: זָכָר וּנְקֵבָה, יְהִי. מִהַעֹזֵף לְמִינֵהוּ, וּמִן-הַבְּהֵמָה לְמִינָהּ, מִכָּל רֶמֶשׂ הָאֲדָמָה, לְמִינֵהוּ--שְׁנַיִם מִכָּל זָבָא אֱלִיד, לְהַחֲיִת. וְאֶתְּךָ קַח-לָךְ, מִכָּל-מֵאֲכָל אֲשֶׁר יֵאָכֵל, וְאִסְפָּתָ, אֱלִיד; וְהֵיזָה לָךְ וְלָהֶם, לְאֶכְלָה. וַיַּעַשׂ, נֹחַ: כְּכֹל אֲשֶׁר צִוָּה אֹתוֹ, אֱלֹהִים--כִּן עָשָׂה.</p> <p>נוח עושה מה שאלוקים ציווה אותו. ובונה תיבה, ומביא אליה את משפחתו ואת בעלי החיים ומזון עבורם לימי המבול.</p>
<p>אלו תכונות מאפיינות את אברהם? (רעיון - תוכלו לצייר את הדמויות, ולהוסיף 'בלון' דיבור המאפיין את הדמות).</p>	<p>אלו תכונות מאפיינות את נוח?</p>
<p>בנק תכונות: לפניכם רשימת תכונות המאפיינות את כל אחת מהדמויות. בחרו להיכן לשייך את התכונות (ייתכן כי תכונה מסויימת תתאים לשתי הדמויות). אחריות, דאגה לבעלי חיים, יוזמה, צייתנות, מסירות, חריצות, אכפתיות, דאגה לחיי אדם, אמונה, דאגה להמשכיות.</p>	

חלק ג- דיון במליאה

- מדוע בחרתם בדמות בה בחרתם?
- מה ההבדל, לדעתכם, בין אברהם לבין נח?
- אלו תכונות חיוביות מייצגת כל אחת מהדמויות?

סיכום

דמויותיהם של נח ושל אברהם יכולות לשמש לנו השראה בדרכנו הארוכה לשינוי אורחות חיינו על-מנת לדאוג ולשמור על המשך קיומו של העולם.
מנח נוכל ללמוד התמדה, עמל, מסירות ודאגה לברואים.
מאברהם נוכל ללמוד כיצד לפעול למען מטרה צודקת, לא להסס להשמיע את עמדתנו וליזום פעולה - שלא כנח, אברהם בחר לפעול מתוך אמונה בחשיבות הצדק ומתוך דאגה אמיתית לבני האדם באשר הם.
העולם נמסר לנו כדי שנעבוד ונשמור אותו וכדי לנהוג בו בענוה ובצדק - למען המשך קיומו, למען מגוון החיים בבריאה ולמעננו - בני האדם.
כמו נח עלינו לדאוג לקיומם של מגוון המינים במסירות ובהתמדה.
כמו אברהם עלינו לעשות זאת באופן אקטיבי, ולא לחכות שמבול יציף את עולמנו; כבר עתה נוכל לבחור ולקבל עלינו מעשים פשוטים של יום-יום, שיסייעו לשמור על עולמנו.

פעילות העשרה מתוקשבת

- כיתבו בגוגל את מילת החיפוש "התנדבות".
- מצאו התנדבויות ה"משתמשות" בכח של אברהם (מלחמה לצדק - למשל, משמרות מחאה בנושאים שונים).
- מצאו התנדבויות המשתמשות בכח של "נח" (התמדה ומסירות - למשל - ללמד שיעורים פרטיים ילדים עם קשיי למידה).
- חפשו ארגון במקום מגוריכם המתאים לכח הייחודי שלכם. כתבו את פרטי הארגון במחברת, וצרו עמו קשר בליווי הוריהם, ללמוד על מטרות הארגון, ואם אפשר להתנדב בו.

שיעור 5: מי אחראי על הסביבה שלי? / מיכל ברגמן

קהל יעד: חטיבות ביניים

פעילות זו נועדה לחבר את התלמידים לסוגיות סביבתיות בנות ימינו מתוך חיבור למורשת היהדות, ולהניע אותם לקחת אחריות בנושאים הקרובים לליבם.

חלק א - פתיחה

- כל משתתף מקבל דף ובמרכזו המילים - 'הסביבה שלי'.
- המשתתפים רושמים (ומציירים) את הפריטים המרכיבים את הסביבה שלהם.

אפשרות נוספת -

- המשתתפים נחלקים למספר קבוצות.
- כל קבוצה צריכה להרכיב את דף 'הסביבה שלי' במשותף.
- לרשות כל קבוצה עומדים חומרי יצירה, צבעים, מספרים, דבק ועיתונים ישנים (מהם ניתן לגזור תמונות, מילים מרכזיות וכד').

דיון

- כל קבוצה/ משתתף מציגים את הנקודות המרכזיות בסביבה שלהם.
- המורה רושם זאת על הלוח.
- לאחר מכן מתקיים דיון:
  - האם ניתן לחלק את הסביבה לכמה סוגים (לדוגמא - קרובה/רחוקה, ישראלית/ עולמית, בית/ רשות הרבים וכד')?
  - האם יש לנו אחריות על הסביבה או הסביבות השונות?
  - במה, לדעתכם, מתבטאת האחריות שלנו לסביבה?
  - על מי מוטלת האחריות לדאוג לסביבה?
  - מה כל אחד מאיתנו יכול לעשות למען הסביבה?

חלק ב - עבודה בקבוצות

כל קבוצה מקבלת כרטיסיות משלושה סוגים:

1. נושא סביבתי
2. מקור
3. כרטיסיות ריקות.

הקבוצה צריכה להתאים בין הנושא הסביבתי לבין מקור המתאים לנושא זה. בכרטיסיה הריקה עליה להציע פעולה המבטאת את אחריותה הסביבתית לנושא זה.

הערה: מומלץ לחלק לכל קבוצה שלושה נושאים בלבד

ראוי להדגיש כי אחריות סביבתית יכולה להיות מעשה ברמה המדינית או באמצעות הרשות המקומית, אך העיקר תשומת הלב צריכה להיות מופנית לשאלה מה יכולים התלמידים לעשות בנושא (לדוגמא - מכתב לרשות המקומית, יצירת עצומה והפצתה, פנייה לעיתון מקומי, התנדבות בעמותה סביבתית במקום המגורים וכד').

פעילות שאפשר לעשות	מקור	נושא סביבתי
	בשעה שכורתין אילן שעושה פירות, קולו הולך מסוף העולם ועד סופו ואין קולו נשמע. (פרקי דרבי אליעזר לד)	 כריתת עצים
	וכל מה שבראתי בשבילך בראתי, תן דעתך שלא תקלקל ותחריב את עולמי שאם קלקלת אין מי שיתקן אחריך" (מדרש קהלת רבה ז, א).	 פסולת ומיחזור
	אמר רב הונא: כל עיר שאין בה ירק [צומח] אין תלמיד חכם רשאי לדור בה [לגור] בה (תלמוד בבלי, עירובין, דף נה עמוד ב)	 שמירה על שטחים פתוחים
	אופייה המיוחד והחינני של המושבה הולך ואובד. אנשים אוהבים את עירם לא רק משום שהם גרים בה... כי אם מתוך שהם יודעים אותה ורואים אותה, איך היא הייתה בראשיתה... (נחום גוטמן, החופש הגדול או תעלומת הארגזים)	 שמירה תרבות מקומית
	מלמד שכל ישראל ערבים זה בזה. (מדרש ספרא בחוקותי פרק ז, ה)	 חיזוק קשרים קהילתיים
	דרך חסידים ואנשי מעשה, לאהוב את השלום ולשמוח בטוב הבריות, ולא יאבדו אפילו גרגר של חרדל בחינם. ויהיה צר להם על כל אובדן והשחתה שיראו. (ספר החינוך, תקכ"ט)	 חיסכון במשאבים
	כי תבואו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל" אמר רבי יהודה: אמר להם הקדוש ברוך הוא לישראל - אף-על-פי שתמצאו אותה מלאה בכל טוב, לא תאמרו: נשב ולא נטע. אלא הוו זהירים בנטיעות. כפי שנכנסתם ומצאתם נטיעות שנטעו אחרים, אף אתם היו נטעים לבניכם. (מדרש תנחומא, פרשת קדושים)	 שמירה על הסביבה והטבע וטיפוחם למען הדורות הבאים

חלק ג- אסיף במליאה ודין

כל קבוצה תציג את הרעיונות המעשיים שלה לאחריות סביבתית.

- למה לדעתכם חיברנו בין הסוגיות הסביבתיות העולמיות למקורות היהדות? האם יש חשיבות ללימוד הנושא מתוך חיבור לטקסטים "שלנו"?
- האם האחריות הסביבתית היא אחריות שלנו – מדוע שארגונים בינלאומיים או מקומיים לא ייקחו אחריות על הנעשה בסביבה?
- אלו מעשים של אחריות סביבתית נוכל אנו לעשות בחיי היומיום שלנו (לדוגמא – חיסכון בחשמל ובמים, קשר ועזרה עם אנשים בקהילה שלנו, שמירה על ניקיון ומבצעי ניקיון).

פעילות העשרה - עת לעשות - "יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ"

מומלץ כי לקראת תום הפעילות יתכננו המשתתפים יום אחריות סביבתית בה הם יובילו פעילות מקומית בתחום הסביבה או החברה.

פעילויות לדוגמה:

- ביקור ומסיבה במועדון קשישים
- מבצע ניקיון בסביבת בית הספר
- יצירת אמנה משותפת למניעת בזבז מים.
- יצירת הוראות שימוש לחיסכון בנייר.
- אימוץ שטח פתוח בסיוע הרשות המקומית.
- התארגנות לשמירה על שטח פתוח ו/או עצים עתיקים באמצעות גופים סביבתיים מקומיים.
- התארגנות לקיום אירועי קהילה ובית ספר ללא שימוש בכלים חד פעמיים.

שיעור 6: נח, פילוסופיה ואיך מונעים מבול שני / יאיר טיקטין*

קהל יעד: הטיבות ביניים ותיכונים

פרשת נח מתארת את המבול שהשמיד את העולם כולו בעוון בני האדם "ותמלא הארץ חמס". בפעילות זו ננסה להבין מהו אותו "חמס" מקראי, איך הוא קשור לימינו ולמשבר הסביבתי ומה אנחנו יכולים לעשות על מנת למנוע מבול שני.

מהלך השיעור

הפעילות בנויה כשיעור מונחה סביב טקסטים. בני הנוער מקבלים את דף המקורות המצורף כאשר המדריך מוביל את השיעור באמצעות ההנחיה המוצעת כאן.

חלק א- "ותמלא הארץ חמס"

לפני המבול, מתארת לנו התורה את הסיבה, שגרמה לאל להביא את המבול על העולם:

מקור א' – בראשית ו' יא' – יג'

וַתִּשְׁחַת הָאָרֶץ לְפָנֵי הָאֱלֹהִים וַתִּמְלֵא הָאָרֶץ חָמָס. וַיִּרְא אֱלֹהִים אֶת-הָאָרֶץ וַהֲנִיחַ נִשְׁחָתָה כִּי-הִשְׁחִית כָּל-בֶּשֶׁר אֶת-דַּרְכּוֹ עַל-הָאָרֶץ. וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים לְנֹחַ קַח לְךָ כָּל-בֶּשֶׁר בָּא לְפָנֵי כִּי-מְלֵאָה הָאָרֶץ חָמָס מִפְּנֵיהֶם וַהֲנִי מִשְׁחִיתֶם אֶת-הָאָרֶץ

שאלה לדין:

- מהו לפי דעתכם "חמס"?

רש"י, גדול פרשני המקרא, מסביר שה**חמס זהו הגזל**. דהיינו, בגלל הגזל בא המבול. תשובה זו של רש"י מעוררת מספר שאלות:

שאלות לדין

- האם העונש על גזילה הוא מוות? או – איך העונש מתאים לחטא?
- האם באמת כל בני האדם חטאו בגזילה?
- אם נתייחס אל ספר בראשית כאל "דברי ימי עולם" של העם היהודי – מדוע דווקא בשלב זה של התפתחות העולם התחילה תופעת הגזל?

הפילוסוף הצרפתי, ג'אן ג'ק רוסו בספרו "על המקור והיסודות של אי-השוויון בין בני האדם" תיאר את המעבר בין העולם הקדום (גן עדן?) לבין הציוויליזציה המודרנית כך:

מקור ב' – ז'ן ז'ק רוסו, 'היסודות לאי-השוויון בין בני האדם', מאמרים, עמ' 161
"הראשון שגידר לו חלקת אדמה, והעלה בדעתו לומר "זאת לי היא", ואף מצא סביבו אנשים תמימים דיים להאמין לו, היה מייסדה האמיתי של החברה האזרחית. כמה פשעים, כמה מלחמות, כמה רציחות, כמה אומללויות וכמה זוועות היה חוסך מן המין האנושי מי שהיה עוקר את יתדות הסימון, או ממלא בעפר את התעלה, וקורא אל אחיו: הישמרו לכם מהטות אוזן למתחזה. אבוד תאבדו אם תשכחו כי הפירות לכולנו הם, וכי האדמה אינה קניין אישי".

שאלות לדין:

- מהו המסר העולה ממקור זה?
- מה דעתכם על מסר זה?
- האם אמירה על חפץ "שלי היא" היא רק שלילית, או שיש בה גם צדדים חיוביים?
- כיצד ניתן לפרש את המונח "חמס" בפרשת נוח על פי רוסו?

* יאיר טיקטין, רכז לימודי יהדות בתיכון יחד מודיעין ורכז הדרכה של תנועת הנוער צמר"ת

ישנה אפשרות כי בתחילת פרשת נח, גרע לפני המבול, עם ריבוי האנושות, הבינו בני האדם שכמות המשאבים היא מוגבלת והתחילו לאגור את המשאבים לעצמם. ה"חמס" שמתואר בפרשה לא מתכוון לכך שכולם היו גנבים אלא שבני האדם גילו את הרכוש הפרטי ואיתו את מלחמות הגזל. כל אחד עבר בג'ונגל ותלה על העצים שלטי בעלות, כל חקלאי התחיל לגדר קרקע ולהחליט שהיא רק שלו. בני האדם הפכו את הבריאה ממקום של חיים למקום של חפצים שניתן לרכוש או לגזול.

חלק ב- למי שייך העולם?

כנגד הנסיון "למכור את העולם" קובעת התורה את תפקידו של האדם כך:

מקור ג' – בראשית ב' ז-טו

"וַיִּצְרֶה ה' אֱלֹהִים אֶת-הָאָדָם עֶפְרַם מִן-הָאֲדָמָה וַיִּפַּח בְּאָפִיו נְשֵׁמַת חַיִּים וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה. ח וַיִּטֶּע ה' אֱלֹהִים גֶּן-בְּעֵדֶן מִקְדָּם וַיִּשֶׂם שֵׁם אֶת-הָאָדָם אֲשֶׁר יָצָר..... וַיִּקַּח ה' אֱלֹהִים אֶת-הָאָדָם וַיִּנְחֵהוּ בְּגֶן-עֵדֶן לְעֲבֹדָה לְשִׁמְרָה."

בעוד שעל פי דברינו אנשי דור המבול ראו את כל הארץ כקניין פרטי (והתחילו להלחם על כל פיסת רכוש) הרי שהמקרא רואה את כל הקניין כשייך לאלוקים כאשר תפקידו של האדם הוא רק "לעובדה ולשומרה". גישה זו מובעת במקומות שונים בתנ"ך, בין השאר בפסוקים "לי הכסף לי הזהב נאום ה' צבאות" חגי ב, או "והארץ לא תמכר לצמיתות כי לי הארץ כי גרים ותושבים אתם עמדי" ויקרא, כה, כג.

הקביעה שהאדם אינו אדון שלם לקנינו, ובעיקר לא אדון לקרקע שלו באה לידי ביטוי בחיוב כל חקלאי להפריש את ביכוריו לאלוהים ולהשאיר את פאת שדהו לעניים, בהפקרת השדות בשמיטה והחזרתם לבעליהם המקוריים ביובל ועוד.

שאלות לדיון:

- מה פרוש המילים "לעובדה ולשומרה"?
- איך מתקשרת חובת הצדקה עם האמירה "לי הכסף והזהב"?
- מהן ההשלכות המעשיות בפסוקים של האמירה "לי כל הארץ"?
- מהו לדעתך היחס בין ציווי זה לבין הפסוק בתהילים "השמים שמים ל-ה' והארץ נתן לבני האדם"?

חשוב לציין שהיהדות לא מתנגדת לרכוש פרטי. מסופר על האבות (אברהם יצחק ויעקב) שהיו בעלי רכוש ובכל מוצאי שבת אנחנו מבקשים "שזרענו וכספינו ירבה כחול". מאידך, מתנגדת היהדות לתאוה ולרכושנות, מחייבת אותנו ברגש האחריות כלפי העולם, קובעת שלא הכול סחיר (לא בכל דבר ניתן לסחור) ומחייבת את האדם לחלוק את רכושו עם השכבות החלשות בחברה – זאת משום שהרכוש שייך למעשה לקב"ה.

על כך שלא הכול סחיר קיים קטע מפורסם המיוחס לצ"ף האינדיאני של האי סיאטל, כתגובה לבקשת נשיא ארה"ב דאז לרכישת אדמותיו:

מקור ד' – מכתבו של צ"ף סיאטל (מתוך האינטרנט):

"אין אפשר לקנות או למכור את השמיים? את חום האדמה? רעיון זה זר לנו. אם אין אנו בעלי חזקה על רעננות האוויר או ניצנוץ המים, כיצד אתם יכולים לקנותם מאיתנו? כל פיסת אדמה בארץ הזאת מקדושת בעיני עמי. כל מחט אורן בוהקת, כל חוף חולי, כל ערפילי היערות האפלים, כל חרק מזמזם – קדושים הם בזיכרונם של בני עמי ובהווייתם. ...

זאת אנו יודעים: אין האדמה שייכת לאדם; האדם שייך לאדמה. כל הדברים קשורים זה בזה. אולי, בסופו של דבר, כולנו אחים...היכן החורש? איננו. היכן הנשר הגדול? איננו. זהו סוף החיים תחילת ההישרדות."

שאלות לדיון:

- מה דומה ומה שונה בין תפיסת היהדות לבין התפיסה האינדיאנית?
- האם אתם מכירים דברים נוספים שאינם סחירים?

כשאנשי דור המבול מילאו את הארץ בחמס התגלה עליהם הקב"ה ואמר: אתם חושבים שהעולם שייך לכם, והרי "לי כל הארץ" (ויקרא כה כג.), דייכם – שאני אמחה את כל הקיים מעל פני האדמה.... כנגד המחשבה שכל היקום הוא רכוש/חמס פרטי הראה האל ש"לו כל הארץ" וברצונו הוא יכול להחזיר את העולם לתווה והביא עליהם את המבול.

חלק ג- ומה בימינו?

אחד המאפיינים הבולטים של ימינו הינו ניסיון להפוך את כל הבריאה לקניין סחיר. ניסיון זה בא לידי ביטוי בין השאר בקפיטליזם התאגידי הקיצוני החומס את משאבי כדור הארץ ומרבה את אי השוויון בין בני האדם.

נכון לשנת 1999 למשל העריכה תוכנית הפיתוח של האו"ם כי :

- נכסיהם של שלושת האנשים העשירים בתבל רבים מאלו של 600 מיליון תושביהם של המדינות העניות ביותר.
- הונם של 358 האנשים העשירים עולם שווה להונה של מחצית מהאנושות.
- הכנסה ממוצעת של מנהל חברה ארה"ב גבוהה פי 419 מזו של עובד צווארון כחול. וכן הלאה.

בנוגע למשבר האקולוגי - ניצול היתר של משאבי כדור הארץ והרס המערכות הטבעיות של הפלנטה הינם גורמים מרכזיים בהתחממות כדור הארץ, שאת השלכותיה קשה לצפות. תרחיש אפשרי הינו (לדוג') המסת הקרחונים בקטבים שיובילו להצפת 40% מהיבשה בעולם במי ים (למשל את תל אביב). מעניין לראות שגם בתיאור המבול המקראי לצד הגשם שהגיע מלמעלה מתואר גם "גשם מלמטה" כאשר תהומות הארץ נפתחו והמים עלו ועלו עד שהציפו את כל האדמה.

שאלה לדין

נסו לחשוב על דוגמאות "ישראליות" להרס סביבתי וחברתי בשל אינטרסים צרים.

מקור ה - ר' יונתן זקס, לכבוד השוני, הוצאת טובי, ירושלים 2008. עמ' 71 ועמ' 142

"הידיעה שכדור הארץ אינו שייך לנו, שאנחנו דיירים זמניים בו, יורשיהם של אלו שבאו לפנינו ושומריהם של אלו שתורם יבוא אחרינו, מנווטת אותנו הרחק מדחף ההרסנות- הדחף למלחמה, להתערבות גנטית בלתי מחושבת או לניצול מופרז של משאבים... יתכן שקהילות דתיות הן אחת הסביבות המעטות שעדיין מחזיקות ערכים כאלו. זו כשלעצמה עשויה להיות סיבה לכך שבחלקים גדולים של העולם מתחוללת תחיה של הדת..."

האדם הראשון מוצב גן עדן ל"עובדה ולשמורה". שני הפעלים הללו רבי משמעות. "לעובדה"- כלומר לשרת אותה. האדם הוא אדון הטבע אבל גם משרתו. ואילו הפועל "שמר" משמש בהמשך התורה, בפרשת משפטים, לתאר את אחריותו של מי שמפקידים בהשגחתו רכוש שאינו שייך לו. עליו להקפיד על ערנות ומוטלת עליו האחריות לנזקים שאירעו בשל רשלנותו. צמד המילים "לעובדה ולשמרה" הוא אולי ההגדרה הקולעת ביותר לאחריותו של האדם כלפי הטבע לפי תפיסתה של התורה. אנחנו איננו הבעלים של הטבע "לה' הארץ ומלוואה" אנחנו רק נאמניו- בשמו של אלוהים שיצר אותו ושהוא בעליו, ולמען דורות העתיד.

שאלות לדין

- מהי תפקיד הדת במשבר הסביבתי על פי ר' יונתן זקס?
- כיצד הגישה היהודית לעולם עשויה להציל את כדור הארץ?

סיכום: ומה עכשיו?

בסיום המבול התחייב האל לא להביא מבול נוסף על העולם :

מקור ו- בראשית ח' - ט' :

וַיֹּאמֶר ה' אֶל-לְבוֹ לֹא-אֶסֶף לְקַלְל עוֹד אֶת-הָאָדָמָה בְּעִבּוֹר הָאָדָם... וְלֹא-אֶסֶף עוֹד לְהַכּוֹת אֶת-כָּל-חַי בְּאֶשׁ עִשְׂתִּי... וְאֲנִי הֲנִי מְקִים אֶת-בְּרִיתִי אִתְּכֶם... וְלֹא-יְהִי עוֹד מַבּוּל לְשַׁחַת הָאָרֶץ... אֶת-קִשְׁתִּי נִתְּתִי בְּעֶנְן וְהַיִּתָּה לְאוֹת בְּרִית בֵּינִי וּבֵין הָאָרֶץ.

אלוקים התחייב לא להוסיף להכות את האדמה.
 החשש הוא שאת המבול הבא אנחנו נביא על עצמנו...
 מה אתם יכולים לעשות כבני נוער על מנת למנוע תרחיש זה בבית, בבית הספר, בתנועה, בחברה, בקהילה, במדינה ובעולם?

דף מקורות לפעילות - נח, פילוסופיה ואיך מונעים מבול שני:

מקור א' - בראשית ו' יא' - יג'

וַתִּשְׁחַת הָאָרֶץ לִפְנֵי הָאֱלֹהִים וַתִּמְלֵא הָאָרֶץ חָמָס. וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת-הָאָרֶץ וְהִנֵּה נִשְׁחָתָה כִּי-הִשְׁחִית כָּל-שָׂר אֶת-דְּרָכָו עַל-הָאָרֶץ. וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים לְנֹחַ קֶץ כָּץ כָּל-בָּשָׂר בָּא לִפְנֵי כִי-מְלֵאָה הָאָרֶץ חָמָס מִפְּנֵיהֶם וְהִנְנִי מִשְׁחִיתָם אֶת-הָאָרֶץ

מקור ב' - ז' ז'ק רוסו, 'היסודות לאי-השוויון בין בני האדם', מאמרים, עמ' 161

"הראשון שגידר לו חלקת אדמה, והעלה בדעתו לומר "זאת לי היא", ואף מצא סביבו אנשים תמימים דיים להאמין לו, היה מייסדה האמיתי של החברה האזרחית. כמה פשעים, כמה מלחמות, כמה רציחות, כמה אומללויות וכמה זוועות היה חוסך מן המין האנושי מי שהיה עוקר את יתדות הסימון, או ממלא בעפר את התעלה, וקורא אל אחיו: הישמרו לכם מהטות אוזן למתחזה. אבוד תאבדו אם תשכחו כי הפירות לכולנו הם, וכי האדמה אינה קניין אישי".

מקור ג' - בראשית ב' ז-טו

"וַיִּצְרֶה ה' אֱלֹהִים אֶת-הָאָדָם עֶפְרָ מִן-הָאֲדָמָה וַיִּפַּח בְּאָפָיו נִשְׁמַת חַיִּים וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה. ח וַיִּטַּע ה' אֱלֹהִים גֶּן-בְּעֵדֶן מִקְדָּם וַיִּשֶׂם שָׁם אֶת-הָאָדָם אֲשֶׁר יָצָר... וַיִּקַּח ה' אֱלֹהִים אֶת-הָאָדָם וַיִּנְחָהוּ בְּגֶן-עֵדֶן לְעֹבְדָה וּלְשִׁמְרָה."

מקור ד' - מכתבו של צ'יף סיאטל (מתוך האינטרנט):

"איך אפשר לקנות או למכור את השמיים? את חום האדמה? רעיון זה זר לנו. אם אין אנו בעלי חזקה על רעננות האוויר או ניצנוץ המים, כיצד אתם יכולים לקנותם מאיתנו? כל פיסת אדמה בארץ הזאת מקודשת בעיני עמי. כל מחט אורן בוהקת, כל חוף חולי, כל ערפילי היערות האפלים, כל חרק מזמזם - קדושים הם בזיכרונם של בני עמי ובהווייתם. ... זאת אנו יודעים: אין האדמה שייכת לאדם; האדם שייך לאדמה. כל הדברים קשורים זה בזה. אולי, בסופו של דבר, כולנו אחים... היכן החורש? איננו. היכן הנשר הגדול? איננו. זהו סוף החיים תחילת ההישרדות."

מקור ה - ר' יונתן זקס, לכבוד השוני, הוצאת טובי, ירושלים 2008. עמ' 71 ועמ' 142

"הידיעה שכדור הארץ אינו שייך לנו, שאנחנו דיירים זמניים בו, יורשיהם של אלו שבאו לפנינו ושומריהם של אלו שתורם יבוא אחרינו, מנווטת אותנו הרחק מדחף ההרסנות- הדחף למלחמה, להתערבות גנטית בלתי מחושבת או לניצול מופרז של משאבים... יתכן שקהילות דתיות הן אחת הסביבות המעטות שעדיין מחזיקות ערכים כאלו. זו כשלעצמה עשויה להיות סיבה לכך שבחלקים גדולים של העולם מתחוללת תחיה של הדת..."

האדם הראשון מוצב גן עדן ל"עובדה ולשומרה". שני הפעלים הללו רבי משמעות. "לעובדה"- כלומר לשרת אותה. האדם הוא אדון הטבע אבל גם משרתו. ואילו הפועל "שמר" משמש בהמשך התורה, בפרשת משפטים, לתאר את אחריותו של מי שמפקידים בהשגחתו רכוש שאינו שייך לו. עליו להקפיד על ערנות ומוטלת עליו האחריות לנזקים שאירעו בשל רשלנותו. צמד המילים "לעובדה ולשמרה" הוא אולי ההגדרה הקולעת ביותר לאחריותו של האדם כלפי הטבע לפי תפיסתה של התורה. אנחנו איננו הבעלים של הטבע "לה' הארץ ומלואה" אנחנו רק נאמניו- בשמו של אלוהים שיצר אותו ושהוא בעליו, ולמען דורות העתיד.

מקור ו- בראשית ח' ט' - ט'

וַיֹּאמֶר ה' אֶל-לִבָּו לֹא-אֶסֶף לְקַלֵּל עוֹד אֶת-הָאֲדָמָה בְּעִבּוֹר הָאָדָם... וְלֹא-אֶסֶף עוֹד לְהַכּוֹת אֶת-כָּל-חַי כְּאֲשֶׁר עָשִׂיתִי... וְאֲנִי הִנְנִי מְקִים אֶת-בְּרִיתִי אִתְּכֶם... וְלֹא-יְהִי עוֹד מַבּוּל לְשַׁחַת הָאָרֶץ... אֶת-קִשְׁתִּי נֹתַתִּי בְּעֵנָן וְהִיתָה לְאוֹת בְּרִית בֵּינִי וּבֵין הָאָרֶץ.

"אם אתה מאמין שיכולים לקלקל תאמין שיכולים לתקן" (ר' נחמן מברסלב)

עת לעשות

מעשה ברבי ישראל מסלנט שיצא לרחובות העיר באחד מלילות ימי התשובה, וראה אור קלוש בוקע מדירה רעועה.
 נכנס רבי ישראל, וראה מתקן נעלים יושב ליד נר דועך, ומכה בחיפזון בפטישו על הנעל.
 שאלו רבי ישראל: "מה לך כי נחפזת, ר' יהודי?"
 ענה אותו הסנדלר: "רבי, הרי כל עוד הנר דולק - אפשר עוד לתקן!"
 יצא רבי ישראל לרחוב וקרא:
 "יהודים! שימעו אחים יהודים! כל עוד הנר דולק אפשר לתקן!"
 (מתוך: 'אור הגנוז' - מעשיות חסידים שאסף מרטין בובר)

אל גור, בסרטו "אמת מטרידה"* עמד על כך שאנשים רבים נוטים לעבור ישירות משלב ההכחשה כי ישנו משבר סביבתי-חברתי לשלב הייאוש הגמור מאפשרות לשינוי.
 אנחנו מאמינים כי "אין ייאוש בעולם" וכי תמיד ישנה אפשרות לתשובה.
 כיחידים אנו יכולים לשנות את אורחות חיינו ומכאן להשפיע על משפחתנו ובמעגלים מתרחבים החוצה.
 כמו כן אנו יכולים להשתמש בכוחנו הפוליטי ולקדם חוקים ורעיונות סביבתיים-חברתיים במישור המקומי (המוניציפלי) והארצי.
 כקהילה אנו יכולים לפעול בצוותא ללקיחת אחריות על סביבתנו המקומית - הטבעית והאנושית כאחד.
 פרק זה מציע שלל דרכים בהם כל אחד מאיתנו יכול להוביל לשינוי במישור האישי החינוכי והקהילתי כאחד.

נושאים "על הפרק":

- א. "אם אין אני לי מי לי" - מה כל אחד מאיתנו יכול לשנות על מנת לשמור על כדור הארץ
- ב. "ואם אני לעצמי מה אני" - התנהלות ירוקה שוטפת בקהילה ובסביבת בית הספר
- ג. "ואם לא עכשיו אימתי" - פעילות סביבתית-חברתית לקהילה
- ד. "כל ישראל ערבין זה בזה" - קהילה למען הסביבה האנושית
- ה. אירוע ירוק איך עושים את זה?
- ו. בית ספר ירוק - הלכה למעשה

טבע עברי שמה לה למטרה ללוות קהילות ובתי ספר במסע לקראת לקיחת אחריות סביבתית, מתוך חיבור למורשת ישראל

פנו אלינו

info@tevairi.org.il 0523754506

א. "אם אין אני לי מי לי" –

מה כל אחד מאיתנו יכול לשנות על מנת לשמור על כדור הארץ

צרכנות:

- קנה/י אוכל שיוצר באזור מגוריך. ובכלל – תמיד עדיף לקנות כחול-לבן מאשר תוצרת חוץ (גם מעודד את המשק וגם חוסך הטסה באוירון/השטה באונייה, שמגדילה את טביעת הרגל האקולוגית).
- גדלי/י גינה קטנה בחצר, או ערוגת תבלינים על אדן החלון. כך תוכלי/י לגדל לעצמך חלק מהאוכל ולזכות באוכל טרי לצד חסכון לכדור הארץ באריזות, העמסה, ומשלוח.
- כשאת/ה עורך/ת קניות הבא/הביאי קרטונים או סלים מהבית – על מנת לחסוך בשקיות ניילון.
- נסה/י להמנע בכלל מצריכת מזון מעובד – המזון המעובד פחות בריא ובד"כ בעל טביעת רגל אקולוגית גדולה יותר מאשר אם תבשלי/י לבד (שכן הוא נארז והוקפא לפני שהגיע לביתך).
- שתה/שתי מים, אכול/אכלי פירות והמנע/י מלהכניס את בקבוקי השתייה הביתה – "מים מבוקבקים" מדלדלים את המעיינות בארצנו, מיצים ומים מוגזים למיניהם הינם בעייתיים ממגוון סיבות והבקבוקים עצמם יוצרים זיהום סביבתי (כן, גם אם הם ממוחזרים בסוף) וגם מזיקים לבריאות (כשהם עומדים בשמש).
- במקום לקנות חטיפים – הכן/ הכיני פופקורן מתירסים מיובשים וכנ"ל לגבי שאר נשנושים בבית (גם וגם – יותר בריא, יותר זול ויותר סביבתית).
- המעט/המעטי באכילת בשר – גידול חיות הינו בעל טביעת רגל אקולוגית עצומה, שלא לדבר על הסבל של החיות המוחזקות במכלאות.
- הכן/הכיני חומרי ניקוי ביתיים – חומרי הניקוי הרגילים מכילים כימיקלים המסוכנים גם לנו וגם לסביבה. חומץ, לימונים ואבקת סודה לשתייה עושים את העבודה לא פחות טוב והם זולים וידידותיים לסביבה.

חשמל/מים

- עבור/עברי לנורות חסכוניות – תהליך ייצור החשמל מעבר לשימוש בתאורה ירוקה או סולארית מצמצמת משמעותית את הפגיעה בכדור הארץ וגם חוסכת עד 80% בחשבון החשמל החודשי (גם וגם).
- כבה/י את האור כשאת/ה יוצאת/ת מן החדר.
- אם קר – לבש/י סוודר לפני שאת/ה פותחת/ת מזגן.
- אם החימום בבית עובד – הקפד/הקפדי שהחלונות והדלתות יהיו סגורים למניעת בזבז.
- חסוך/חסכי במים – ישראל נמצאת במשבר מים חמור ועל כל אחד מאיתנו מוטלת החובה לסייע לעניין זה. סגור/סגרי את המים בעת צחצוח השיניים או סיבון הכלים, התקן/התקיני חסכמים בשרותים למניעת בזבז מים מיותר, התקן/התקיני מערכות מים אפורים, אסוף/אספי מי מזגנים להשקיה ועוד – כיד הדמיון והצורך (ויש).
- שלם/שלמי את חשבונותיכם באינטרנט – כל כך הרבה עצים מושמדים על מנת לייצר את הניירת לכל החשבונות שאנו מקבלים, וזאת בנוסף לזיהום שיוצר השינוע של הדואר. שימו לזה סוף. בקשו להפסיק לקבל חשבוניות בדואר ושלמו את כל חשבונותיכם דרך האינטרנט.
- נתקי/ את המטענים כשהם לא בשימוש – מטענים צורכים ופולטים אנרגיה גם כשהטלפון הנייד/ המקדחה כלל לא מחוברים אליהם. לכן, זכור/זכרי לנתק את המטען מהשקע כאשר הוא לא בשימוש וחסוך/חסכי כ 1.5 ש"ב בכל יום.

נסיעות

- לך/לכי ברגל, רכבי על אופניים או סעי/ בתחבורה ציבורית - גם בריא, גם חברתי (באוטו לא פוגשים אנשים) וגם סביבתי.
- בנסיעות ארוכות - נסו לנסוע כמה חברים ביחד למניעת זיהום אויר מיותר.

בזבוז כללי

- השתמש/י שוב בכל מה שאפשר - הפוך/הפכי את ההשלכה לפח לאלטרנטיבה האחרונה.
- תקן/י דברים שנשברו במקום לקנות חדשים.
- העבר/העבירי הלאה - מצאו בית חם לדברים שאתם כבר לא צריכים. העבירו בגדים וחפצים לשכנים ולבני דודים, תרמו בגדים ישנים לצדקה או לחנויות יד-שנייה, תרמו צעצועים ישנים לבתי חולים ובתי מחסה או הציעו אותם למכירה בלוחות יד - שנייה הנפוצים באינטרנט, שם גם תוכלו להשיג דברים מדהימים בסכומים סמליים ואפילו בחינם.
- השתדל/י לקנות דברים מאיכות טובה ולהשתמש בהם שוב ושוב במקום לקנות מראש "זבל".
- קומפוסט! כל כך קל וכל כך חשוב ויש בחוברת זו פרק שלם על כך - ללמוד וליישם.

אזרחות

- היה/היי אזרח/ית פעילה - חתום/חתמי על עצמות סביבתיות, למד/י על מפגעים או אי צדק באזור מגוריך והשפיע/י על הרשויות לטפל בכך, הצטרף/י לוועדת סביבה בעירייה או ביישוב ופעל/י לשינוי.

בהצלחה

ר' חיים מצאנז היה אומר: בצעירותי בערה בי אש וחשבתי לתקן את כל העולם; לכשגדלתי נתייאשתי מלתקן את העולם וחשבתי לתקן את בני עירי; וכשנוכחתי לדעת שגם זה איבנו אפשרי חשבתי לתקן את משפחתי; וכשזה לא עלה בידי הגעתי למסקנה שעליי לתקן את עצמי. ולכשעבדתי על עצמי ממילא משפחתי הושפעה מכך, וממילא כל בני עירי וממילא כל העולם כולו.

ב. "ואם אני לעצמי מה אני" –

התנהלות ירוקה שוטפת בקהילה ובסביבת בית הספר

מבנה ירוק

- **מיון ומיחזור אשפה** – ניתן להציב בבית הכנסת/מתנ"ס/בית ספר פחים להפרדת פסולת, נייר, פלסטיק, זכוכית, ברזל, סוללות ואלקטרוניקה. במקומות בהם ישנה פעילות יום יומית אין סיבה שאנשים לא יביאו אליו סוללות למיחזור למשל.
- **חסכון באנרגיה** – למתחילים – החלפת הנורות לנורות חסכוניות, הוספת מאווררים על חשבון המזגנים וכיוון שעות שבת למזגנים למניעת בזבז. למתקדמים – נטיעה של עצים או מטפסים נשירים בצדי המבנה, אשר יצלו עליו בקיץ ויאפשרו מעבר קרני השמש בחורף.
- **חסכון במים** – חסכמים בשירותים ובדיקה שאין ברזים מטפטפים הינם צעדים ראשונים לחסכון במים. ולמתקדמים – אגירת מי מזגנים ומרזבים להשקיית הגינה הינו צעד פשוט (עשייה חד פעמית) ומתבקש ביותר לאור משבר המים הפוקד את ארצנו הקטנטונת.

התנהלות ירוקה שוטפת

- **הפסקת השימוש בכלים חד פעמיים** – באירועים קהילתיים ובית ספריים הדבר עשוי להיות מורכב, אבל בשיבות וערבי לימוד קטנים אין סיבה לא להשתמש בכוסות רב פעמיות ולשטוף אותם עם סיום המפגש.
- **הורדת הבשר האדום (פרות וכבשים) מהתפריט של האירועים בקהילה** – הבשר האדום, מלבד היותו לא בריא, הינו אחד המפגעים הסביבתיים הגדולים ביותר בכל אחד משלבי ה"ייצור". למשל – 20% מפליטות גז המתאן הגורם לאפקט החממה בעולם, נוצרים כתוצאה מנפוחות הצאן והבקר המגודל לצורך תעשיית הבשר וזהו פירוט חלקי בלבד של נגעי תעשייה זו, הגובלת בין השאר בעבירה על "צער בעלי חיים".

יזמות מהשטח

צעד ראשון להקמת מרכז מיחזור בקהילה

בטבע אין זבל

התהליכים בטבע מעגליים – עץ משיר עלים, פרחים ופירות, הם עוברים תהליך התפרקות טבעי והופכים לרכיבים המזינים את האדמה ואת הצומח עליה. אין פסולת, הכל מתמחזר. בית ממוצע בישראל מייצר כ – 2.5 ק"ג אשפה ביום ובירושלים לדוגמא יש לפנות מדי יום כ- 400 טון אשפה. האשפה יוצרת זיהום, מחלות וריח וגוזלת שטחים פתוחים. כ- 50% מכלל האשפה, הינה חומר אורגני. (שאירות מזון וגזם גינות). האשפה האורגנית המגיעה למזבלות מזדהמת מכימיקלים שנמצאים שם ולא יכולה לחזור למעגל החיים. בנוסף במזבלה האשפה סובלת מחוסר חמצן, מה שמאט מאוד את תהליך ההתפרקות הטבעית שלה וגורם לפליטת גז מתאן, אחד הגורמים להתחממות האקלים.

להפוך זבל לזהב

הפרדת הפסולת האורגנית והנחתה בסביבה לחה ועם גישה לחמצן, מאפשרת פירוק האשפה ע"י בע"ח וחידקים, והפקת תוצר המעשיר מאוד את האדמה – קומפוסט. הכנה ושימוש בקומפוסט ביתי, מזין את האדמה המזינה אותנו, מסייע מאוד לגדילת הצמחים, חוסך כסף בקניית דשנים יקרים ממשלוח, ומשמש תחליף טבעי לדישון האדמה בדשנים כימיים אשר מרעילים את האדמה ואת מי התהום.

אז מה עושים?

מניחים בחצר/ בגינת בית הכנסת קומפוסטר – ארגז עץ או פלסטיק הבנוי כך שיתאים בצורה אופטימלית לפירוק אשפה אורגנית. אחרי כל אירוע קהילתי מפרידים את הפסולת – כאשר האשפה האורגנית מוצאת את דרכה לקומפוסטר ומכוסה ב"זבל יבש" (עלים, ענפים וכן הלאה). מדי פעם ניתן לפנות את הקומפוסט הבשל (נראה ומריח כמו אדמה דשנה) מתחתית המיכל ולדשן איתו את גינת בית הכנסת. או המרכז הקהילתי. אפשר ומומלץ להציב על יד הקומפוסטר מיכלים להפרדת אשפה, כגון: נייר, פלסטיק, פסולת אלקטרונית ועוד, ולפנות במרוכז מידי פעם.

ג. "ואם לא עכשיו אימתי" – פעילות סביבתית לקהילה

- **אימוץ אתר** – ליד מרכזים קהילתיים רבים ישנם שטחים פתוחים ומוזנחים (חורשות, מגרשים לא בנויים וכן הלאה) המהווים מרכז לגדילת קוצים והימצאות נחשים במקרה הטוב (מגוון מינים ☺), או "מזבלה ספונטנית" במקרה הפחות טוב. הקהילה יכולה לאמץ אתר שכזה ובפיתוח מינימלי (ניקיון, סלילת שבילים, שילוט ובניית ספסלים או פינות צל) להפוך אותו לפינת חמד לשירות הקהילה והקהל הרחב. אפשרות נוספת הינה אימוץ אתר היסטורי לא מטופח והגברת מודעות הציבור.
- **הקמת גינה קהילתית** – מתאימה לאזורים קטנים ותחומים (למניעת השחתה) בצמוד למרכז הקהילתי או בית הכנסת. הקמת גינת תבלינים או גינה המזמינה פרפרים וציפורים אליה, הינה פעילות המנעימה את זמנה של הקהילה ואשר שכרה בצידה. גינה זו יכולה להיות מותאמת לאופי הקהילה – ערוגה מוגבהת לבני גיל הזהב (שלא יצטרכו להתכופף לצורכי עישוב), פינות לימוד פתוחות לקהילות לומדות וכן הלאה. לייעוץ וסיוע בנושא זה ניתן לפנות אל תמיר מ"טבע עברי". Tamir@tevaivri.org.il
- **חגיגות ראש חודש בטבע** – ראשי חודשים, קידוש לבנה, שבתות מברכין וזמנים נוספים מתאימים מאין כמותם ליציאה לטבע ולהתבוננות בעונות המתחלפות. אין צורך להרחיק מהמרכז הקהילתי או מבית הכנסת – מספיק להרים את הראש לשמים או להוריד את המבט אל האדמה. טבע עברי מציעה ייעוץ לקהילות לבניית תוכנית לחגיגות ראשי חודשים בטבע בהתאם לגיל ולאופי הקהילה – Einat@tevaivri.org.il
- **חיזוק הכלכלה מקומית** – פעמים רבות קהילות מתאפיינות בכך שאין מפגש בין האנשים מעבר ל"תחומי הקהילה". התוודעות למקצועות חברי הקהילה ולצרכים שלהם יכולה ליצור רשת קשרים וכישורים מקומית שתחזק את הקשרים בין חברי הקהילה ותסייע להיווצרות "כלכלה מקומית" בה הם מתפרנסים אלו מאלו. ריכוז רשימת מקצועות חברי הקהילה במייל מהווה התחלה טובה לכך.
- **בית מדרש סביבתי-חברתי** – מיזם חשוב נוסף הוא הקמת בית מדרש קהילתי בו יילמדו נושאים סביבתיים וחברתיים ויידונו בקהילה, ובעיקר אם יוביל לידי מעשה בתחומים הנדונים.
- **תמיכה בקהילה** – למי שאין – הקמת ועדת חסד (לנזקקים) ועדת רעות (לאירועים מיוחדים) ושאר גופים לתמיכה ועזרה בתוך הקהילה ולשותפות במקרי שמחה וצער.
- **קואופרטיב אורגני** – ניתן להתארגן כקהילה או מספר משפחות לקנייה מרוכזת של אוכל אורגני, בזול. היתרונות ברורים – הוזלת עלויות של מזון בריא (דבר המאפשר לעמוד בעלויות של אוכל אורגני), חיסכון באריזות (קונים באריזות גדולות וכל אחד ממלא לעצמו בכלים מהבית) ויצירת רשת נוספת של קשרים בין בני הקהילה.

יזמות מהשטח

צעד ראשון לשוק החלפות קהילתי/ מירב כרמי (חוות "יש מאין")
המפתח ליצירת שוק החלפות הוא לחשוב פשוט, להיות באהבה, עשייה ולהתמיד.

פינת קפה:

שוק לא שווה כלום אם אין לו פינת קפה מגניבה וזולה (מזרונים, כריות) כשהעדיפות היא על פינת קפה עם ספלים מכל מיני סוגים (במקום חד פעמי) ואפשרות שטיפה עצמית עם שלט שמסביר על כך.

עמדת מיחזור:

בכניסה ניתן למקם נקודת מיחזור לניירות וספרים שאיבדו את צורתם, קרטונים, פלסטיק, ניילונים וסמרטוטים (בגדים קרועים או עם כתמים) אותם ניתן למוסכים באזור לשימוש חוזר. לאחר מיון שקיות (למיחזור או שימוש חוזר) כדאי לשים אותן במסודר ליד עמדת הכניסה ולהציע לבאים כדי שיהיה להם יותר נוח לאסוף מציאות.

עובדים:

פרט לאדם בכניסה (שלוקח כסף- אם מחליטים שהשוק הוא בתשלום) רצוי שיהיו עוד כמה אנשים בסביבה לעזור לבאים למיין, לסחוב, לסדר, לארח וכו'...

יש לשים דגש על הכניסה, להסביר לאנשים את הרעיון מאחורי השוק, המיון, עמדת המיחזור, פינת הקפה וכו'.

פרסום:

כהכנה לשוק אני מציעה להיכנס לאינטרנט ולהוציא אי מיילים, לאסוף מיילים של עיתונאים, ארגונים ירוקים, מגזינים אלטרנטיביים באינטרנט, ארגונים חברתיים, אתרים תיירותיים, וכו' פרט לנ"ל כדאי להפיץ מודעה ללוחות מודעות ברחבי המועצה/העיר/היישוב. ולהקפיד לרשום אי מיילים של המבקרים בשוק להגדלת רשימת התפוצה!

תנועה ואחסון:

אם יש אפשרות כדאי לנסות ולא לאגור כלל - כלומר שהדברים יגיעו ויעזבו ביום השוק. על מנת שזה יקרה אסור להתפתות לאנשים שרוצים "רק להביא יום לפני" וגם להכין רשת שתסכים להעמיס בסוף היום למקומות שמקבלים בגדים לנזקקים או סמרטוטים למוסכים ולמיחזור.

ציוד לשוק:

1. שולחנות: מה ממה שיש לי זמין יכול לשמש כשולחנות? ארגזים, מתלים, מדפים, חבילות קש...
2. כסאות, שטיחים, מזרנים, מצעים, כריות... (רצוי להביא מהבית ועם הזמן לאסוף מהשוק ציוד נוסף) כך השוק בונה את עצמו ונותן לאורחיו את מה שקיבל מהם.
3. ספלים, כפיות, מיחם/ קומקום חשמלי, פיילות לשטיפת כלים, סבון כלים, מגבות, סקוצ', קפה, תה, סוכר, צמחים לתה ופינוקים שמגיעים עם באי השוק...
4. שלטים (לקטגוריות השונות)
 בגדי ילדים, בגדי נשים, בגדי גברים, מוצרי חשמל. טקסטיל לבית. כלי בית. אביזרים, נעליים, צעצועים, ספרים, ציוד משרדי, מוסיקה.
 (כדאי להקצות מקום ריאלי לכל קטגוריה-לדוגמא: נשים מביאות הרבה בגדים)

דוכני מכירה:

גנרטור נוסף המניע את גלגל השפע הוא דוכני מכירה של תוצרת מקומית, אוכל בריא ודברים ידידותיים לסביבה ויפים. בעלי הדוכנים מתבקשים לשלם כניסה כאחד האדם וליהנות מחוויית השוק. ניתן להציע גם את האפשרות לסחר חליפין עם דוכנים אחרים ולתשלום מעשר מהתוצרת שנמכרה.. כך הם לא מוציאים כסף על הדוכן ואנחנו מתברכים בתוצרתם.

הווייה:

יד שנייה עדיין נתפסת בעיני רבים כנחלתם של נזקקים. הגישה האקולוגית מאפשרת לרבים להיפגש עם המרחב השפוי הזה שבצרכנות מודעת. שוק החלפות הוא מרחב שמיישר קו בין אנשים ומשאבים.
 כמו בכל מערכת אקולוגית ישנם טפילים ודרכי הטיפול בהם הופכות אותנו לאנשים מודעים יותר. המרחב של קבלה-נתינה על כל גווניו גם הצורמים יותר הם מקום להתפתחות.

שוק החלפות שינה את חיי.

ד. "כל ישראל ערבין זה בזה" - קהילה למען הסביבה האנושית

• **אימוץ קבוצה נזקקת באזור הגאוגרפי של הקהילה** - פעמים רבות הפעילות הקהילתית שואבת מאיתנו כל כך הרבה כוחות "פנימה" שאין לנו יכולת להתבונן החוצה, אל סביבתנו הגאוגרפית, ולראות שם קריאות לעזרה. ניתן לקבל החלטה קהילתית לאמץ קבוצה נזקקת לחגים, לאירועי ראש חודש או לכל פרק זמן שהקהילה יכולה לעמוד בו. אפשרות נוספת הוא להחליט כי האימוץ הינו באחריות "שכבת בר המצווה" של הקהילה.

• **איסוף מזון מאירועים והעברה לנזקקים** - ארגון 'שולחן לשולחן' מציע איסוף מזון מסעודות ואירועים שונים והעברתו לבתי תמחוי קרובים. לפרטים:

<http://www.tabletotable.org.il/projects.php?did=15>

יזמות מהשטח

פרוייקט לקט - מפגש קהילתי, עשייה סביבתית, עזרה לנזקקים:

"כפי תקצר קצירך בשדך ושכחת עמר בשדה, לא תשוב לקחתו--לגר ליתום ולא למנה" (דברים כ"ד-י"ט)

פרוייקט הלקט הוא פרויקט ייחודי של ארגון משולחן לשולחן, במסגרתו אוספים אלפי מתנדבים עשורת טון של יבול חקלאי שנותר במטעים, בשדות ובפרדסים. יבול שלולא האיסוף, היה נשאר להירקב בשטח (או מושמד). הפירות והירקות שנאספים ממאות משקים חקלאיים ובתי אריזה מאוחסנים במחסני הארגון, משם הם עוברים לעמותות התומכות בנזקקים בכל רחבי הארץ.

קבוצות המתנדבים המשתתפות בפרוייקט הלקט מגוונות, וביניהן: תלמידים, חניכי תנועות נוער, עובדים של חברות פרטיות וציבוריות, משלחות מחו"ל (בשיתוף עם הסוכנות היהודית והג'וינט), יחידות צבא ומשפחות בודדות. אנחנו קולטים כל קבוצה, בכל גודל, ומנסים להתאים את פעילות הלקט ואת משך הזמן (בין שעתיים ליום שלם), ליכולתיה של הקבוצה. בנוסף מפעיל הארגון קבוצות קוטפים בשכר, אשר מבצעות קטיף מקצועי במקומות בהם אין באפשרותנו להביא מתנדבים.

מדי שנה, בימי חול המועד, מפעיל הפרוייקט לקט פתוח - תכנית מיוחדת הפתוחה לכלל האוכלוסייה, המזמינה מבוגרים וילדים כאחד, להגיע ולקטוף בימים מרוכזים. הפעילות בעלת ערך חינוכי חשוב, ומשלבת תרומה לקהילה וכיף משפחתי. מועדים לפעילות זו מתפרסמים בכלי התקשורת ובאתר הארגון.

לתאום התנדבות בפרוייקט הלקט או לתרומת שטחים חקלאיים ניתן לפנות לארגון "משולחן לשולחן" ליצירת קשר: ת.ד. 2297, רעננה (ישראל) טלפון: 09-744-1757 פקס: 09-740-5785
לתרומות בדקה ה-90: 052-4201378 דוא"ל: info@tabletotable.org.il

בשעה שברא הקדוש ברוך הוא את אדם הראשון נטלו והחזירו על כל אילני גן-עדן, ואמר לו: ראה מעשי כמה נאים ומשובחים הם! וכל מה שבראתי - בשבילך בראתי. תן דעתך שלא תקלקל ותחריב את עולמי, שאם קלקלת אין מי שיתקן אחריך". (קהלת רבה ט)

ה. אירוע ירוק – איך עושים את זה?

איך אפשר לעשות אירוע תוך התחשבות בסביבה

רבים מאיתנו חברים בקהילה. הקהילה עוטפת אותנו, נותנת לנו תחושת שייכות, ייעוד משותף ומסגרת לחיי הקודש והחול. בקהילה אנחנו יכולים לבוא לידי ביטוי בדיוק כפי שאנחנו, יש בה חברים ושותפים פוטנציאלים לדרך בה בחרנו, ומסגרת מובנית להובלת יוזמות. מתוך כך אין כמו הקהילה להובלת שינוי סביבתי וחברתי.

אז איך עושים את זה?

האירועים בקהילה משקפים את אופייה במידה רבה. ביכולתנו ליצור אירועים שאינם חוטאים ברהבתנות או רעבתנות, אלא משקפים טעם טוב וחשיבה על הסביבה הטבעית והאנושית גם ביום שמחתנו.

להלן מספר כיווני חשיבה לעניין זה:

1. **"הצנע לכת"**: אם היה צורך לסכם את הבעיה הסביבתית על רגל אחת, ניתן היה להגדיר זאת כך: אנו צורכים יותר מדי ממשאבי כדור הארץ, ומייצרים יותר מדי פסולת. תופעה זו בולטת באירועים שלנו, כשכולנו מאבדים פרופורציות לגבי ההבדל בין "ואכלת ושבעת וברכת" לבין "וישמן וישורון". צניעות הינה ערך יהודי חשוב – ולא רק בלבוש – ומסייעת מאוד בשמירה על הסביבה. קבלו החלטה בקהילה לגבי סכומי גג להוצאה על אירועים ועמדו בה. אין לכם מושג כמה משאבים תחסכו ואילו כמויות פסולת יימנעו מלהגיע אל מכולת האשפה.

2. **"צדק צדק תרדוף"**: רבים מהמוצרים הזולים שאנו קונים כיום מיוצרים במדינות עולם שלישי על-ידי "עבדים מודרניים". רדיפת צדק אמיתית בימינו עוברת דרך ניסיון לקנות ככל האפשר מוצרי "סחר הוגן" – מוצרים עם תו איכות חברתי המעיד שלא נוצלו עובדים על מנת ליצרם. ניתן לקבל החלטה כי באירועים של הקהילה אנו משתמשים בהם, ולו כדי לעורר מודעות לנושא.

3 **"צער בעלי חיים"**: הבשר האדום, מלבד היותו לא בריא, הינו אחד המפגעים הסביבתיים הגדולים ביותר, בכל אחד משלבי ה"ייצור" שלו. 20 אחוז מפליטות גז המתאן, הגורם לאפקט החממה בעולם, נוצר כתוצאה מנפיחות הצאן והבקר שמגודל לצורך תעשיית הבשר, וזוהי רק ההתחלה של פירוט הנגעים של תעשייה זו, הגובלת בין השאר גם בעבירה על "צער בעלי חיים". קבלו החלטה כי אירועי הקהילה אינם כוללים בשר אדום בתפריט (להמהדרין – סעודה צמחונית זה אחלה).

4. **"כחול ולבן זה הצבע שלי"**: קצת ציונות אף פעם לא מזיקה, מה גם שקניית תוצרת מקומית הינה אקט סביבתי מובהק – שכן הוא מחזק את הכלכלה המקומית, ובמקביל חוסך טיסות ונסיעות מיותרות (של המזון), שנזקן הסביבתי הוא עצום. הקפידו על קניית כחול לבן באירועי הקהילה.

5. **"בל תשחית"**: אין צורך להכביר במילים על נזקי הכלים החד פעמיים מהפלסטיק, וכן על המסר שעובר כשאחרי קידוש או שמחה אחרת אנחנו מפנים שקיות והררי זבל. השקיעו פעם אחת בקניית כלים רב פעמיים שיהוו כלים לאירועי הקהילה. זה יותר אסטטי, נעים, ומעביר מסר של המשכיות ולא של חד פעמיות.

6. **"עניי עירך קודמים"**: אך אין צורך להגיע למצב הזה. צרכנות מקומית מחזקת את הקהילה. לפני שאתם מחפשים בחוץ – בדקו אולי אחד מבני הקהילה שלכם יודעים לאפות עוגות, להפיק אירועים או לשמור על הילדים.

7. **"לקט"**: ידוע כי באירועים קהילתיים מזון רב מושלך בסוף האירוע לפח הזבל. צרו קשר עם גמ"ח קרוב לאיסוף קבוע של שאריות המזון וחלוקתן לנזקקים. מומלץ לפנות גם ל"לקט ישראל" הנהדרים שסייעו לכם בכך בשמחה. – 052-4678141

ו. בית ספר ירוק* הלכה למעשה

תהליך ההסמכה לבית ספר ירוק פותח על ידי צוות היגוי משותף למשרד להגנת הסביבה, למשרד החינוך ולחברה להגנת הטבע, במטרה לבנות מהלך חינוכי שיעודד בתי ספר לקחת על עצמם מחויבות לחנך את תלמידיהם על פי עקרונות של פיתוח בר קיימא.

מהי הסמכה לבית ספר ירוק? ההסמכה ניתנת על ידי המשרד להגנת הסביבה ומהווה הכרה בחינוך סביבתי משמעותי המתקיים בבית הספר. ההסמכה מתווה דרך פעולה אפשרית ומתאימה במיוחד לבתי ספר המעוניינים להתחיל פעילות סביבתית על בסיס מסגרות קיימות. המודל מבוסס על העקרונות של למידה על הסביבה, יישום אורח חיים מקיים בבית הספר, ופעילות תלמידים שמטרתה להביא לשינוי בתודעה ובהתנהגות הקהילה ביחס לסביבה. בית ספר שעומד בכל הקריטריונים שהוגדרו זוכה להסמכה כ"בית ספר ירוק".

בין השנים 2004 ל-2008 הוסמכו 157 בתי ספר כבתי ספר ירוקים. בשנת 2009 הוסמכו עוד 92 בתי ספר. עד לשנת 2009 הוסמכו 240 בתי ספר כבתי ספר ירוקים. בשנת 2009 הקצה המשרד להגנת הסביבה סכום של מליון ₪ לתמיכה בתהליכי ההסמכה לבית ספר ירוק. בית ספר "ירוק מתמיד" הוא בית ספר שעומד בכל הקריטריונים במשך שנתיים לפחות, הפחית צריכה בכל המשאבים שהוגדרו, והרחיב את הפעילות לכלל שכבות בית הספר. כלומר, החינוך הסביבתי בבית הספר מתמשך והפך לחלק חשוב בשיח הבית ספרי והקהילתי. עד היום הוסמכו שני בתי ספר בהגדרה זו. בתהליך ההסמכה ניתן דגש לתוכניות המשלבות לימודי איכות סביבה יחד עם הנעת תהליך שבו בית הספר עצמו מתנהל באופן מקיים, מנצל את משאביו תוך חיסכון והתייעלות, ותורם לשינוי במודעות הקהילה ובהתנהגותה. מודל ה"הסמכה לבית ספר ירוק" מציע קריטריונים ברורים ולכן מהווה פלטפורמה נוחה ליישום.

מבין הנושאים הסביבתיים הרלוונטיים לסביבת בית הספר, ניתן דגש ל**שימוש מושכל במשאבים, לטיפול שטחים מחוץ לשטח בית הספר ולמורשת**. בית הספר מתחייב לפעול למען הסביבה באופן בולט ולשתף את הקהילה.

מסגרת ההסמכה

בשלב הראשון, נדרשת הנהלת בית הספר, בשיתוף עם מועצת התלמידים וההורים, להחליט על מחויבותם לנושא. בהמשך יערוך בית הספר מיפוי והערכה של מצבו העכשווי בתחום החינוך הסביבתי. ההערכה תהיה הן כמותית והן איכותית. להשלמת תמונת המצב, יגובשו בבית הספר מדדים סביבתיים אחדים שאותם מעוניינים לשפר וליישם בתרבות הבית ספרית, ועל בסיס זה תיבנה תוכנית הפעולה של בית הספר שתתייחס לשלושת התחומים הבאים:

1. **לימודים עיוניים:** נושאי איכות הסביבה ייכללו בתוכנית הלימודים של בית הספר, כגון גיאוגרפיה, מדעים, חברה, בהיקף של 30 שעות לימוד שנתיים, לשתי שכבות לימוד בבית הספר היסודי. בבית הספר העל יסודי נדרשים לימודי סביבה בהיקף של 10 שעות שנתיים למחצית מתלמידי בית הספר.
2. **שימוש מושכל במשאבים:** בית הספר נדרש לצמצם את השימוש במשאב אחד לפחות (מים, חשמל, נייר) ו/או לבצע איסוף פסולת למיחזור של לפחות 3 חומרים (בקבוקים לפי חוק הפיקדון, נייר, סוללות, מיכלי משקה גדולים, פסולת אורגנית, טיונרים, פסולת אלקטרונית).
3. **מעורבות קהילתית:** שכבה נוספת על השכבות הנומרות (שכבה שלישית בבית הספר היסודי או רבע מכלל תלמידי בית הספר העל יסודי) נדרשת לבצע פרויקט של עשייה מתמשכת למען הקהילה במטרה להגביר מודעות לנושאי איכות הסביבה ולהביא לשינוי התנהגותי (לדוגמא: מיחזור, הסברה בנושאים סביבתיים שונים – צואת כלבים, הפחתת שימוש בשקיות ניילון, טיפוח מתמשך של אזורים מוזנחים תוך גיוס תושבי האיזור והרשות המקומית).
4. **מועצה ירוקה** – הקמת מועצה ירוקה המורכבת מנציגים של תלמידים, מורים וקהילה, אשר תקדם את תהליך ההסמכה בבית הספר. בסיום התהליך נדרש בית הספר להציג בפני ועדת השיפוט את עמידתו בשלושת הקריטריונים הנדרשים. תהליך הבדיקה והמשוב נעשה קודם כל על ידי בית הספר ורק לאחר

*מתוך אתר המשרד להגנת הסביבה

<http://www.sviva.gov.il/bin/en.jsp?enPage=BlankPage&enDisplay=view&enDispWhat=Zone&enDispWho=greenschools&enZone=greenschools>

מכן על ידי צוות ההיגוי. בסיום התהליך מקבל בית הספר את תעודת ההסמכה כבית ספר ירוק. תהליך ההסמכה מתבצע באמצעות מנגנון קול קורא לתמיכה ברשויות מקומיות, שמפרסם המשרד להגנת הסביבה, ובמסגרתו יכול בית ספר לקבל בסיום תהליך ההסמכה תמיכה כספית.

הנחייה והובלת התהליך

מורי בית הספר בסיוע רכזי חינוך סביבתי ברשויות המקומיות, איגודי הערים והיחידות הסביבתיות וארגונים ירוקים העוסקים בחינוך.

תוצרים אפשריים נוספים של תהליך ההסמכה

- שיפור האווירה בבית הספר והפחתת אלימות
- עליה ברמת ההישגים הלימודיים בקרב התלמידים
- יצירת זיקה בין התלמיד למקום מגוריו
- צמצום כמויות הפסולת והלכלוך בבית הספר
- הפחתה משמעותית בחשבונות המים והחשמל
- רווחים כספיים מיידים מחוק הפיקדון ואיסוף חומרי פסולת
- הגברת המודעות הסביבתית
- השגת פרסום מקומי נרחב למוסד
- יצירת קשרים עם בתי ספר אחרים בארץ ובעולם
- סיוע כספי של המשרד להגנת הסביבה ליצירת התשתית והכשרת המורים בבית הספר

הצטרפו גם אתם ליוזמת פרשת נח !

“טבע עברי” תומכת בקהילות מזרמים שונים
המעוניינות לאמץ את שבת פרשת נח
כשבת סביבתית
ושמחה לקדם כל יוזמה בתחום.

פנו אלינו

info@tevaivri.org.il

